

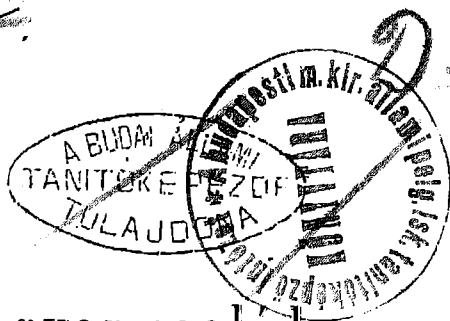
~~L 578~~ 159
D. 112

Prinsip Kerasidjaja

Ell. VII 1310

B 2805.

Egy magyar család.

1566–1664.

(Tanulmány.)

I.

A régiekről megemlékezni, ha ez fájdalmas emléket szül is, kötelessége a nemzetnek.

Az itt közlött tanulmány egy részét teszi sajtó alatt lévő nagyobb munkámnak, melynek címe: „Zrinyiek a magyar történelemben.” A címet azért változtattam meg, hogy már ez is mutassa az itt közlöttek befejezetlenségét.

Az egész munka a Zrinyi család történetét írja le 1566-ik évtől a szigetvári veszedelemtől. Tulajdonképen tehát folytatom e család történetét ott, hol Salamon Ferencz „Első Zrinyiek” című munkáját befejezte és az 1704-ik évig vezetem, a mikor a Zrinyi család utolsó sarja János, kit történetíróink hibásan Boldizsárnak neveznek, a gráczai börtön penészában eszt és életét veszti.

Talán egy magyar családnak története sem forrott össze annyira a hazai történelemmel, mint a Zrinyi családé, melynek gyermekei kivétel nélkül résztvettek nemzetünk nagy küzdelmeiben a török ellen. E család első sorban érezte ama bajokat, melyek hazánkra neheztek, és a bukás szélére sodortatott akkor, mikor az eperjesi vértörvényszék végzetes munkáját megkezdte. Nem lehet tehát e család történetét a hazai történelemtől elkülönítve

megírni, hanem szükséges, hogy találkozzanak legalább ott, hol egyik a másikat magyarázza meg, egyik esemény a másik okául szolgál.

E tanulmányt a családfő nevéreől címzett szakaszokra osztottam és így kezdem a szigetvári hős fiával, Zrinyi VI. Györggyel és befejezem az 1664-ik évvel, a melyben Zrinyi, a költő, meghalt.

Zrinyi VI. György:

Zrinyi Szigetvárba zárkózása előtt — végrendeletet írt, melynek csupán csak egy része ismeretes előttünk, az, mely fiának, Györgynek, Miksa királyhoz intézett levelében foglaltatik.

A 18 éves Zrinyi György, ki fítestvérei között egyedül érte el a férfikort, 1567. szept. végén folyamodik a királyhoz, hogy erősítse meg azt a birtokszerződést, a melyet édes atyja Frangepán Istvánnal kötött. Kérvényében idézi Zrinyi Miklós végrendeletét, a melyben maga a hős is a királyhoz fordul kérelmével: „Egyuttal császári Felségedet az Istenre kérem, méltóztassék tekintettel hűséges szolgálataimra Frangepán István grófnak öröklevelét kegyesen megerősíteni és királyi beleegyezését felségi joghatóságával megadni.“)

Miksa király válasza, melyet 1567. okt. 21-én írt az árvákhoz, nem felelt meg a várakozásnak. A király egyenesen megtagadja György kérését, mert — úgymond — Frangepán Istvánnak a király tudta és beleegyezése nélkül nem is volt joga ily szerződést kötni, mivel Frangepán Istvánnak, mint a család utolsó sarjadékának halála esetére ama birtokok egyedül csak a koronára szállhatnak.

Sokáig nem ért célzt Zrinyi György s csak akkor, midőn a korona ismét adósa lett a Zrinyi családnak, adósság törlesztése fejében nyerte vissza a Frangepán-féle birtokokat. De ezt megelőzőleg a számos tagból álló család meghasonlott, s a leány-gyermekek 1570-ben György, Kristóf és Miklós fítestvéreik ellen örökség és leánynegyed iránt pert indítottak.) Miként dőlt el e per, a törvény-s, vagy barátságos egyezkedés vetett-e annak végét, a kezemnél levő kutforrásokból ki nem vehettem.

1) „Item Sac. Caes. majestatem propter Deum rogo, dignetur respectu fidelium servitorum meorum Illteras fassionalcs ipsius dni comitis Stephani de Frangepanibus clementer confirmare et consensum suum regium simul cum jure regio praebere.“ Széch. cod. XI. k. 2. sz. Salamon: Az első Zrinyiek 646.

2) Nagy István Magyar. Családai. 12. 439.

A fentebb felhozott körülmények következménye az lett, hogy Miksa király 1576-ban elrendelék, hogy a Zrinyiek a Frangepán-féle birtokokba bevezetessenek.

Nem lehet czélom e helyen ez intézkedés jogosultságát vagy ennek ellenkezőjét vitatnom; de mindettől eltekintve mégis ki kell mondanom, hogy a korona ezen rendelete csak akkor lehetett jogos, ha maga Frangepán István is beleegyezett, ki ekkor még élt. Frangepán István halála után, mely 1577-ben következett be, erről szólni sem lehet. 1576-ik évről a Zrinyieket illetőleg így nyilatkozik Petthő Gergely: „Olly nagy Urak voltak az Zrinyi Urak Horvát Országban, hogy ötven kő Várokat mondgyák hogy volt volna.“¹⁾ E nyilatkozata Petthő Gergelynek bizonyítja, hogy a Zrinyi-család ez évben valószínűleg visszahelyeztetett azon hatalomba, melyet a család számára Zrinyi, a hős, alapított.

Zrinyi, a szigetváriak nagy tettei annyira előtérbe léptek, hogy csak nagyon keveset tudunk a családról, s így a későbbi örökösekről is. Amit tudunk, azt is csak a kor általános szokásaiból kell kivennünk s azon jellemzésekből, melyekkel a történetírók az egyes Zrinyieket festették.

Ezek után elmondhatjuk, hogy György gondosabb nevelésben részesült mint atyja, bár oly eredményeket felmutatni nem tudott is. Istvánffy őt így jellemzi: „Zrinyi György gróf, Szigetvár ostromáról híres Miklósnak fia, szintén jeles és vitéz férfiú, java korában, 54-ik évében meghalt, ki azontelül, hogy jó katona hírében állott, fényes életmódja, apródjainak nagy száma és a családja iránt nyilvánuló tiszteletnél fogva a inagyar főrendek között legelsőnek tartatik vala.“²⁾

A család fénye nagy ősének eleste után tehát nem homályosult el, s a költő szava: „Csak sast nemzenek sasok s nem szül gyáva nyulat Nubia párducza“ beteljesedett.“³⁾

Zrinyi György, ki e néven hatodik, fölemelte a zászlót s vitéz bajtársai élén győzelmesen harczolt. Oly nagy tett végrehajtására,

1) Petthő G. 126.

2) Georgius Comes Zriniannus, Nicolai Szigethana obsidione clari filius, vires ipse summae virtutis et fortitudinis, nondum plane senex, cum quartum et quinquagesimum annum ageret, vitam cum morte commutavit, qui supra peritiae militaris opinionem, multo etiam splendore liberalis vitae, militariumque alumnorum copia, cultuque familiae Pannonicorum procerum longe clarissimus habebatur.“ Istvánffy XXXIII. 487.

3) Berzsenyi D. A felkölt nemességhez.

minő Szigetvár védelme, alkalma ugyan nem volt, de minden esetre végzett oly dolgokat, melyek az ellen emlékébe visszaidézték a szigetvári Zrinyi nevét.

1573-ban már tárnokmester volt,¹⁾ ugyanezen évben Kanizsa is gondjaira bízott,²⁾ mivel a kormány elismerte, hogy van tetteje, hogy György az elhunynak méltó fia.

Miksa ugyan 1575. nov. 22-én kieszközölte nagybecsű ajándékai által a békeszerződés megújítását, de a basák a békeszerződés daczára is folytatták rabló hadjárataikat.³⁾ E körülményhez mérten cselekedett Zrinyi György, várait jó karba helyezé és ujakat is emelt.

A harc mindkét félén megkezdődött, szakadatlanul folyt, melyben a vitézséget a cselvetés támogatta. Mindegyik fél a másiknak ártani kívánt, mintha egymás szomszédságában nem élhettek volna, mintha a föld a török és magyar rokonnépnek kicsiny lett volna.

Horvátországban hatalmaskodó törökök ellen 1578. Károly, Steierország hercege, a jeles Fremberger Jánost küldé, ki több várat győzelmesen megvett, de azután az országból eltávozott. A megvert ellen újra fölkelt, s egymás után foglalta vissza a meghódított várakat, sőt pusztításának határát tovább terjeszté. A békeidőben elfoglalt várakat hasztalan követelték vissza Konstantinápolyban, miért is azt, mit szép szerével nem kaphattak meg, fegyverrel szándékoztak megvenni. Károly 1579. nyarán Khevenhüllert tizezernyi haddal küldé a boszniai basa foglalásainak megtorlására, ki Ungnád, a bán hadaival egyesülvén, vissza is vette azokat; de mikor Ferhád pasa hárommannyi erővel közeledett, az elfoglalt részek nemcsak hogy ismét elvesztek, hanem serege romjaival térhetett csak vissza Khevenhüller. Sikeresebb intézkedés volt ennél Károlyvár építése, melyet az ifj Zrinyi Miklóstól megvett területen, a Dobrának és Mresniczának a Kulpába való szakadásánál építettek.⁴⁾

Szerencsésebb harczokat vivott Zrinyi György, ki miután Nádasdy Ferencz és Kilman Endre kanizsai várnagy hadaival egyesült,

1) Katona XXV. 428. l.

2) „Et is tradita jussu Caesaris Georgio Comiti Zriniano Canisa, in Illyricum reversus est.“ (És ő, miután a császár parancsára Kanizsát Zrinyi György grófnak átadta, Illyriába tért vissza.) Istvánffy. XXV. 327.

3) „1576-ban a törökök Horvátországban, Gvozdancki Várát megvevék. Ez is Zrinyi Uraké volt, holott igen gazdag ezüst Bányák voltak.“ Petthő. 126. l.

4) Szalay. IV. 375.

Kanizsa közelében a szigeti basát meggyőzte s a bajcsai erősség építését befejezte.¹⁾

Bajcsa kapitányává Malakóczi Miklós, Zrínyi Györgynek főhadnagya, neveztetett ki. E körülmény azt mutatja, hogy a vár Zrínyi főnhatósága alá tartozott, hogy Bajcsa Zrinyinek volt birtoka; de mivel a vár az ország véderőde volt, katonái részére a zsoldot a kormány fizette. Malakóczi győzelmét mint Zrínyi katonája aratta s mindenben azt mutatta, hogy közvetlenül Zrínyi parancsa alatt áll.²⁾

Zrínyi György 1579-80-ban az ország első leventéi közé tartozott. Belátó, vitéz és szerencsés harczos volt, s így csakhamar körülötte gyűltek össze azok, kik a török rablókalandjainak határt vetni vagy azt megtorolni szándékoztak.

Bajcsa fölépítése újabb harczokat idézett elő. Ali bég, Szigetvár parancsnoka, háromezer lovassal fölkerekedik, hogy a vár fölépítését megakadályozza. Elszántan támadja meg a mi magyarjainkat, fáradhatlanul küzd, ezeket visszanyomja s egy része már futásnak ered. Batthyáni hasztalan iparkodik a szaladókat visszatartani s már-már a magyar látszik vesztes félnek, midőn Batthyáni csele, mely a magyarok győzelmét hirdeti, a futókat föltartóztatja. „A még ki sem vivott győzelem örömhírére kibontott hadijelvényekkel tüstént visszatértek az ütközetbe, a honnan megfutamodtak. Mire Ali bég, azon hitben, hogy új segítség érkezett, haladék nélkül visszavonulót fuvatott, és a törökök, felhagyva a küzdelemmel, oly nagy sietséggel tették meg a sáros és akadályteljes utat, hogy közülök igen sokan részint a mocsárba süllyedtek, részint golyók által találva, nyomorultan veszték el.“³⁾

Az 1580. évben újabb győzelmet arattak magyarjaink Zrínyi György vezérlete alatt. A megújuló pusztítások Zrínyi György köré gyűjtötték hazánk jeleseit, Nádasdy Ferencz és Batthyáni Boldizsárt, a kik egyesültek a végbeliekkel s a varasdi mezőn útját állották a pozsegai Szkenderbégnak. A véres ütközet a magyarokra nézve dicső győzelemmel végződött. Szkenderbég a vezér és vele 250

1) „1579-ben Balta Várat a Kanisa vize mellett Zrínyi György megcsinálá, kiben Károl Herczeg számos vitézlő népet vete és Kapitányságul Malakóczi Miklósnak adá. Petthő. 126.

2) „1579-ben Malakóczi Miklós, Zrínyi Györgynek fő Hadnagya, Thót Országba a Dráva mellet Deruyénél, a Berzenczei Törököket igen meg-veré, melly harczon sok fő Törökök hullának el.“ Petthő. 127.

3) Istvánffy. XXV. 338. Katona. XXVI. 87.

török fedte a csatatér, 430 foglyul esett, köztük Dervis bég, a vezér öccse; 20 zászló képezte a legdicsőbb zsákmányt.¹⁾ A magyarok részéről nem nagy volt a veszteség, mi ismét csak Zrinyi érdemét emeli. A csata befejezése után a magyar sereg állomás-helyeire tért vissza.²⁾

A haza nagy részében harczizaj uralkodott, a megkötött béke nem hozott áldást a hazára, a közbiztonság eltűnt. Az ellenek egymást keresték föl s ártottak ott, hol csak lehetett. Majd itt, majd ott vivatott ki győzelem; e hely vagy amaz sirja lett a magyarnak.

Zrinyi György hazánk délnyugoti részén őrködött. 1580—87-ig gondosan gyűjtötte a segédeszközöket, folyton vigyázott, hogy az ellen résen találja. A kisebb harczok nem emésztették föl erejét, sőt edzették, folytonos győzelmei nevét félelmissé tették. A király 1587-ben, tekintettel működésére, őt Kanizsa védelmével bízta meg;³⁾ de nem is lehetett volna jobb kezekbe azt letenni. Ezen időtől vitézi dolgai és állásánál fogva a dunántúli kerület védelmezésének vezetője lett. 1580—87-ig csak kisebb harczokat vivott, de ezen idő alatt készítette el a talajt, hogy a kiterjedtebb működés lehetővé váljék; ezen idő alatt rendezte az itteni viszonyokat, kötötte összeköttetéseit, a melynél fogva mindenről értesítve lett, az ellen minden mozdulata idejében tudomására jött, s így meglepetése lehetetlenné vált. Ez nagy előnyére szolgált, és győzelmeinek egyik tényezője lett.

Mint kanizsai parancsnok azonnal megkezdte a támadást. Nádasdy Ferencz társaságában a Kálmáncsi sokadalomra üt, mely Szigetvár közelében fekszik s azt fölprédálja. De még ugyanezen évben szép győzelmet vivott ki Zrinyi. Ugyanis „Szeszuvár az új szigeti szandzsákbég a pozsegai, koppáni, pécsi, diakovári s más végbeli bégeket összegyűjtven, mintegy nyolcvezernyi haddal indult meg a Muravidék dulására.⁴⁾ Kémeitől csakhamar értesült erről Zrinyi György s gyorsfutárok által Batthyáni és Nádasdyt erről tudósítá.⁵⁾

1) „Ez lévén Septembernek 28. napján.“ Petthő Gergely 127. l. Katona XXVI. 92. Istvánffy XXV. 340.

2) „A mieink jól végezvén dolgaikat, épen és szerencsésen tértek vissza állomásaikra és lakhelyeikre.“ Katona XXVI. 95.

3) Katona. XXVI. 275.

4) Horváth M. III. 312.

5) „Gnarum id erat comiti Georgio Zriniano, qui eo tempore Kanisae tuendae cum praesidio praeerat; et cui consilia illius per certos speculatores ac fidos ex tributarium

Szeszuvár basa nem sejtve a feléje közelgő veszélyt, majd egész Regedéig rabolt s zsákmánynyal terhelve Szigetnek tartott. Zrinyi, Nádasdy és Batthyáni ez alatt tanácskoztak a teendők fölött. Megállapodásuk szerint fegyvereseikkel, a végbeliek, Globiczár János és Trautmansdorf Fridrikkel együtt Kaczérlak és Szt.-Balázs helységek mocsáros vidékén, Kanizsától nem messze éjszak felé, várták be a megrakodott ellent. Az összegyűjtött magyar had 3000-et tehetett.

E helyre Szeszuvár éjjel érkezett, s a holdvilágnál észre vette, hogy átjáróit az ellen elfoglalta. Reggel a török Kaczérlakig nyomult előre, hogy ott az átjárást fegyverrel nyissa meg. De Zrinyi és a többi vezér fölhasználják a helyzet előnyeit, bátran támadják meg az átjárókat kereső ellent, súlyos csapásokat mérnek a törökökre, őket visszanyomják s egy pár zászlót zsákmányul ejtenek.¹⁾ A berzenczei és segesdi lovas törökök, kik az utakat jobban ismerték, midőn látták a feléjük közelgő veszélyt, mielőtt megtámadtattak volna, a csata helyének hátat fordítottak. Nem hallgattak Szeszuvár és a többi vezérek parancsaira, kerülő utakon, mocsárokon keresztül, nem minden veszteség nélkül, elmenekülnek. A többi, a pécsi, mohácsi és pozsegi törökök még tovább küzdenek, de gyalogságunktól nyomatva, nagy veszteséggel ők is megszalasztatnak. A győzelem teljes volt. A török megszaladt, Szeszuvár basának „kétezer emberét megölték, ezerötszázat, köztök Mahmud pécsi pasát s Hasszánt, Redsebnék a koppányi várnagyságban utódát, elfogták. Tizenkilencz zászló, ezerszáz paripa legszebb része volt a zsákmánynak.”²⁾

Mindezen diadalok, győzelmek, a harcokban való folytonos részvét Zrinyi Györgyöt oly tisztségre emelték, melyet atyja is viselt. Petthő Gergelynél olvasom az 1591-ik évről, hogy Zrinyi az ország kapitánya volt.³⁾

Petthőnek ezen kifejezése: „az Ország Kapitánya” egyéb történetírók előadása szerint úgy értendő, hogy Zrinyi György ez

plebs homines; quicum Christiani essent; uno consensu, natura cogente, nostris rebus favebant, assidue perferebantur: isque eos conatus Batthyanio et Nadasdio, singulis ferme horis per celeris tabellarios significare solebat.” Katona XXVI. 275.

1) Istvánffy. XXVI. 353.

2) Szalay. IV. 382.

3) „Zrinyi György az Ország Kapitánya és Nádasdi Ferencz stb.” Petthő. 132.

időben a dunántúli kapitányság tisztét viselte¹⁾ és egyszersmind megtartotta a kanizsai vár parancsnokságát is. Csakis így lehet érteni Istvánffyának szavait, ki Zrinyi György rendeletét közli, melyben Kanizsa, Győr, Pápa zsoldos csapatát és a környék nemesinek fegyvereseit összehívja.²⁾ Zrinyi ugyan az előbbi években is tudtára adta barátainak az ellenség rabló-kirándulását s őket segélyre szólította föl; de Kanizsa, Győr, Pápa s a közelfekvő várak őrsegeit csak akkor vonhatta magához, ha a dunántúli rész kapitánya volt.

E tisztség neki nagyobb hatáskört nyújtott, s ez állásban nem is késétt magát hasznossá tenni.

A kisebb csatározások a magyarokra nézve győzelmesek voltak, bár Sziszeket elvesztették. Hogy e győzelmeket megboszulja, hogy kiköszörülje a csorbát, mely fegyverén Sziszek alatt üttetett (1593.) hogy megboszulja Musztafa és Mohamed bégek halálát, kik a szultán hugainak fiai voltak, a 80 éves, de még mindig harcias Szinán nagyvezértől ösztönöztetve, Murad szultán Magyarország ellen hadjáratot határozott.

Szinán 1593. szept. elején 150 ezernyi haddal érkezett Nándorfehérvárra a bilincsekbe vert Krekwitzzel együtt, ki konstantinápolyi követ volt. Ekkor már Sziszek ismét a török hatalmában jutott, a melyet hős védelem után a moreai beglerbég Mehmet, Szinán nagyvezér fia vett be; kit atyja előre küldött.

A nagyvezér ez évi hadjárata nem volt valami dicsőséges. Szinán szept. 27-én Eszéknél átkelt a Dráván, s miután a gyáván fölradott Veszprém és Palotát hatalmába vette, a tél közelsége miatt nyugtalankodó hadát először Budára, majd Nándorfehérvárra vezette vissza.

Zrinyi György, Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz a török ezen mozdulataival szemben fegyvereseiket Komáromba vezették.³⁾ — „Ezalatt október közepéig mintegy 40 ezernyi sereg gyűlt össze

1) Horváth M. III. 324.

2) „At Zrinus, quod re iam peracta sero essent remedia, non aliud in praesens faciendum existimavit, quam quod convocatis, summa celeritate circumvicinae nobilitatis copiis, ac militibus praesidiariis, qui Canisae, Jaurini, Papae et locis propinquioribus stipendia merebant, arcem e materia et cespite denuo restaurarent, ac tormentis et rebus necessariis, ac militum tam Germanorum quam Ungarorum praesidio imposito munirent.“ Istvánffy XXVII. 364.

3) Petthő. 135.

Komárom táján, Pálffy Miklós dunáninneni, Zrinyi György dunántúli és gróf Hardeck Ferdinánd győri főkapitány, Nádasdy Ferencz, Thurzó György, Illésházy István s több más urak zászlói alatt Fővezérré a császár Hardecket nevezte ki.¹⁾“ Hardeck kinevezéséről így nyilatkozik Istvánffy: „Bár visszatetszést keltett Hardecknek fővezérré történt kineveztetése (Pálffy ugyanis és Zrinyi állásuk kiváltságainál fogva neki engedelmeskedni egyáltalán nem akartak, de később, nehogy e viszály az ügyet hátráltassa, a főurak ösztönzésére belenyugodtak,) a mieink trombiták harsogása, dobok pergése és a zászlók kibontása által jelt adták a megindulásra.“) Oly szép jellemvonását találjuk itt följegyezve Zrinyinek, mely ritkítja párját. Pálffy és Zrinyi hivataluknál fogva mint dunáninneni és dunántúli kapitányok, elsőbbséggel birtak Hardeck fölött, és mégis, mikor a korona azt nevezte ki, engedelmeskedtek „ne ea contentio rebus gerendis obstaret.“ Félre tévék a nagyravágyást, lemondtak hivataluk kiváltságáról, s mint önzetlen hazafiak a haza szolgálatát tartották szem előtt. Mindkettő a legönzetlenebb hazafinak bizonyult, kik nem kitüntetésekért kerestek, hanem alkalmat éltek hazájuknak szentelni.

A vezérek értesülvén a nagyvezér visszavonulásáról, okt. 28-án Fehérvár vivására indultak. De alig kezdték a várost vivni, midőn nov. 3-án híret veszik, hogy Hasszán budai basa 20 ezernyi emberrel az ostromlott vár fölmentésére indul. Hasszán ismerte a keresztény sereg mozdulatait, azért sietett Fehérvár fölmentésére.“)

Hasszán megérkezése, mely a számításon kívül esett, félbeszakítá az ostromot. A legnagyobb gyorsasággal az ostromló hadsereg csatarendbe áll, és Hasszán ellen indul“)

A sereg felállítása a vezérhez tartozott, melyet tehát Hardeck végzett.

Nem tárgyam az egész csata folyamatát leírni, mi kitűzött

1) Horváth M. III. 324.

2) „Nostri quum imparibus suffragiis ducem Hardecum, qui exercitui praesset, constituissent, (Pálffy enim et Zrinyus ex officii praerogativa cedere illi nequaquam volebant; sed postea, ne ea contentio rebus gerendis obstaret, hortatu procerum acquirere) inflatis tubis et tympanorum strepitu, vexillisque explicatis signum progrediendi dedere.“ Istvánffy XXVII. 375.

3) „Non ignarus harum rerum Sinanus erat, ut qui ab exploratoribus nostros castra Comaronii mutos esse, ac Danubium, qui ibi duplici decurrit alveo, binis utrimquae pontibus, nota navium contabulatione, coniunxisse didicisset. Katona. XXVI. 703.

4) Istvánffy XXVII. 377.

célotmól messze vinne, hanem csak eredményében jegyezni föl a diadalt s csak annyiban említeni meg a harczot, a mennyiben ez Zrinyi személyével van összekötve.

A harcz véres volt, s a mieink győzelmével végződött. E harcz leírásában Petthő így emlékezik meg Zrinyi Györgyről: „Ő maga is a Basa Sebben szalada el, kit Zrinyi György maga sebesítet meg hegyestőrrel, és meg is ölte volna, de egy Török azonban fel ütteté mind lovastúl Zrinyit, és azonközben a Basa el-szalada.“¹⁾

Egyéb történetiróink nem említik Zrinyi Györgynek küzdelmét Hasszánnal, hanem csak annyit mondanak, hogy Nádasdyval együtt Hasszán ellen tört volna s utközben Zrinyi lova véletlenül elesett (forte prolapsus est.)²⁾

Nem lehetetlen, hogy a csatában Zrinyi és Hasszán találkoztak, mert abban az időben a vezér nemcsak rendezte a harczot, hanem maga is belevegyült. Az sem lehetetlen, hogy Hasszánt megsebezte, ki halálát csak úgy kerülte el, hogy Zrinyi lovával együtt elbukott. Ha egyebet nem is, azt azonban e részlet bizonyítja, hogy Zrinyi e csatában mint hős, méltóan atyja nevéhez, küzdött.

Az ellen nagy veszteséget szenvedett. „A harcztéren s a Budára vezető uton tiz, mások szerint még több, de mi legvalószínűbb, hatezer török hullája hirdeté a szép győzelmet, melynek becsét nem kevésse növelte az, hogy a török egész tűzérsege, 44 kisebb-nagyobb ágyu, a mieink kezébe esett.“³⁾

A győzelmet a magyar kivívta, de a német vezérlet eredménytelenné tette ismét. „A fényes győzelem természetlen maradt, mert Hardeck nem hajtva a magyar hadnagyok tanácsára, kik nyomban Fehérvár vivásához akartak látni, s kik az elrémült török hadaktól Budát és Esztergomot is remélték visszavehetni, hadait téli szállásaikra vitte.“⁴⁾

1594-ben a Németország kormányát átvevő Erneszt herczeg helyére Magyarországbán Mátyás, Horvátország s az örökös tartományokban Miksa főherczegekre bízott a hadügyek igazgatása.

Mátyás főherczeg vezérlete alatt Nógrád bevétele után Esztergomot ostromlák, mely ostrom semmi dicsőséget, de annál több gyalázatot hozott a keresztény fegyverekre.

1) Petthő 135.

2) Katona XXVI. 713. Istvánffy XXVII. 378.

3) Horváth M. III. 325.

4) Szalay IV. 388.

Zrinyi György vezetésére bizott had sokkal szerencsésebb volt. A pákozdi csata után visszament állomására s Esztergom ostromával egy időben ő is megkezdé a harczot. Fegyvertársa s dicsőségének osztályosával, Nádasdy Ferenczczel az urak, vármegyék és végbeliek hadát összegyűjti, s e had élén Berzencze ellen indult. Nevének híre megelőzte jöttét, s a törökök nemcsak Berzencze, hanem Segesd és Szécsényt is felgyújtván, odahagyák. Zrinyi az odahagyott várakat kiigazíttatja s őrséggel rakja meg.¹⁾

Pethő Gergely a leírt harczokban Nádasdyt Zrinyi táborában szerepelteti, más történetírók azonban állítják, hogy Mátyás főherczeggel hadakozott volna. Előttem az első valószínűbbnek látszik. Ezek, valamint Babocsa bevételénél a vezénylet Zrinyi György kezében volt letéve; kétségtelen azonban, hogy a magyar hős Nádasdy vagy más fegyvertársának tanácsát is meghallgatta s ha előtte jónak látszott, követte is. Minden intézkedés azonban Zrinyi nevében tétetett, miként azt Istvánffy határozottan állítja.²⁾

Ezen győzelmek, valamint a népnek szenvedései rávették Miksa főherczeget, hogy seregével növelvén a magyar hadak számát, a vezényletet átvegye s Petrinja várát elfoglalja.³⁾

Sziszek bevétele Erdődi Tamás bánnak tulajdoníttatik érdemül. „Erdődi Tamás bán, Sziszeket megnépesíté, és azt néppel meg-raká.”⁴⁾

Mig ezek hazánk déli részein történtek, Esztergom körül a keresztény had ugyan galádul viselte magát. Az ostrom csiga módjára haladt, ebben nem is tüntette ki magát a német katona, hanem a fosztogatás, rablás, parázñaság és részegséget oly tökélylyel űzte, mintha csak tanult mestersége lett volna. El is pusztította a vidéket, de nemcsak a vidéket, hanem sokat lakói közül is, mert „egy” nap sem volt, hogy magyart nem öltek.⁵⁾

Mátyás főherczeg erélytelen ember volt, ki fegyelmet tartani nem tudott; tanácsadó kapitányai hadban soha sem voltak s puszt-

1) Pethő 136.

2) „Misit tamen Zrinus quasdam viarum et locorum peritos ad Corpadum oppidum, ubi in Rinniam amnem paludosum Labadus alter rivus aequae stagnans influit, tentaturos, an eo in loco transiri posset.” Istvánffy XXVIII. 384.

3) „Maximilianus praecibus populorum Stiriae et Carnorum permotus, Illyricorum praesertim, qui ex praesidiis, quae in nova Petriniae munitione erant, assiduus populationibus, igneque et ferro infestabantur ect.” Istvánffy XXVIII. 387.

4) Pethő 136.

5) Illésházy Szalaynál. IV. 390.

titáni csakis az asztalnál tudtak; Ungnád Dávid részeges volt. És ily tanácsosok előtt tárt fület Mátyás főherczeg, ezek tanácsa után indult, minek következménye lett, hogy az 50-ezernyi had május 4-től június 28-ig bár folyton vivta a várat, mégis csak a királyi várost s a Tamáshegyen épült várat foglalta el. Pedig volt a táborban egy Pálffy Miklós, Thurzó György és Illésházy István, de ezek tanácsa, talán mivel magyarok voltak, meg nem hallgattatott.

Nem lehetett kételkedni, hogy Szinán nagyvezér a nyár folytán megérkezik Esztergom fölmentésére, miért is Mátyás főherczeg a dunavidéki megyék rendeit a király nevében az esztergomi táborba meghívta, hogy ott a teendők fölött tanácskozzanak. Ekkor jött ide Zrinyi is, kinek, mint dunántúli kapitánynak, a tanácskozásban hivatalánál fogva részt kellett vennie. Szalay ugyan állítja, hogy Zrinyi már előbb is itt volt,¹⁾ de ez nem valószínű, mert ezen időben ő délen győzedelmes harczokat folytatott. Horváth Mihály is ezen időben Zrinyit délen foglalkoztatja, midőn írja: „Miksa főherczeg Erdődy Tamással, Zrinyi Györggyel, miután emezek Berzenczét, Csurgót, Babocsát megvették, Petriniát és Sziszeket szálolták meg.”²⁾

Esztergomban tartott rész-országgyűlés minden lehető áldozatot meghozott s a pénzbeli segélyen kívül 20 ezer fegyverest is megajánlott. A nemesség felkelése oly erélylyel intéztetett, hogy rövid idő múlva 20 ezer harczos állott Pálffy és Zrinyi országhkapitányok zászlaja alatt. De alig gyűlt össze a had Esztergom alatt, midőn Mátyás főherczeg hírét veszi Szinán megindulásának, mire az egész sereget ismét Ungnád Dávid tanácsára visszavezeti Komáromba.

De nemcsak Mátyás főherczeg, hanem minden német vezér alatt álló had már a megindulás hírére visszavonatott, s így nem csodálkozhatunk Dobónak Teuffenbach elleni kitörésén: „Bizony inkább hiszem, hogy azt akarta vala, hogy rakásban levágva találta volna a táborn és urakat, hogy a várakat a császár számára foglalhassa le.”³⁾

Szinán előbb Tatát, jul. 30-án Szentmártont foglalta el s innen Győr alá indult, melyet Hardeck védelmezett 6000-nyi őrséggel. Mátyás főherczeg Révfalu mellett ütött táborn a kis Duna (mosonyi ág)

1) Szalay IV. 390.

2) Horváth M. III. 326.

3) Horváth M. III. 328.

baloldalán s összeköttetésbe lépett a kis Duna jobb partján, a kis Duna és Rába összefolyásánál épített várral. Szinán, mivel a vár vivásához komolyan mindaddig nem kezdhetett, míg a túlparton ellenséges haderő tanyáz, hajóhidat épített, hogy a két partot összekösse. A hajóhidon alig kezdi meg az átszállást, midőn Mátyás visszavonulót fuvatott, mi oly rendetlen futásba ment át, hogy a nagy veszteséget nem az ellen, hanem ez okozta.

Szinán ezután körülveszi a várat s komolyan ostromolja. Az erős vár ha nem is győzelmes megvédést, de bizonyítnyal hosszú ostromot is kibírt volna; Hardeck azonban már szept. 29-én¹⁾ szabad elvonulás föltétele alatt föladta. Hardeck árulását életével fizette meg.

Szinán Győr megvétele után fiát Pápa ellen küldte, maga pedig Komárom ostromára indult. Pápa ellenállás nélkül megadta magát, de Komárom erélyesen védetett Braun Rézmán és Sztarics Farkas által.

Komárom megvédte magát, Mátyás pedig, miután a rendetlen futásban szétszóródott hadát összeszedte s újabb hadakkal erősítette, továbbá meggyőződött arról, hogy Szinán babéraival megelégedve visszavonult, Mátyás Komárom alá vezette hadát. Milyen katonaság volt ez! Ugy bujkált az ellenség után. „A sziget népe azonban úgy tapasztalá, hogy csak a rablók változtak, mert a fizetetlen német és cseh zsoldosok is ellenség módjára dúlták, rabolták a vidéket, mignem november végén az egész had széteszlott.“²⁾

Nemcsak a magyarokat bántotta a fonák s gyáva hadviselés, hanem még magát Rudolfot is fölrázta tespedéséből s Győr alól megfutamodott Mátyás főherczeg helyébe más vezért keresett. Erneszt főherczeg tanácsára Mansfeld Károlyt helyezte a hadak élére s midőn Győr eleste s Komárom ostromáról értesült, idegen udvarokat is felszólított segélyadásra.

Az 1595-ben Pozsonyban összegyűlt rendeket, kik a hazát ily előzmények után méltán félhették, Rudolf az idegen udvarok, a pápa, spanyol király s a német fejedelmek segélyének reményével nyugtatta meg. A rendek köszönettel vették ugyan a király gondoskodását, de ujalag kérték, jöjjön körükbe, hű magyarjai közé s személyesen győződjék meg a haza bajairól. Kérték továbbá, hogy a felvidékre magyar főkapitányt nevezzen ki, ki a népet a ma-

1) Kerékgyártó Á. III. 162.

2) Horváth M. III. 330.

gyar nép szelleme s törvényei szerint kormányozza. Az országgyűlés továbbá a körülményekhez képest a legnagyobb pénzbeli segédelmet is megajánlotta, a hadiadó kötelezettségét kiterjesztette a királyi városok, lelkészek s az egy telkes nemességre is, s az így egybegyűlt pénzösszegeből zsoldosok szedetését elrendelte.

„De mindezekhez kevés bizodalom vala, mivelhogy elrémültek vala a török hatalmasságától.“¹⁾ E nagyszabásu intézkedésnél többet segített Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem szövetsége Rudolf-fal. Nagy küzdelmébe került Báthory Zsigmondnak, melyben fejedelmi trónja is megingott, a szövetség megkötése, míg végre még is sikerült. 1595. január 28-án íratott alá a szerződés, melyben mindkét fél a török elleni harcra kötelezte magát.

Míg ezek Magyarországon történtek, a török birodalom is nagy eseménynek volt színhelye. 1595. év elején Murad szultán elhalálozott s utódja legidősb fia III. Mohamed lett. A szultán a nagyvezér és a budai helytartó által azonnal békét ajánlott Rudolfnak. E békülékeny szellemet Rudolf és Báthory Zsigmond közti tárgyalás, majd a megkötött szövetség okozta, a melybe belevonattak Áron moldvai és Mihály havasalföldi vajdák is. Ehhez járult még a kozákok nyugtalansága, kik megunták a tatárok folytonos beütéseit s ajánlatot tettek Rudolfnak, hogy ha nekik némi zsoldot ad, fegyvert ragadnak a török ellen. Ez hangolta a törököt békére, de egyszersmind ez volt az is, mi a keresztényeknek reményt nyújtott a török iga lerázására.

Rudolf ennek folytán a békeajánlatokat visszautasította. De sem Rudolf, sem kormánya nem volt az, mely ez előnyöket hasznosan fel tudta volna használni. Minden, mit a kedvező viszonyok közt vártak, az volt, hogy a török új ellenei által elfoglalva, nagyobb hadat hazánkra küldeni nem fog, s ez idő alatt ők a felső Duna mellett majd néhány várat vissza fognak venni. A kedvező körülményeket tekintetbe véve azonban ez édes kevés volt. Egy harcias, erélyes fejedelem a magokra hagyott szövetségeseiből oly erőt támaszthatott volna, melylyel megingathatta volna a török hatalmát, Magyarországból pedig teljesen kiszoríthatta volna. Ettől tartott a török és békeajánlatait azért tette meg.

Mit tett tehát kormányunk? A moldvák, oláhok és a kozákok ügyét egészen az erdélyi fejedelemre bízta; maga pedig legközelebbi

1) Illésházy Horváth M. III. 331.

czélul Esztergom elfoglalását tűzte ki. Gr. Mansfeld Károlyban végre oly fővezérre talált kormányunk, ki a hadat fegyelmezte, kihágásait szigorú rendszabály által meggátolta s végre Esztergom vivását sikeresebben intézte. Hogy Esztergom ellen sikerrel harcolhasson, először a Duna balpartján, Esztergom átellenében épült Párkány erődöt ostromolja, két nap alatt beveszi s Esztergom fölmentésére siető budai pasát aug. 4-én leveri. Csak azután fogott komolyabban Esztergom ostromlásához, a mikor sem Párkányból nem nyugtalaníttathatott, sem az ostromlott őrség kitartását nem erősítette az a remény, melyet a felmentésére közeledő seregbe helyezett.

Augusztus 4-iki szép győzelmet a vezér nem soká élte túl. A táborban uralkodó vérhas ledöntötte lábáról s 10 nap mulva, a sereg, és a magyarok nagy kárára, Komáromban meghalt.

A vezényletet Mansfeld halála után ismét Mátyás főherczeg vevé át, ki a várat több napon keresztül hevesen lövöldözteté, majd rohamot intézett a vár ellen, de bár ez visszaveretett, az 1700 főből álló őrség mégis elvesztette reményét s arra kényszerítette a basát, hogy a várat föladja, ki azután Pálffyval a föladás föltételeit meg is határozta. „Szeptember elsején hosszas vitatkozás után Pálffyval úgy egyezett meg, hogy mindkét fél kezesekeket adván, valamennyien málháik és minden szükségeseikkel elvonulhatnak; összes ágyúikat, készleteiket és élelmi szereiket pedig a várban hagyják, nekik viszont 30 teher-hajót, hogy azok a távozókat Visegrádig vigyék, adjanak, melyeket onnan visszaküldeni tartoznak.“¹⁾

Esztergom elfoglaltatott és az elfoglalt várban a német iszonyu gazdálkodást kezdett. Mansfelddel eltűnt a fegyelem s a német nagyobb átkává lett a magyarnak az erélytelen vezérek kezében, mint a török. Mert volt, mi a török előtt kegyelettel bírt s azt meg is őrizte, de széles e hazában nem lehet találni oly dolgot, mit a barbár német katonák össze ne romboltak volna s ha előttük egyebet nem ért, annyit minden esetre, hogy azon brutalitásuk jelét hagyják hátra. Utálattal fordul el az ember ily védelemtől.

Mig e gyáva nép, mert csak a gyáva tud kegyetlen lenni,

1) „Calendis Septembris post multam contentionem verborum cum Palfio ita convenit, ut datis utrinque obsidibus, omnes cum sarcinis et rebus universis exire permittantur; enecta tormenta, apparatusque eorum, ac commeatus in arce reliquantur: XXX. naves onerariae, quae abeuntes Visegradum usque debebant, eis concedantur, quas illinc remittant.“ Istvánffy XXIX. 408.

egész vidéket pusztított el, addig Zrinyi György győzelmes harczokat folytatott. „Zrinyi György, és Herbestáner Sigmond, a' Thót Országi Generál, a' Vármegyékkel és Végbeliekkal Babocsára indulának, kik előtt Babocsából, Bartsból és Szent Mártonból, ki menének a Törökök, a' Várakat fel gyűjtván és el-égetvén. E' lévén Juliusnak 30. napján.“¹⁾

Babocsa megvételekor a vezérek még nem vettek hirt Mansfeld győzelmes működéséről és az aug. 4-iki győzelmet is csak későn tudták meg. Ily körülmények között a vezérek azon tanakodtak, hogy merre fordítsák fegyvereiket? Herberstein, a Dráván átkelven, az ottani részeket akarta elpusztítani egész Pozsegáig és e célból csónak, sajka és egyéb hajózásra alkalmas dolgokról gondoskodott, melyeken a hadat átszállítani lehetne. Mások a győzelem fölötti örömben magát Pécsét óhajtották meglepni s elfoglalni.

Az első terv mi eredményt sem tudott volna felmutatni, mert bár messze kiterjeszti a pusztulás határait, de nem biztosította volna az elfoglalt részeket, ezek továbbra is védtelenek maradtak volna. A második meg nem is volt terv, hanem csak forró vágy, mely a jelen körülmények közt nem teljesülhetett.

Zrinyi György, kit a diadal mámore el nem ragadott, ki az általános lelkesültség közepette is higgadt maradt, bölcsen tervezgetett s csak az elérhetőt tűzte ki célul, sokkal üdvösebbnek tartotta a hazára nézve az elfoglaltakat biztosítani, mint újabb, nem biztosítható hódítások által ezeket is koczára tenni. Zrinyi terve győzött. „Győzött azonban Zrinyi grófnak a hazára nézve előnyösebb véleménye, ki mellőzve és visszautasítva mások nézeteit; úgy határozott, hogy ugyanott meg kell állapodni és az előbbi háboruk alatt romba dült régi Babocsát az omladékok eltávolítása után helyre kell állítani és katonasággal kell ellátni; és összeszedte a táborában levő nagyszámu szekeret és vonó-marhát, melyek annyi fát, cserjét és egyéb szükséges eszközt hordottak össze, hogy az egész vár 7 nap alatt sánczczal, bástyával, ajtókkal és a védelemre szolgáló egyéb építkezésekkel együtt Placentinus, a császári ház építésének utmutatása szerint teljesen fölépült.“²⁾ Zrinyi a helyre-

1) Petthő. 138.

2) „Sed vicit sententia Zriniani Comitis, ut Reipublicae utilior, qui praetermissis ac repudiatis aliorum sententiis, ibidem persistendum, ac Balociam veterem superioribus bellis dirutam, repurgatis rudibus instaurandam praesidioquae muniendam decrevit: ac in castris magnam carrorum et iumentorum copiam acquisivit, quibus robora et virgulta,

állított Babocsát jeles őrséggel megrakta s kapitányává Horváth Miklóst nevezte ki. A vezérek ezután hazaindultak. Csak ekkor vettek hirt Mansfeld aug. 4-iki győzelméről, mit katonai ünnepélyességgel meg is ünnepeltek.

E győzelem fölötti öröm a vezéreket nem hagyta nyugodni. Herberstein János, Erdődy, Lenkovits és Eggenberget tanácskozásra hívja meg, hogy velők Petrinia s siker esetében egyéb várak elleni működés módzatait megbeszélje. A válatatot siker koronázta s e hadviselés nemcsak Petriniát, hanem még „Krasztovitzát és Górá-t a magyar koronának visszaszerezte.“¹⁾

Ezalatt Báthory Zsigmond szövetségeseivel győzelmesen küzdött s az ellene küldött hadat visszaverte. Végre maga a nagyvezér, Ferhád pasa, indult a szövetségeseik ellen, hogy ezek kezéből a győzelmet kiragadják. Mielőtt azonban a munkához kezdhették volna, megbuktatta őt Szinán, a kereszténység és minden műveltség dühös ellensége. A két vajda 16-ezernyi hadával a 100-ezernyi had felett rendelkező Szinánt nyílt csatában ugyan nem támadhatta meg, e helyett kisebb csatározásokkal nyugtalanították az ellent s visszavonulásukat úgy intézték, hogy a közeledő Báthoryval egyesülhessenek. Ez sikerült. De mikor Báthory megérkezett s egyesített hadainak száma 60 ezeret tett, melynek magvát 20 ezer székely képezte, Szinán e nagy erő láttára eddigi babérait veszélyeztetni nem akarván, némi csatározás után Bukarestbe vonult vissza.

A fejedelem a két vajdával tartott tanácskozás után Tergovistyt szállotta meg, melyet Szinán a nyáron megerősített s védelmére 4 ezer embert rendelt. A vitézségben versenző magyar és oláh harcosok már a harmadik napon elfoglalták a várat, védőit lefegyverezték s az egész hadi-készletet, köztük 46 ágyut, elfoglalták.

E győzelem hallatára Szinán odahagyja Bukarestet, miután fölgyújtatta s nagy gyorsasággal, rendetlenül visszavonul Gyurgyevóra, hogy ott a Dunán átkeljen. A magyar had erről tudomást vesz, rövidebb utakon utána iramodik s még elég jókor ér oda, hogy a

caeteraque necessaria tanta celeritate convecta sunt, ut intra VII. diem tota arx vallo, propugnaculis, valvis, caeterisque aedificiis ad defensionem necessariis, sola militum opera et laboribus, ex praescripto Caesaris Portae Placentini Architecti, sat commode erigeretur.“ Istvánffy XXIX. 409.

1) Szalay IV. 402.

társzekereket lefoglalja, a mintegy 5 ezer fogolylyal visszatérő dúlárokat leölje vagy a Dunába ugraszsa, s a foglyokat kiszabadítsa. Zsigmond győzelmesen térhetett vissza országába.

Az 1595-ik év csorbát ütött a török fegyverén, melynek kiköszörülésére maga a szultán vállalkozott. A török készülődéseinek híre Magyarországra is elhatott, mi a rendeket arra birta, hogy erélyesen készüljenek s oly tekintélyes haderőt állítsanak ki a szultán ellen, mely legyőzi a gőgös urat, s hazánk letiport szabadságát új életre ébreszti.

Mind a két fél megtett mindent, fegyverkezett, szövetségesek után nézett, hogy az óriási küzdelemben győző lehessen. Magyarország rendei tetemes pénzösszeget ajánlottak meg, s azon felül az országgyűlés a római pápához, VIII. Kelemenhez feliratot küldött. „Nem ismerünk fontosabb teendőt, — így szól a felirat — mint hogy Szentségednek a mi és végveszélyben forgó hazánk iránt tanúsított kitűnő jótéteményeiért köteles és elévülhetlen hálánkat nyilvánítsuk.“¹⁾ E köszönő iratban egyszersmind vázolja az országgyűlés a fenyegető veszélyt és segélyét kéri ki.

Báthory Zsigmonddal is élénkebben kezdett kormányunk követségeket váltani. Igéreteken ekkor sem volt fukar, de a szót nem igen követte tett.

Sokkal nagyobb ajánlatot tett a török Báthorynak: „Nem sokára egy csausz érkezett hozzá a szultán azon üzenetével, hogy kész Erdélyt előbbi adója alól fölmenteni s Havasalföldet is örökösön hozzácsatolni, ha a fejedelem fegyverét leteszi s lemond szövetségéről a császárral. Zsigmond tagadólag utasítá ugyan vissza a hírnököt; de hogy Rudolfot ígéreteinek pontosabb teljesítésére ösztönözze, nem mulasztá el tudatni vele a török ígéreteit.“²⁾

A táborozás csak lassan vette kezdetét, a külsegély igen gyéren érkezett, s a fővezérré kinevezett Miksa főherczeg is csak a nyár közepén szállt táborba.

A támadást a keresztény had kezdte meg. „Ezután Pálffy és Schwarzenberg vitézsége által Miksa Vácot rohammal megvévén, Hatvant táborolta körül.“³⁾ Az ezer főnyi őrség 2 hétig vitézül

1) „Nihil nobis antiquius habendum esse censuimus, quam debitas immortalesque beatitudini vestrae pro singularibus in nos et patriam hanc nostram, in extremo fortunae cardine nulantem, beneficiis gratias ageremus.“ Katona. XXVII. 255.

2) Horváth M. III. 349.

3) U. o.

védelmeszte a várat, s csakis holttesteiken keresztül s az égő üszkök között juthatott az ostromlók hatalmába.

Hatvannál volt még a keresztény had, mikor hire jött a szultán Szegedre érkezésének,¹⁾ ki Dzsaffer pasát 30 ezernyi emberrel Szolnokra előre küldte. Pálffy azonnal tanácslá, hogy bármi legyen is a szultán célja, szükséges, hogy az előcsapat megtámadtassék, mielőtt a derékhadal egyesülne. De e helyes tanács, mint annyi, mellőztetett s a német had megkezdte a visszavonulást az Ipoly mellé. A szultán szándékát csakhamar megtudták, ki Egert akarta elfoglalni, miért is Nyáry Pál várnagyot azonnal visszaküldte Miksa s erősítésül német, cseh és vallon hadakat adott mellé, kikkel az őrség 4500 emberre szaporodott. E vegyes őrség eredményezé a várnak október 13-án történt föladatását. Az idegen zsoldosok, kik föllázadtak a vezérek ellen, megnyerték árulásuk jutalmát, kiket Hatvanban elkövetett kegyetlenségökért a törökök fölkonzoltak.²⁾

Miksa főherczeg még mindig nem tudta, hogy mitévő legyen, míg végre megérkezett Kornis Gáspár, Báthory Zsigmond követe, ki hírül hozta, hogy a fejedelem már Nagyváradnál van seregével s tudni óhajtja, hogy hol és mikor csatlakozzék hozzá? Így lett vége a tétovának, ekkor lett határozattá, hogy a sereg azonnal Eger fölmentésére induljon, s hogy Miskolcznál óhajt a fejedelemmel egyesülni, hová Teuffenbach, a kassai főkapitány is rendeltetett.

A rossz idő és esőzések miatt azonban csak lassan haladhatott a sereg előre, s még csak Rimaszombathoz ért, mikor Eger esésének hírért vevék. Utjokat tovább folytatták s október 18-án Vámosnál, a Sajó mellett, egyesült Zsigmond és Teuffenbach tiz—tiz ezernyi seregével, melyekkel együtt az összes sereg létszáma 39 ezeret tett 95 ágyuval.³⁾ October 22-én (1590.) Mező-Kereszteshez ért a had és a Csincse patak melletti mocsáros helyen táborba szállott.⁴⁾ 23-án hasonló erejű hadat küldött a szultán két pasa vezérlete alatt a keresztény sereg ellen; de a törökök megverettek s 43 ágyujok zsákmányul esett. 26-án maga a szultán egész haderejével megérkezett s az ütközetet azonnal meg is kezdé. „A csata szerencsésen nyílt meg; a törökök, kik már négy nappal azelőtt,

1) Istvánffy. XXX. 425.

2) Katona. XXVII. 323.

3) Katona. XXVII. 326.

4) Horváth. III. 350.

a tábor kitűzésekor, emberekben, ágyukban tetemes veszteséget szenvedtek, ez alkalommal is a Csincse vizének mocsárai megé visszavetettek. A királyi hadak utána nyomulva, oly rettegést hoztak a török táborba, hogy a szultán üdvösnek látta, biztossága végett tartalék-seregét felkeresni. Magyarok, németek már kezökben vélvén a győzedelmet, a tábor kincseire rohanva fosztáshoz láttak; soraik rútul felbomlottak. A büntetés sarkukban volt. Az első rémülésükből felocsudott török hadak, a tartalék-sereg Cicala basa vezérlete alatt, a fosztó lovasságra vetvén magokat, ezt egy rohammal megfutamtították, s e futamodók a gyalog dandárokat is magokkal rántották.“¹⁾ A futók egy része a vizen túl ismét magához tért, de miután hasztalan vártak az ellenre, nehogy az éj beálltával meglepessenek, továbbálltak. Teuffenbach másnap az utócsapattal jó rendben vonult vissza, a tábori készlet nagy részét azonban igás-barom hiányában kénytelen volt hátrahagyni. „Az ellenség csak ezután foglalta el az üresen hagyott tábort, melyben egyebek közt 10 ezer arany esett zsákmányul. A szerencsétlen nap után Miksa főherczeg Kassára, Báthory Zsigmond Erdélybe ment vissza. Iróink a török veszteségét 20 ezer emberre, a mieinket öt vagy hat ezer lovasra s ugyanannyi gyalogra teszik.“²⁾

Zrinyi György nem volt Mező-Keresztesnél, hanem ez idő alatt hazánk déli része fölött őrködött. Szükség is volt reá.

Szigetvár parancsnoka a kis Hasszán volt, ki azt gondolá, hogy a leírt csatározás alatt a dunántúli kerületből a katonaság elvonatott, kedvező alkalomnak vélé kísérletet tenni Babocsá ellen. Körülbelül 4 ezer embert vont össze, s ezekkel szept. 26-án körül-táborolja Babocsát s ágyuztatni kezdi.³⁾ Horváth Miklós babocsai parancsnok a török közeledtére odahagyja a várat. „Ő, jóllehet tudta, hogy a törökök már közelednek, mégis, mint afféle szájhős, a veszélyben, amint utóbb ki is tünt, gyáva, és csak rablásai után kapott hirre, szántszándékkal hagyta volt el a várat.“⁴⁾ Hasszán azonban a várat, bár vezére megszökött, mégsem tudta elfoglalni, mert védői hőiesen küzdöttek. Hasszán az ostromot csak akkor

1) Szalay IV. 405.

2) Horváth M. III. 352.

3) Petthő. 143.

4) „Is quamquam Turcas adventantes non ignoraret, vir tamen verbis ferox, sed ut postea apparuit, in periculo pavidus, ac rapinis infamis, de industria discesserat.“ Istvánffy XXX. 433.

hagyta abban, a mikor meghallotta, hogy Zrinyi György a vár fölmentésére közeledik s már Kanizsánál van. Zrinyi megérkeztét Hasszán nem merté bevárni, hanem fölszedvén táborát, október 3. napján Szigetvárba visszavonult.¹⁾

Hasszán elvonulásáról Zrinyi miután tudomást vett, egész hadát nem fárasztja Babocsa alá, hanem ezek hátrahagyásával csak tulajdon lovas-banderiumával megy Babocsára, s miután a hős védőket megdicsérte, a jövőben is hasonlóra serkentette s a megrongált falakat kijavította, maga is hazafelé tartott.

Horváth Miklós, az érdemtelen várnagy, állását elveszti. „Az ostrom megszűnte után a katonák a visszatérő Horváthot a várból kizárták, mivel jól tudták, hogy ő csak az ostromtól félve, álnokul volt távol. És Mátyás főherczeg helyeselvén ítéletöket, helyébe Pető Györgyöt nevezte ki.“²⁾

Mező-Keresztes mellett vesztett csata a keresztényeket lehangozta, a szövetséget majdnem felbontotta. Báthory Zsigmond fejedelem a keresztési veszteség miatt nagy zavarban és félelemben volt, s a hozzá jött csausz előtt, ki több rendbeli levelet hozott a török fővárosból, melyek ígéreteket tartalmaztak, békülési szándékot szinlelt, hogy a török terveit kikémlelhesse. Ekkor tűnt ki csak, hogy a keresztési csata a törökre nézve nem volt egészen győzelem, hanem oly erőfeszítés, a melyben kifáradt s boszuló hadjáratra nem is gondolt. Követe által többet is megtudott Báthory, t. i. azt, hogy a szultán ez évben (1597.) sem maga, sem nagyvezére által nem intézend hadjáratot Magyarország ellen. De mig e hír egyrészt előszlatta a félelmet s így fönmaradhatott a szövetség, mivel az fenyegetve nem volt; másrészt nagyon bénítólag hatott a működésre. A hadi-készületek nagyon hanyagul tétettek, s a tábor csak nagy nehezen indult ki helyéből.

Pálffy petarda segélyével beszakítja Tata kapuit, a várat meglepi s elfoglalja. Ez még a tavasszal megtörtént s a szép tett nem talált utánczókra, maga Miksa főherczeg is csak aug. közepén mozdult ki óvári táborából.

A prágai haditanács, mely hivatva volt a hadászat célját

1) Petthő. 143.

2) „Soluta obsidione, Horvathum redeuntem milites arce excluderunt; quod eum metu obsidionis territum, dolo malo abfuisse noscent: et Mathias princeps, approbato eorum iudicio Georgium Petőnem in eius locum suffecit.“ Katona XXVII. 362.

kijelelni, nem hallgatott ismét Pálffy, Nádasdy és Illésházy tanácsaira, kik kérték, sürgették a tanácsot, hogy Budát ostromoltassa. E helyett Pápa és Győr visszafoglalása határoztatott el.

„Pápánál Zrinyi György, Batthyány Ferencz, Török István és Dersfy Ferencz a dunántúli nemességéből még hét ezer vitézt hoztak a főherczeg táborába.“¹⁾

Az első sikertelen ostrom után az 550 főből álló őrség feladta a várat aug. 20-án. A vallonok azonban az adott szó ellenére ez őrségből 300-at levágtak.²⁾

E barbar nép annyiszor és annyiszor meggyalázta a keresztény fegyvereket. A hadban gyávák, a legyőzött ellenséggel szemben a legnagyobb kegyetlenségeket követték el. És itt is, mint másutt, miként a Zrinyiek fő jellemvonása megkivánta, a védtelenek segedelmére Zrinyi György siet s a barbarok véres kezeiből 250-et kiszabadít s biztonságba helyez. Még egyszer kellett Zrinyinek védelmőkre kelni. Ugyanis mikor a puskaporos torony fölvettetett, a vallonok ismét a törököket okulták, kik, szerintők, előkészítették a romlást. De bebizonyosodott, hogy vigyázatlanság volt e veszedelemnek oka, mire a fölhevült kedélyek lecsillapodtak s a török foglyok másnap szabadon eltávozhattak.

A pápai vérengzés után a tábor Óvárra vonult vissza, majd helyét többször is megváltoztatá. E változás ismét alkalmat adott az idegen zsoldosoknak, hogy hazánk egy részét ellenség módjára pusztítsa. Végre hosszas kóborlás, tervváltoztatás után Győr alá szállt a tábor és ezt körülveszi. Ide érkezett Pálffy is. „De Győr mind fekvése, mind mesterség által annyira meg volt erősítve, hogy rövid időn egész Németország sem vehette volna meg.“³⁾

Aly pasa, a vár parancsnoka, nem úgy tett, mint Hardeck, hanem vitézül védelmezte az ostromlók ellen, kiknek törekvését nagyban akadályozta az esős és hideg időjárás. Alig 4 heti ostrom után híre érkezik, hogy a másodvezér, Mohamed, a vár fölmentesére siet. E hir azonnal félbenszakasztja az ostromot, s Miksa október 3-án a vár alól elvonul s Komárom alatt táborba száll, hol tétlenül,

1) Horváth M. III. 357.

2) „Sed non sine magna Christiani nominis nota accidit, quod Itali et Vallones publicae fidei interventum nihili reputantes, arce egressos Turcas hastis et gladiis crudeliter transfodere ac caedere inciperent, ac dum praefecti et duces adcurrunt, trecenti ex deditis puncto temporis trucidarentur.“ Istvánffy. XXX. 436.

3) Illésházy Horváth Mihálynál. III. 357.

összetett kezekkel nézi, mint táborolja körül, s okt. 12-én miként veszi meg az ellen Tatát.

Tata megvétele után Vácز vivására indul a török. Miksa is megerősített táborba száll Verőcze mellett, hol miután az ellen támadását visszaverte, a hideg beálltával szétoszlatta seregét.

1598-ik évben Pálffy Miklós és Schwartzenberg Adolf oly hősi tettet vittek véghez, mely történetünkben a legdicsebb jelenetek közé tartozik. E két vitéz Komáromból 5 ezer fegyveressel indul meg Győr elfoglalására. Aly pasa az erős várban oly biztonságban hitte magát, hogy a búsongó győrieknek többször mondá: „előbb megszólal a vártorony érczakasa, mintsem Győr a keresztények kezébe jusson.“¹⁾ De Pálffy és Schwartzenberg vitézsége és hősiessége meghazudtolta a kemény szavakat. „Ezen válogatott sereggel, marczius 27-én, mely vállalatukat az isteni Gondviselés a legteljesebb sikerrel koronázta, ebéd után egy órakor Komáromnál a hidon, melyet az ellen félrevezetése végett azon éjjel hajókból és deszkákból sebtében összeállítottak, átkelének, és a Duna tulsó partján, Felnémethi Mátyással találkoznak, ki Győr sikertelen ostroma alkalmával a törököktől elfogatott és a váltságdíj lefizetése végett Győrből jött. Ettől tudták meg, hogy a törökök semmi ellenséges támadástól sem tartva, tétlenül töltik az időt, és hogy kétszáz janicsár zsold és eleségért tegnap Budára indult.“²⁾ E haddal megközelítik Győrt, kapuját petárdával betörik s váratlanul meglepik az őrséget. Az őrség azonban csakhamar összeszedi, a betóduló ellenreveti magát, hősiösen küzd s már háromszor üzi vissza őket a kapuhoz. Meg-megujul a harc, a török visszanyomatik, Aly elesik, a bástyákat a mieink elfoglalják s az életbenmaradtak egy része a löportárba vonul, hogy azt fölvetetvén, a győzőket a legyőzöttekkel együtt megsemmisítse. A löpor fellobbant, a harczolók soraiban nagy kárt tett.“³⁾ Végre az életben maradottak belátták a további harc

1) Horváth. III. 358.

2) „Cum hac selectissima manu XXVII. die Martii, hora post meridiem prima, quod Dei Maximi providentia felix faustumque fuit, Comaronio per pontem, quem ea nocte ad fallendos e navibus et tabulis celerime construxerant, transjocere et in ulteriore Danubii ripa Matheum Felnemethium, qui irrita obsidione Jauriensi captus a Turcis fuerat, ac pro exolvendo redemptionis pretio e Jaurino veniebat, obviam habuere: a quo Turcas nihil hostile metuentes in otio agitare, ac ducentos ex Janiceris hesterni die Budam pro stipendio, et commeatu profectos esse cognovere.“ Istvánffy XXXI. 441.

3) U. o. XXXI. 443.

sikertelenségét, leteszik a fegyvert. 300 foglyul ejtetett, a vár összes készlete zsákmányul esett.

A király a vezéreket illőkép megjutalmazá. Sedwartzenberg Morvaországban birtokot nyert s kapitánya lett Győrnek; Pálffy is megjutalmazá, aki bár a király felszólítására, mit kívánna, így felelt: mindent hazámért tettem s szívesen tettem.¹⁾

Ez időben merültek föl az erdélyi zavarok, a melyeket Báthory ingatagsága hozott az országra. Magyarország kormánya még azon kis figyelmet is, melylyel eddig az országot kormányzá, védé, most megosztá hazánk és Erdély között s erejét sem annyira hazánk megvédésében, mint inkább Erdélyért folytatott harczaiban emészté föl. Erdélyt pártharcz pusztítá, a kormány balintézkedései folytán gyülöltté lett, s az elégedetlenség hullámai átcsaptak Magyarországba is azok körébe, kik rokoni köteléknél fogva sorsukat közösnek tekintették azokkal, kiket az erdélyi német kormány üldözöbe vett. A német, ez időben, ha talán akart is, nem tudott alkotmányos lenni, mert bizalmát méltatlanokra pazarolta, s a polgári ügyeket is oly kezekbe tette le, kik nem voltak egyebek durva katonáknál, kik hivatalukat, állásukat nem tekintették egyebeknek, mint oly alkalomnak, mely nekik jó konczot szolgáltatott. Így nem is lehet csodálkozni azon idegenkedésen, melylyel a németek beavatkozása fogadtatott. Nem valószínűtlen, hogy e ferde felfogás egy ország népeinek boldogításában volt az oka a későbbi harcoknak, melyeket Erdély benszülött és alkotmányos fejedelmei a török pártfogás alatt, mint Magyarország alkotmányának s a vallás-szabadságnak védői, a magyar kormány ellen viseltek.

Az ország védelmére ígért segély nem adatott meg, s így a magyar hadak nagyobb actióba nem is bocsátkozhattak. Kirándulások voltak csak ezek, melyek az ismertebb nevű magyar vitézek vezérlete alatt történtek, s a melyek így nem mutathattak föl oly eredményt, milyent várni lehetett volna.

1599. év „aug. elején maga Pálffy is egy kirándulást intézett Zrinyi Györggyel Buda felé és Szulejman basát, ki egy török csapatnak, melyet Kolonics ugrasztott meg, segítségére sietett, megverte s elfogván, Bécsbe küldötte.“²⁾

Ez volt Zrinyi Györgynek utolsó tényleges szereplése. Ez

1) Istvánffy XXXI. 443.

2) Horváth M. III. 366.

idő óta már Zrinyi inkább csak tanácscsal, mint fegyverrel szolgált a hazát. Az 51 éves vitéz erejét a harcz, a folytonos munkafőlemeszté, s bár maga tényleg nem is működött, mégis birta honfarsainak bizalmát és a veszély idején őt keresték fel, az ő tanácsát kérték ki.

A déli részeken a török és tatár pusztított. Ibrahim vezér-pasa, Naszuff szigeti parancsnok a kis Hasszánnal s másokkal, kik a helyet jobban ismerték, tanácskozott a teendők fölött. Ibrahim az összegyűjtött sereget egyesíté Mehemet seregével. A tatárok pusztítva járták be a vidéket, „kik Alsó-Lendva és Lentiig mindent, a mi utjukba akadt, az ellenség szokása szerint tüzzel, vassal elpusztítottak“.¹⁾

A szétáradt ellenséggel szemben szerencsésen harczoltak Zrinyi fegyveresei. „Sziget Vári Deli Naszuff Basát, Csózi András, a Zrinyi György szolgálja, egy jeles tsatázó Vitéz ember, a' Végben Hajdukkal meg-veré, ő maga-is a' Basa halva esék, kinek a fejét Bécsbe, a' Hertzegnek vivék.“²⁾

A tatárookra vonatkozólag így ír Istvánffy: „Azonban Zrinyi gróf katonái által Lenti mellett egyszer meggyőzötven, visszatértek a táborba.“³⁾ Lehet, hogy e két győzelem egyet jelent, s így a szigeti parancsnok Naszuff volt vezére a tatároknak. Istvánffy csak az utóbbit említi Katonával együtt, Petthő pedig csak az előbbit. Horváth és Szalay, mivel e győzelem nem volt nagy jelentőségű, mindketten erről hallgatnak. De akár egy, akár kettő legyen e győzelem, egyet mégis bizonyított, hogy Zrinyi gyöngéledő állapotában is figyelemmel kísérte a hazai dolgokat, s még ekkor is munkálkodott emberei által a haza jólétén. Egy általános hazai történelemben így tehát ez, hol oly dolgokat említ az író, melyek következményeiben fontosak, kimaradhat; de ott, hol egyes család történetéről van szó, azokat is föl kell jegyezni, melyek mindegyike egy vonást szolgáltat az általános jellemzéshez.

E kisebb vereségek azonban vajmi keveset hátráltatták Ibrahim vezért hadi működésében. „Ibraim Basa a' Vezér, két száz ezer Törökkel Tatárral kijöve, át jöttében Babocsát meg-szállá, 's azt

1) „qui usque ad Lindvam inferiorem et Nemptim igne ferroque in obvia quaeque hostilem in modum, ut ipsis most est, saevierunt.“ Katona XXVII. 678.

2) Petthő. 148.

3) „Verum a militibus Zriniani comitis semel ad Neptim profligati, pedem in castra retulerunt.“ Istvánffy XXXII. 469.

Septembernek 4. napján meg-vevé.¹⁾) Babocsa megvétele után Ibrahim vezér hadával Kanizsa alá vonult.

Sokan kárhoztatják Pető Györgyöt, hogy oly hamar feladta Babocsát. Ismert dolog volt, hogy Babocsa nem oly erős vár, melyet ily nagyszámu ellenség ellen is meg lehetne védeni s az utóbbi harcokban nagyon meg is rongáltatott; de mégis állítják, hogy Pető tovább huzhatta volna a védelmet, s így ideje lett volna a kanizsai parancsnoknak magát pénz, puskapor és egyéb szükséges dolgokkal ellátni. Az igaz, hogy Babocsa 3 napi ostromnál tovább tarthatta volna magát; de az is igaz, hogy Petőnek nem egészen lelkiismeretesen teljesített kötelessége nem menti ki Paradeiser György kanizsai parancsnok mulasztásait. Kanizsának 17 végháza volt, a legfontosabb ezek között Kanizsa. Ez erősséget ily zavaros időben felszerelés nélkül hagyni nem lehet, s nem akkor kell szükségesekek után látni, mikor már az ellen a kapuk előtt áll, hanem még akkor, mikor a közlekedés szabad.

Ibrahim körülzárt a várat s azt keményen löveté. A várbeliek azonban nem gondoltak a föladásra, hanem inkább módot kerestek, mikép lehetne a vár helyzetét Zrinyi Györgynek, kiben leginkább biztak, tudtára adni? „Ezalatt Kovács Jánost, ki tolmácsa volt, egy másik társaságában késő éjjel levéllel Zrinyi Györgyhez küldi, a melyben őt a vár veszélyes helyzetéről értesíti és segélyt, továbbá puskaport kér, egyszersmind igéri, hogy míg ő él, addig a várat erélyesen védeni fogja: de azt is jelenti, hogy attól lehet tartani, ha a segély későn érkeznek meg, hogy a kétségbeesett katonák őt más nézetre birhatják.²⁾ És ez sikerült.

Zrinyi megnyugtatta Kovácsot s reménynyel biztatta általa a katonaságot. Mondá neki: Mercoeur vezér már a haddal utban van, ő és az illyriai had már táborban vannak. Én addig nem nyugszom, míg a vár fölmentésére gyors segélyt nem visznek.³⁾ Kovács ezen

1) Petthő. 148.

2) „Interea Joannem Kovácsium, quo interprete utebatur, cum socio intempesta nocte ad Georgium Zrinium emittit cum litteris, quibus eum de periculosa arcis conditione certiore redderat, ac auxilia et pulverem sulphureum postulabat, seque arcem, donec esset in vivis, fortiter servaturum pollicebatur; sed vereri tamen nunciabat, ne, si suppetiæ serius adveniant; milites rebus desperatis, aliter sibi consulturi sint.“ Katona XXVII. 680. Istvánffy XXXII. 469.

3) Katona XXVII. 681.

örvendetes hírrel szerencsésen visszatér Kanizsára, a lehangolt harczosokat Zrinyi izenetével lelkesíti s kitartásra ösztönzi.

Zrinyi meg is felelt a benne helyezett bizalomnak; mindenféle hírnököket küldött s fáradozásainak eredménye lett egy felmentő sereg, melynek száma Katona szerint 13,¹⁾ Istvánffy szerint pedig 25 ezeret²⁾ tett. Ez utóbbi szám valószínűbb, melyet Istvánffy a kisebb számokkal szemben is védelmez, mint szemtanu. „Az összes hadak számát 25 ezer vagy még több fegyveresre lehet tenni. Vannak, kik állítják, hogy a sereg száma sokkal kisebb volt volna; de én, ki ezen vállalat és munkában részt vettem s társ voltam, a mennyire mondhattam, azt még most is bátorkodom megerősíteni.”³⁾

A vezérek tanácsot tartottak a fölött, valljon az egész hadat, vagy pedig csak egy részét indítsák Kanizsa felé, s a nagyobb részszer hadimunkálatot kezdjenek, mely az ellent Kanizsa alól elvonja, s így Kanizsát a szükségességekkel ellátni alkalom kínálkozik. A vezérek azonban a mellett voltak, hogy az összes hadat kell Kanizsa alá vezetni s a harci szerencse határozza el, valljon ott az ellent meggyőzhetik-e vagy Kanizsába segílyt vethetnek?

Mig így folyik a tanácskozás, Mercoeur, Zrinyi és Nádasdy levelet kapnak a vezértől, Ibrahimtól, melyben őket békés, jó hajlamairól tudósítja s ha ők is úgy akarják, méltányos feltételek mellett a békét megköthetőnek mondja.

A vezérek most ismét a békeajánlatot vevék tanácskozás alá s bele is nyugodtak: de a béke előleges feltételeül Kanizsa ostromának abbanhagyását kívánták. „De midőn az a legnagyobb hallgatásba merülve többé mitsem felelt, az egész ügy eldöntetlen maradt.”⁴⁾

A had tehát Kanizsa felmentésére sietett. Az egyesült sereg küzdött kitartóan; de sem a várat fölmenteni, sem segílyhadakat vagy eleséget a várba juttatni nem sikerült. Mercoeur végre visszavezette a hadat s a várat saját jó vagy balsorsára birta. Nyolczad-

1) Katona XXVII. 683.

2) Istvánffy XXXII. 470.

3) „Universa omnium summa ad 25 millium armatorum numerum et amplius censerí posse videbatur. Sunt, qui longe minorem copiarum summam fuisse tradunt; sed ego, qui comes et socius expeditionis laborumque fui, quantum potui, ausim id etiam num pro vero affirmare.” Istvánffy XXXII. 470.

4) „Sed quum ille, summo silentio usus, nihil postea amplius respondisset; omnis ea res in medio relicta fuit.” Katona XXVII. 685.

napra a sereg elszállása után Paradeiser okt. 20. vagy 21-én a várat szabad elvonulás feltétele alatt feladta, miután azt 44 napig védelmezte, s katonáit már az éhség kezdé sanyargatni. Ibrahim megtartotta a feltételt, az űrség szabadon elvonulhatott.

Ibrahim Kanizsa elfoglalása után Nándorfehérvárra vonult vissza téli szállásra, a hol a békealkudozások megszakadt fonálát újra fölvevé. Ekkor sem sikerült békét kötni, mert annak eszközlője, Ibrahim, meghalt. Így a fegyverkezésnél nem maradt egyéb hátra.

Nagy akadályul szolgált az ügyek szerencsés vezetésében Rudolf lelkiállapota, ki gyakran a legüdvösebb tervet elrontá, mert rögeszméje őt láthatlan ellennel vevé körül, mely hatalmától akarta megfosztani. Sok terv dugába dőlt, mert attól tartott, hogy eme vagy ama terv szerencsés keresztülvitele egyik vagy másik főherczegnek népszerűséget szerez. „Idejét jobbára csüggetegségben s oly gondolatokkal tölti, mintha őt megölni vagy a kormánytól elmozdítani szándékoznának. Ily gyanuból üzte el az udvarból két legidősb titkos tanácsosát, Rumpfot és Trautsamot; hajigál és dobál maga körül, nyugton sem enni, sem aludni nem tud.”)

Ily körülmények között az 1601-ik esztendő még váratlan eredményt hozott. A harcz a török ellen el lévén határozva, két hadsereg állítatott ki, melyek egyike Székes-Fehérvár, a másik a mult évben elfoglalt Kanizsa ellen indult.

Mátyás főherczeg, ki Mercoeur tanácsaival élt, szerencsésen csatázott Székes-Fehérvárnál. Fehérvárt körültáborolja s „szept. 20-án az 58 évig török jármot viselt Székes-Fehérvárt megvették; s Mátyás főherczeg fekete lovassága által támogatva, a város visszafoglalására érkezett nagyvezért, Haszánt, megverték, a Budáról Csókakőig előnyomult budai basát, Muradot megölték.”²⁾

Nem volt ily szerencsés Ferdinánd főherczeg, ki Kanizsa ellen indult hadakat vezeté.

Zrinyi Györgyöt, ki az előbbi években érzé már éveinek sulyát, Kanizsa visszafoglalása ismét a tettek mezejére szólíttja. De itt úgy látszik már mellőzték a tapasztalat és érdemekben megőszült bajnokot s helyét tudatlan, járatlan ifjak foglalták el; de ezek nem is tudták a várva várt eredményt kiküzdeni. A hadat fölvonulásában Zrinyi vezeté, ki a helyet legjobban ismerte: „előment Zrinyi gróf az

1) Horváth III. 374.

2) Szalay IV. 422.

ő csapataival, ki azon helyeket ismerte, minthogy sok éven keresztül dicséretesen viselte Kanizsa parancsnokságát.¹⁾

Megindult az ostrom, de ennek vezetésénél hasztalan keressük Zrinyi nevét. Csak a harc folyamában jő egyszer elő Zrinyi katonáinak neve s ekkor is dicső tettet visznek véghez.²⁾

Mi vége lett az ostromnak? A had félszeg vezérlet folytán hasztalanul pazarolta erejét s végre is a nagyvezér közeledésének hírére gyalázatosan visszavonult, ámbár a székesfehérvári táborból segítséget is vont magához. „A székesfehérvári táborból Russworm Herman vezérlete alatt a Ferdinándéba parancsolt lovasok és labanczok november 18-án tanui voltak az ifju főherczeg, a leendő magyar király dicstelen visszavonulásának. Az öszves tábor, negyvenkét ágyu, tizennégyezer puska török kézbe esett.“³⁾ De ha csak az ágyuk és a puskák estek volna áldozatul! Nem azért dicstelen e visszavonulás, mert martalékot hagyott hátra; hanem azért, mert hátrahagyta azokat, kik hősi harcokban sebekkel borítottak el s betegen feküdtek. Istvánffy, kinek véleményét Katona is magáévá teszi, e visszavonulást kegyetlen és embertelennek nevezi.⁴⁾

Igy hagyra hátra a távozó had sebesült társait, sőt nemhogy segített volna a sebesülteken, hanem azokat e hideg időben lábbelije és ruhájától megrabolván, a legszönyebb halálnemnek dobta oda. És e had, mely a legszentebb köteléket, hadban a bajtársit, bajban a közösséget, ily durván megsérté; e had, mely fegyelmet nem ismert; e had, melynek vezérei az ily események előtt szemet hunytak, akart győzedelmeskedni oly ellen felett, mely egymásért küzdött, egymást bátorítá s meghalni tanítá? Ilyen volt az ostromló had, ilyen Kanizsa őrsége.

1603-ik évben Zrinyi György meghalt (54 éves). Hosszasabban

1) „praeunte cum suis copiis Comite Zriniano, qui eorum locorum peritiam habebat, quod complures annos cum laude Canisae praefectum egisset.“ Istvánffy XXXII. 475.

2) „Interea quum equites e turma Zriniana et Herbestianana circiter centum, versus Szigethum excurrissent, Cazanferem Quihaiam, Hassani parvi, qui Canisam tuebatur, legatum vivum comprehenderunt et in castra perduxerunt.“ Istvánffy XXXII. 476.

3) Szalay IV. 423.

4) „Sed magno crudelitatis et inhumanitatis exemplo aegrorum et vulneratorum nulla habita est cura: qui in eisdem, quibus ejulando ac lamentando, Divumque ac hominum opem fidemque implorando, tentoriis et lectulis decumbabant, misericordiae aut feritatis hostium reliquebantur: postquam incredibilis et supra fidem intoleranda vis frigoris omne genus officii ac pietatis excludere videretur.“ Istvánffy XXXII. 480., Katona XXVIII. 85.

betegeskedett, míg a halál elragadta. Méltó fia volt a hősnek, ki ugyan nem volt központja s első harczosa hazánkknak; de a bizalmat, melyet atyja kivívott a Zrinyi névnek, megőrizte, s a család fényét az elhomályosodástól megóvta. Ifju évei nem voltak oly viharosak és változatosak, mint atyjáé, de nem is találunk életében oly adatra, melyet gáncsolni lehetne. Egész élete, nyilvános életének első perczétől a halálig, a magyarság tükre volt; a családban jó atya, harczban hős, a legyőzött ellen iránt nagylelkű; nem alattomos, hanem őszinte, nyílt, sérthetetlen jellem, maga a megtestesült becsület. Hazáját mindenek fölött szerette, hazájáért mindenre kész volt. Pálffy, Zrinyi és Nádasdy e korban oly három hazafi volt, kikhez hasonlót nem találunk; de a kiknek nagysága annál szebb fényben áll előttünk, minél romlottabb volt a kor, melynek szennyétől élteket, becsületeket szeplőtlenül megőrizték. Mindhárom megérdemelte a történelem e szép megemlékezését: „Még előtte, (Schwartzenberg Adolf) marc. 23-án (1600), de természetes halállal, rövid betegség után mult ki-amannak annyi csatában fegyvertársa, s a magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője Pálffy Miklós.“¹⁾ „A haza ez évben két jeles fiát veszté el Zrinyi Györgyben és Nádasdy Ferenczben.“²⁾

Zrinyi György Vépen (Vas megye) halt meg 1603. május 4-én és Szt.-Ilonán, Csáktornya mellett a családi sirboltban tétetett örök nyugalomra.

1) Horváth M. III. 374.

2) U. o. III. 384.

Zrinyi Miklós VI. György VII.

Zrinyi György két fiut: Miklós VI. és György VII. és egy leánygyermekét: Zsuzsa, hagyott hátra.

A család történetének folytatásával szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a család továbbfolytatója György VII. volt, az ifjabb fiu. Miklós VI. nem hagyott maga után gyermeket, s benne a Zrinyi család idősb ága kihalt. Zrinyi Miklós VI. kétszer nősült; első neje gr. Nádasdy Anna; második Széchy Erzsébet volt. Miklós VI. 1625. marc. 24-én; György VII. 1626. decz. 18-án Pozsonyban halt meg. Mindkettő történetét együttesen fogom megírni úgy, miként időrendben a tettek egymást követni fogják.

Alig takarították el a holttestemet, az idősb fiu Miklós már is fölvevé a fegyvert, s a család hagyományaihoz hiven küzd a közös ellenség ellen. „Zrinyi Miklós, a nemrég elhunyt Györgynek fia, élt az alkalommal, nevéhez, őseihez méltónak mutatkozni.“¹⁾

Zrinyi György VII. a család továbbfolytatója a legjelesebb hazafiak közé tartozott, kiről mindazon dicséretet írónk elmondhatták, melyek abban a korban a lovagot díszítették. „Leszámítva a magasabb tudományosságot, minden meg volt benne, ami a hős katonának és főurnak díszére válik. Vadászatokat, lovagi játékokat, katonai gyakorlatokat, fegyverforgatást, fontos és érett tanácskozást, bölcs beszédet, mindent a maga idejében kedvelt; alsóbb-, közép- és magas-ranguak előtt egyenlően kedves volt.“²⁾

De ne vágjunk az idő kerekébe, hanem lássuk, miként felelt meg a Zrinyi-család két sarja nevének, hivatásának s a várakozásnak, melyet a két ifjuba a haza helyezett.

A harc színhelye az 1604. évben nagyon kiterjedt. Rudolf

1) Szalay IV. 429.

2) „Nihil erat duntaxat cultiorum litterarum peritia excepta, aut militari Heroe, aut summo Principe dignum, quod in eo desiderasses. Venationes, equestres ludos, militare exercitacionem, armorumque usum gravia item, matraque consilia, ac sermones eruditos, suo id exposcente tempore in deliciis habebat; parvis, mediocribus, maximis aequae gratus.“
Rattkay Ger. Memor. Reg. et Ban. 176.

kormányja túlment a határon, megtámadta az alkotmányával együtt a lelkiismereti szabadságot is, s e kettő védelmére most fölkelt a magyar. Két táborra oszlottak az egy anya gyermekei s harcza többé már nemcsak az ellenség ellen vivatott, hanem a testvér ellen is. Kárpátoktól le az al-Dunáig harczizaj tölté be a léget, a haza testén a sebeket a méltatlanért önfiai vágták. A kormány önkényét a nemzet béketűrése csak nevelte, s azok, kik az igazságtalan eljárást tovább tűrni nem tudták, nem akarták, zászlójukra e szavakat irták: a hazáért, a vallási szabadságért.

Az önkény a nemzet egy részének kebléből kiirtotta a hagyományos hűséget a király iránt, s romboló fegyvere nemcsak ellenét, hanem testvérét is sújtotta. Az általános elégedetlenség tűzére csak olaj volt a végzetessé vált 22-ik cikkely, a melyet Rudolf önkényesen irt az 1604-iki törvénykönyvből

A kormány a hatalmába jutott Erdélyben már előbb fenyegette a vallásszabadságot egy királyi rendelet által, mely eljárás az alig birtokba vett országrész kormányzásában ha nem is hordja magán az önkény bélyegét, minden esetre a legnagyobb mértékben tanúsított tapintatlanságnak kell elnevezni. Rudolf ugyanis 1603. okt. 28-án kelt levelében e szavakkal fejezte ki az ellenreformációra való törekvését: „Semmit sem óhajtunk inkább, minthogy Erdélyt az engedelmisségre visszavezetvén, onnan a veszedelmes eretnokségeket kiirthassuk s az igazi isteni tiszteletet ott ismét visszaállíthassuk, a régi kath. vallást mindenfelé terjeszthessük és megerősíthessük.“¹⁾

Ezt követte az 1604-iki országgyűlés törvényczikkelyeihez odadett 22-ik törvényczikkely, mely válasz akart lenni a protestans rendek kérelmére, mely rendek ily előzmény után vallásszabadságokat féltették. A protestans vallásra vonatkozólag a becsempészett törvényczikkely így hangzik: „Minthogy pedig ő felsége, dicső elődei nyomán a római kath. hitvallás buzgó hive, s azt tartományaiban, s különösen az annyiféle eretnokségtől elárasztott Magyarországon is virágoztatni s terjeszteni kívánja; ezennel megújítja valamennyi elődeinek a vallás érdekében alkotott rendeleteit s törvényeit. Nehogy pedig ilyféle vitatkozások a közügyek tárgyalását késleltessék,

1) „Nihil magis habemus in votis, quam ut redacta ad obedientiam Transilvania, et impias, ex illa haereses extirpare, et divini munis verum cultum iterum in ea instaurare, atque orthodoxam et cath. religionem ubique propagare et firmare possimus.“ Horváth III. 388.

azokat végkép eltiltja s rendeli, hogy illetén nyugtalanok s ujtók az elődei törvényeiben kiszabott büntetésekben marasztassanak el.“¹⁾

E törvényczikk hozatalát oly események előzték meg, a melyeket a kormányt védő s a protestantizmust a leghevesebben elítélő történetírók is a legnagyobb mértékben kárhoztatnak, s a helyzetet úgy festik, hogy az többé már nem önkénynek, hanem kegyetlen uralkodásnak nevezhető. Idézem e helyütt Petthő Gergely szavait, ki Bocskay Istvánt fölkeléseért átkozottnak mondja. „De ezekben a hadakozóidőkben — így ír — az Erdélyieken és a Magyar Nemzetségen Básta György, és a több hadviselő Német Generálisok, Tisztviselők, és a köz Német Vitézlő rend is halhatatlan szörnyű Istentelenségeket, és iszonyu nagy sok inségeket és nyomoruságokat tselekesznek vala rajtok, mellyeket az emberi nyelv, lehetetlen hogy megmondhasson: mert nem hogy házoknál, jószágokban, maradhattak volna békével miáttok: de a Szent-Egyházakban a fő Uraknak, és Nemesseknek koporsojokat is fel törik, és bonttyák Testeket belőlle ki-hánnnyák vala, és így kereskedtek benne, ha valami haszonra valót találhattak volna. A hit dolgában is hogy megháborgattattanak vala, azt is felette igen neheztelik vala.“²⁾

A kegyetlenségek ellen nem talált a magyar védelmet, nem volt ír, mely az így ütött sebeket behegeszthette volna. Az általános panaszt senki sem hallgatta meg. „A Tsászárnak nem panaszolhatták meg, nagy nyomoruságokat és inségeket, mert senkit eleibe nem bocsájt vala. A Német Tanács pedig senki panaszát, és kiáltását meg nem jelenti vala a Tsászárnak, mert ők abból gazdagulnak vala.“³⁾

Egy nagy konc volt a magyar haza, a melynek testén fene férgek rágódtak, melytől gyűlölettel fordult el s kész volt bármire, hogy ezektől szabaduljon. „Kéért a Magyar Nemzetség annyira meg-unta, utálta, és gyűlölte vala a Német Nemzetséget és birodalmát, hogy immár csak azon gondolkodtak vala, (de igen titkon) miképpen találhatnának módot és alkalmatosságot benne, hogy ezt a türhetetlen nehéz ígát, és Istentelen szörnyű nagy inséget, károkkal is nyakokról el-vethessék és magoktól el-vonatkoztatassák.“⁴⁾

1) Horváth III. 388.

2) Petthő 158.

3) U. o. 158.

4) U. o. 158.

Minden kor maga teremti emberét, az általános nyomor, vallási és nemzetiségi nyomás szülte Bocskay Istvánt is. Bocskay ugyan nem lehet az emberiség eszménye, nem ment a hibáktól, nagyra-vágyó is volt; de nem lehet tőle megvonni a hazafiságot. Eszes, tette kész, vitéz, körültekintő, számító fő volt, kinél méltóbbat e zavaros időben nem találhatott a vezéri pálcza, a ki talán egyedül tudta diadalra juttatni azon elvet, a melynek védelmére fegyvert fogott.

Kerülte az összekocczzanást a kath. és protestáns rendek között, s míg ezek vallásuk, azok nemzetiségök védőjét ismerték föl benne. Fejedelmi jogara alatt egyenlően hirdette mindkét vallás a testvériséget „szeresd felebarátodat“; csakis így képzelhető a szép egyetértés a két hitfelekezet hivei között azon korban, melyben egy nemzet gyermekei egymást hazájokban ellenségeknek tartották.

Bocskay István nem volt lázadó, támadása nem volt forradalom. A harcz a nemzeti visszahatas harcza volt, melyben a lenyügözött és a rablóktól üldözött nép fölkel. hogy békóitól megmeneküljön, életét megvédelmezze támadói ellenében, hogy nemzeti létét szabadon tehesse le az ifju nemzedék kezébe. Nem Bocskay és Bocskayval a magyar volt a támadó, hanem ez csak jogait védte; de hogy a védelmi harcz támadóvá változott, ez a nemzeti közérzetnek volt következménye, melyben felocsudott a nemzet delejes álmából s mint szabad ember fegyverrel védelmezte meg nemzetiségét, alkotmányát, jogait és szabadságát. Az 1222-ik évben adott szabadság-level (arany-bulla) záradéka jogot ad a nemzetnek, hogy alkotmányát, szabadságát hűtlenség bűne nélkül fegyverrel védelmezze meg még királya ellenében is, s e jogról a magyar az 1687-iki októberben tartott pozsonyi országgyűlésen mondott csak le. Bocskay idejében a törvény tehát jogérvénnyel birt s a nemzetnek nemzetiségét, szabadságát védelmezni 1604-ben nemcsak joga, hanem e kiváltság s törvénytől fogva kötelessége is volt; mert azért hozták őseink e törvényt, hogy alkotmányunk megsértése esetében ne legyen visszatartva senki, sőt ösztönözve a fegyverfogásra.

Ily körülmények között lépett a két Zrinyi a tettek mezejére. A Dunántúli kerületnek azon része, amely még a királyiak kezében volt, nem érezte annyira a nyomást, mint hazánk többi része, s annyira el volt foglalva a török elleni küzdelmekkel, hogy ezt ismerte egyedüli céljának s egy ideig a keleten támadt vihar hullámai

nem értek ide. Így azon rész, hol a Zrinyiek is laktak, kivonatott ezen áramlatból s megmaradt a király hűségében.

1603-ban fogott először fegyvert Zrinyi Miklós, hogy nevéhez, őseihez méltó legyen. Trautmansdorf slavoniai főkapitánynyal Tamásinál a drávai hidfőt, mely átjáróul szolgált a töröknek, megtámadja és szétrombolja.¹⁾ Fegyveresei pedig a kanizsai és szigetvári törökök ellen folytattak 1604-ben győzelmes harczokat.²⁾

Ezalatt a felső megyékben Bocskay hadai szerencsésen küzdöttek s egész Pozsonyig a földet birtokukba vevék, s míg egyes csapatokat Bocskay Morva pusztítására küldött (1605.), Némethy Gergely átkel a Dunán s Pápát, Csepreget megvette, s az idegyűjtött urakat Bocskay pártjára térítette. Ujonan nyert pártfelei segítségével Sümeget, Kőszegét, Szombathelyt és Körmendet elfoglalta, s a Dunántúli török őrséggel Ausztriát és Stíriát is dulta, rabolta. De midőn győzelmes hadait a Dráván is át akarta vezetni „Batthyányi Ferenc és Draskovits János bánok, Zrinyi Miklós és Trautmansdorf Zsigmond egyesült hadai által megveretvén, Sümeg, Szt.-Grót, Kőszeg s több más elfoglalt várak és városokból is kiszorítottatott, Sopronyt pedig siker nélkül háborgatta s augusztus végén visszament a Dunán, Ujvár alatt Homonnay Bálinttal egyesülendő.“³⁾

E győzelem után Draskovits és Zrinyi Miklós elváltak a se-regtől, s a Dráva mellé huzódtak, hogy ott örködjének.⁴⁾

Mint annyi rossznak és vereségnek oka a katonai fegyelmetlenség, az 1605-ik évben is, mint azelőtt, megvult, s eltekintve a kártól, melyet országszerte okozott, a legnagyobb mértékben népszerűtlenné tévé a kormányt, mint a mely rablók és utonállók keze által akarta célját elérni. Ez volt oka annak, hogy Mátyás főherczeg fáradozásai eredménytelenek voltak s a szünet nélküli harczok nemhogy növelték, hanem fogyasztották a kormány pártfeleinek számát. Miként gazdálkodott a had?! „Szombathelyen hattak vala nyolcz száz Istentelent Balont, kik a Vármegyében türhetetlen koborlást és pusztitást tesznek vala.“⁵⁾

1) Istvánffy XXXIII. 493.

2) Petthő 156—7.

3) Horváth III. 403; Szalay IV. 441; Istvánffy XXXIV. 510; Kazy Hist. R. H. 51.

4) Petthő 168.

5) Petthő 169.

Ami Szombathelyen történt, mi Vas megyében, ugyanazt el lehet mondani mindazon helyekről, hol német vagy más zsoldos katona volt.

Bocskay győzelmes fegyvere mindig nagyobb tért hódított meg részére s e szerencsés harcokkal szemben a kormány azzal vigasztalta magát: „hogyan megújja a magyar ezt az elkezdett dolgot és ők triumpfálnak.“¹⁾ De nagyon csalódtak, mert az, ki hosszas megaláztatás után újra visszanyerte szabadságát, nem hajtja nyakát önkényt az igába.

Bocskay győzelmeiben hazafiabb és nagyobbak mutatta magát, mint azt egy nagy ravágytól várni lehetett volna. Magyarország nagy része kezében volt, hadai diadalmasan vonultak előbbre és előbbre, a török szövetsége és védelmében bizhatott, és mégis visszautasította a koronát, a melyet Lala Mohamed nagyvezér neki a szultán nevében nyújtott át. Megtartotta a fejedelemséget, de a koronát nem fogadta el azért, „mert Magyarország törvényei szerint tilos másnak koronát viselni, míg él a törvényesen megkoronázott király.“²⁾

A törökkel szemben is örködött Magyarország jogai felett. Hálából a védelemért nem dobta oda az országot, nagy ravágyának nem áldozta fel jogainkat, megvédte azt szövetséges társ és ellenség ellen egyaránt. Ha fejedelemmé választásakor volt benne nagy ravágy, ez tiszteletre méltó, mert azért akart társai között első lenni, mert önmagában legtöbb erélyt, akaratot és tehetséget érzett. A történelem igazolja ezt, midőn győzelmét jegyzi föl a kitűzött elvnek s elmondja a szerény körülményeket, melyek közt ez kezdetét vette.

Bocskay újra és újra megújított harcz és hosszas béketárgyalás után végre megkötötte a békét 1606-ban, de ennek gyümölcsét nem élvezheté, mert már ugyanazon év decz. 29-én megszűnt élni. Az általa kötött béke 1608-ban „bécsi békekötés“ czime alatt iktatott be törvénytarunkba, melyről egy szemtanu így ír: e békekötés „minden nemzetségeket kirekeszte Magyarországból, kik Európának minden részeiből és Ázsiából is mint hadakozásnak szérűjére ide gyülekeznek vala, és az országot és nemzetet rontják vala.“³⁾

1) Horváth III. 398.

2) Horváth III. 406.

3) U. o. 427.

Halálos ágyán is hazájáról gondoskodott. Maga köré gyűjté párthiveit Kassára, hogy a békekötésben foglalt homályos, kétértelmű kitételeket újra tanácskozás alá vegyék s kellőleg meghányják. Figyelmezteti őket egyes részekre, melyek talán figyelmüket elkerülhetnék, melyekből azonban később nagy kár háromolhatnék az országra.

Utódjául a derék, jeles Homonnay Bálintot ajánlotta az erdélyi fejedelemségre. Szükségesnek állította a fejedelemség fentartását; de ez Magyarországgal örökös békét és szövetséget kössön. Kortársai általánosan hitték, hogy a derék fejedelem Kátay Mihály cancellára által mérgeztetett meg, kit még a fejedelem életében börtönbe vetettek: halála után pedig, midőn Prágával való összeköttetéseinek nyomára jöttek, a hajduk Kassa piacznál fölkoncolták.

Bocskay által kivivott eredményt békekötés biztosította. A király hűségében megmaradt főurak is végre belátták, hogy a kormánynak eddig követett eljárását meg kell változtatnia; hogy a békekötést, mely a jelen körülmények között kívánatos és üdvös volt, végre kell hajtani; azt megszegni s így a viszály magvait újra elhinteni nem szabad. Sokat szenvedett már a haza e tétovázó eljárás következtében; a befogadott védők nyomorgatói, vendégeink pazarló gazdái lettek javainknak. Szükséges, hogy egyszer már a magyar maga legyen ur hazájában, s ne legyen koncz a kóbor lovagok számára; kívánatos, hogy az ellen és jó barátok továbbra is vetekedve ne pusztítsák népünket.

Rudolf azonban Bocskay halálának hírére sem a bécsi, sem a törörökkel kötött zsitvatoroki békét megerősíteni nem akarta. Ezért Mátyás főherczeg Bécsben a főrendekkel tanácsot tart s 1608-ik év elejére országgyűlést hirdet.

Rudolf e gyűlés végzéseinek megakadályozására Forgách Ferencz esztergomi érsek-bíbornokot a bécsi békekötés ellenére helytartóvá nevezi ki s az országgyűlést későbbre, marczius 11-ére hívja össze. A rendek azonban a Mátyás által hirdetett országgyűlésen nagy számmal jelentek meg, melyet Rudolf egy leiratával szétoszlát.

A királyi parancs ekkor már elvesztette varázserejét. „A rendek kifejtették válaszukban, hogy ők a főherczeggel tüztették ki az országgyűlést, mert a legnagyobb veszedelem pillanatában királyuk által elhagytak; hogy a bécsi szerződés, a zsitvatoroki

béke végrehajtása elkerülhetlenül szükséges; s hogy ők együtt fognak maradni az ország, a korona megmentésére.“¹⁾

A rendek szövetséget kötöttek az ausztriai rendekkel, gondoskodtak az ország védelméről és a következő napon főkapitányokat választottak. „Ezért a magyaroknak, kik a dunáninneni Magyarországot védelmezzék Thurzó Györgyöt és Révai Pétert; másoknak, kik dunántúl őrkdjenek, Zrinyi Miklóst és Szétsi Tamást, az illyriai hadaknak Erdődy Tamást és Keglevich Györgyöt a rendek beleegyezésével vezéreivé kinevezte.“²⁾

Zrinyi Miklós gyorsan haladott azon az uton, a melyet őseinek tettei számára kijelelték. Alig 5 éve, hogy a nyilvánosság terére lépett s már a Dunántúli kerület főkapitányává neveztetett ki. E zavargós idő sok alkalmat szolgáltatott tetterejének kimutatására, minek folytán kiemelkedett a középszerüségből, hazánk sorsát intéző férfiak sorába lépett, olyan lett, kinek életére, működésére a hon számított.

Rudolf hajthatlan maradt s eszelős magaviselete által azon kényszerüséget idézte elő, mely őt a trónról való lemondásra vezette. Rudolf a rendek végzéseivel szemben egy leiratot küldött Pozsonyba febr. 23-án, a melyben a pozsonyi végzéseket méltóság és tekintélye elleninek mondja s azoktól megerősítését megvonja. Felszólítja a rendeket, hogy hűtlenség bűne alatt az ilyenektől óvakodjanak s mindattól távol tartsák magokat, mi a király tudta, parancsa s beleegyezése nélkül vitetik végbe.“³⁾ A kassai gyűlés azonban a pozsonyi végzéseket már febr. 25-én elfogadta, a hajduknak Bocskaytól nyert kiváltságaikat megerősítette és 28-án a török biztosokkal a zsitvatoroki békét a két gyűlés egyetértőleg megújította, sőt apr. 19-én a morvákat is társakul eskettették a pozsonyi frigyhez.“⁴⁾

Mi lett ennek a következménye? „Mátyás ekkor huszezer emberrel — köztök hatezer hajdu — és tizenhatsz ágyuval utban volt Prága felé, Thurzó György, Zrinyi Miklós, Bosnyák Tamás,

1) Szalay IV. 469. Katona XXVIII. 769.

2) „Propterea Hungaris, his quidem, qui Cis-Danubianam Hungariam tuerentur, Georgium Turzonem, et Petrum Révaium; aliis, qui ultra Danubium excubarent, Nicolaum Zriniun, et Thomam Szétsium; Illyricis copiis Thomam Erdődium, et Georgium Keglevichium assensu Ordinum Duces dedit.“ Kazy 74. Katona XXXVIII. 806. Horváth M. III. 442.

3) Katona XXVIII. 772.

4) Kerékgyártó III. 183.

Pálffy István, Apponyi Pál vele, körülötte voltak. Znajmnál április 24-én négyezerötszáz morva hozzácsatlakozott.“¹⁾ Mátyás Prága falainál állapodott meg s kényszerítette Rudolfot, hogy Ausztria és Magyarország koronájáról mondjon le s Csehországban is őt ismerje el örökösének.

Magyarországban ugyanezen évben Mátyást királylyá, Illésházyt pedig nádorrá választották meg s miután a koronázási törvény-cikkelyeket megerősítette, megkoronáztatott.

A megelőző zavarok és harczokból is már következtetni lehet, hogy a koronázás előtti törvénykönyvben a szabad vallásgyakorlat joga a királyság összes lakóira kiterjesztetett. A szabad vallásgyakorlaton kívül a törvénykönyv szabályozta a nádor választását és hatáskörét, az ország bel és küligazgatását.

Mátyás szelid kormánylata alatt elnémult a harczizaj s hazánk a béke áldásait élvezé. Erdélyre ugyan Báthory Gábor erőszakos uralkodása szomorú napokat hozott, de akkor, mikor Bethlen Gábor is elhagyta, elvesztette hatalmát.

Mátyásnak trónralépte biztosítá a vallásszabadságot. 1609-ben Illésházy halála után a 2 kath., 2 prot. jelölt közül egyhangulag az ágostai vallás híve, Thurzó György választatott nádorrá, ki nagy gondot fordított arra, hogy az új vallás egyházi kormánya rendeztessék. E végből 1610-ben Zsolnán zsinatot tartott, melyen az egyházi kerületek kijelelésén kívül ama határozat érdemel különös figyelmet, mely ezen vallás híveinek házassági s egyéb egyházi ügyeit a kath. püspökök joghatósága alól kiveszi. E határozat, ha nem is egyebet, de tollharczot szült, melyben Pázmány Péter jezsuita, később esztergomi érsek-bibornok, Zrínyi Miklós, a költő és Péter gyámja tűnt ki. E tollharcz irodalmunkat egy örökbecsű művel „Kalauz“ gazdagítja.

Thurzó György védnöksége alatt az új vallás óriási elterjedést nyert. Mátyás, ki a protestantizmus szárnyain emelkedett idő előtt a trónra, hazánkban ezt nem akadályozta meg, bár szeretete volna. Ez kitűnik a Lajtántúli országrészekben tanúsított magatartásából, hol az új vallás terjedése elé akadályokat gördített.

Az új vallás nemcsak a népben talált számos követőre, hanem a főrendek közül is sokan hozzácsatlakoztak. A többek közt Zrínyi Miklós és György is e vallást követték, s e vallásnak századéves

1) Szalay IV. 471.

fenállását, mint annyi sokan széles e hazában, ők is 1616-ban megünnepelték.¹⁾

Mikor lettek hiveivé az új vallásnak, azt a kezeim közt lévő kutforrásokban följegyezve nem találtam. Már Zrinyi Miklósról, a hősről ama vélemény volt elterjedve, hogy hajlott a protestantizmus felé, „de ez eddigelé be nem bizonyított állítás, s semmi sem mutatja, hogy gyanúsításnál egyéb volna.“²⁾ De fia György VI. hajlott a protestantizmushoz, ki az újítás hívével, Nádasdy Tamással szorosabb viszonyban állott, kinek fia Miklós VI. Nádasdy Annával, Nádasdy Pál nővérével kelt házasságra. De hogy György VI. valóban a protestans vallás hive lett volna, vagy fiai: Miklós VI., György VII. mikor tértek át, azt nem találtam meg. Elég legyen tehát az, hogy 1616-ban Miklós és György azok voltak. Nem valószínűtlen, hogy az áttérés Thurzó nádorsága alatt történt, akkor, mikor a két Zrinyi nősült, vagy nősülésöket megelőző években, kiknek mindegyike az új valláshoz tartozó családból választott magának nőt.

1616. szept. 28-án neveztetett ki Pázmány Péter esztergomi érsekké. Kineveztetése itt annyiban bir fontossággal, amennyiben a kath. vallás legbuzgóbb védője s terjesztője volt, kinek működése gátot vetett a protestantizmus terjedésének s a kath. vallás felvirágzását eszközlé.

Lángbuzgalma s talán leginkább emberismerete által csakhamar több nevezetes prot. családot megnyert a kath. vallásnak s így okozá, hogy Bethlen Gábor támadásai nem voltak oly eredménydúsak, mint különben talán lettek volna. Ő volt az, ki 1619-ben a Zrinyieket is ismét visszatérítette a kath. vallásra és így Ferdinandhoz is.

De lássuk az eseményeket. Említettem, hogy míg Mátyás hazánkban a protestantizmust türte, a Lajtán túli országokban ez elé akadályokat gördített, a mi által azonban meg is zavarta a békét. E tartományok követségek által a magyarok támogatását is kikérték a pozsonyi egyezmény, szövetség alapján; de a magyarok tanácsokon kívül egyébbel nem szolgáltak. Ezen országokban a forrongás folyton növekedett, míg végre 1619-ben lázadásba tört ki, akkor, mikor Mátyás megszűnt élni.

1) Kazy 130.

2) Salamon F. 652.

Utóda II. Ferdinánd (1619—1637.) sokkal jobban ragaszkodott a kath. valláshoz, mint Mátyás; s így még azon engedményeket is vissza akarta vonni, melyeket Mátyás adott, vagy a melyeket eltűrt s e visszavonás nemcsak örökös tartományait, hanem Magyarország prot. alattvalóit is nyugtalanította. Ha nincs Magyarországon vezér, talán ez meg is történik a nélkül, hogy a béke megzavartatott volna; ha Erdély trónján nem ül prot. fejedelem, ki könnyen elgondolhatta, hogy a végzett munka után rajta újat kezdenek. Bethlen Gábor sokkal eszesebb uralkodó volt, semhogy ezt ki ne találta volna s abból magának hasznót ne tudott volna hajtani. E nagytehetségű trónkövetelő, gr. Széchen szavaival élve, „az első és utolsó a felkelők sorában, ki a szűkebb körű sérelmi térről a nagy politikai térre lépett, ki Europa főhatalmi tényezőivel nem mint másodrendű, kérelmező fejedelem, hanem mint hasonállásu hatalom lépett fel, ki a maga részéről annyit képes ajánlani, megnyit másoktól vár, és szövetségeseket, nem pártfogókat keres.“ Ily vezér védelmezte Magyarország vallásszabadságát.

Csehországban kiütött lázadás óriási mérveket öltött, átszapott Ausztriába, betört az uralkodó palotájába is. Magyarországon elharapódzott visszaélések megtorlására, melyeket Bethlen „Querelae Hungariae“ czímmel ellátott nyílt levelében sorol fel, maga Bethlen is fegyvert fogott, s kardcsapás nélkül hatalmába ejtette egész felső Magyarországot. Ehhez járult az is, hogy az osztrák rendek is hajlandóknak mutatkoztak Thurnnal, a felkelés vezérével szövetkezni, minek következtében június 5-én egy küldöttséget menesztettek a Burgba, mely Ferdinándot többnemű fontos engedményekre akarta kényszeríteni. És bár Gindely szerint a monda körébe vág amaz elbeszélés, mely szerint Thonradl polgár tetteleg bántalmazta volna a tántoríthatlan fejedelmet, annyi tény, hogy a kemény szóvitának hirtelen csak úgy lett vége, hogy a két nappal előbb Kremsből Bécsbe rendelt dragonyosok Saint-Hilaire (nem Dampiere) százados vezetése alatt a vár udvarában megharsogtatták trombitáikat, mire a követség odább állott. Bár Saint-Hilaire segedelme kimentette az uralkodót a veszedelemből, a fölkelők csapata Ausztriából is kiszorított, de a veszély, mely az uralkodó trónját környezé, ezzel nem ért véget.¹⁾

Bethlen háromszor vezetett hadat hazánkba. A cseheknek sikerült Bethlent szövetségökbe vonni (1619.), különösen, mikor Bethlen

1) M. Bermann. Alt und Neu Wien 863.

látta, hogy a koronázás előtti törvények figyelembe sem vétetnek, s az országban az új vallás hívei üldöztetnek. Gyorsan, miként a villám, mely keleten támad s nyugotig elhat, támadott Bethlen (szept. 3.) s november 25-én már Schönbrunnál állott hadaival. Miután Boucquoit, Ferdinánd hadvezérét, ki csupán Bécs védelmére szorítkozott, hova Ferdinánd is megérkezett, nagyobb csata elfogadására nem bírhatta, visszatért Sopronba, hol a lakosoktól ünnepelesen fogadtatott.

Nem lehet csodálkozni, hogy a harcban, mely vallási jelleget öltött, a Zrinyiek is Bethlenhez csatlakoztak. A prot. Zrinyiek elég példát láthattak, melyek nem igen tanusították a vallási szabadságot; a szabad vallási gyakorlat megértése pedig alkotmány sértés is volt. A kormány tapintatlan eljárásával megsértette nemcsak a protestans, hanem megsértette a magyar Zrinyieket is, kik tehát alkotmány és vallásuk védelme miatt állottak Bethlenhez. A magyar sok sértést el tud tűrni, de alkotmányára féltékeny s ezt megőrzi.

Forgách nádor Bethlen felszólítására Pozsonyba országgyűlést hívott össze, a melytől Ferdinánd eltiltotta hiveit. A pozsonyi országgyűlés napról-napra veszélyesebb jelleget öltött, mert itt oly vádak hozattak fel, melyek egy része tények által bizonyítottak, más része ezekből kifolyólag valóknak tartattak. S mindez elég ok a király ellen fegyverre kelni — mondák — „s e felkelés törvényszerű, mert II. Endre arany bullája ilyenén esetben ellenállásra jogosítja, felhatalmazza a nemzetet.“¹⁾

A nádor indítványt tett, hogy először az elégedetlenség okait fürkészszék ki s ezeket nyújtsák be a királynak, hogy így módjában legyen ezek megszüntetésével a közbékét helyreállítani. Ez azonban most nem fogadtatott el, sőt az újabban felhozott vádak még a király személyét sem hagyták sértetlenül, midőn kimondták, hogy választása törvénytelen, mert megvesztegetéssel eszközöltetett.

Végre elfogadták a nádor indítványát, s az elégedetlenség okait írásba foglalták s átadták Forgácsnak, ki ennek folytán kérte, kényszerítette a királyt, hogy az ügyek békés legombolyítása céljából Bethlenhez biztosokat küldjön. Ferdinánd engedett s a béketárgyalás kezdetét vette, mely sok, megszakító jelenet után 1622. jan. 6-án meg is kötöttet.

Nem lehet célom a béke hosszas tárgyalását, az alkudozások

1) Szalay IV. 522.

alatt folyt harcok eredményét, Bethlen királylyá választását hosszabban tárgyalni, mert ez kitűzött céloimtól, a Zrinyiek történetétől, messze elvezetne; hanem az általános történelem vázlata mellett megemlítem ama dolgokat, a melyek a Zrinyiek történelmében a forduló pontot képezik és működésöknök más irányt jelöltek ki.

Jeleztem, hogy Pázmány Péter buzgalma nagyban támogató Ferdinánd ügyét. De e hatáskörben nem annyira a diplomata szerepelt, mint az egyházi férfiú, ki egyházának felvirágoztatását első teendőjének ismerte. Térítési buzgalmát a legnagyobb siker koronázta. A legelőkelőbb családokból vagy 50-et térített meg és vezette vissza a kath. vallásra.¹⁾

A megtérített főurak neveit mellőzve, megemlítem itt csupán Zrinyi Györgyöt, kit már 1619-ben visszavezetett a kath.-egyház kebelébe s egyszersmind Ferdinánd hűségébe.²⁾

Csakis így lehet megérteni Bethlen Gábor békehajlamait, és természetesnek találni, mert ügyének ily neves támogatóitól megfosztva, önmagára nézve jobbnak látta a békét. A Zrinyiek és velök Forgács Miklós, Erdődy György, a Balassák, a Jakosicsok és mások áttérésök után nemhogy nem támogatták Bethlent céljai elérésében, hanem egyenesen ellene dolgoztak és később a harcok mezején is ellene küzdtek. Ez okozta Bethlen békehajlamait; ez tarthatta őt vissza királylyá való választása után a koronázástól, bár a korona kezében volt; ezért elégedhetett meg Erdély, 7 megye, Oppeln és Ratibor hercezségekkel akkor, mikor hadai Pozsonyig haladtak előre s az ország legnagyobb része kezében volt.

Említettem, hogy a békealkudozások alatt sem nyugodott a fegyver. Ezen harcokban az ifjú 20 éves Zrinyi György is részt vett, s küzdött Ferdinánd ügyéért.³⁾ De alig próbálkozott meg az

1) „Duce Authore Petro Pazmano, ac sociis familias illustres quinquaginta primis seculi illius annis a Luthero et Calvino secessionem fecisse alibi memoravi.” Kazy 132.

2) Szalay IV. 551. Kazy 1617-re teszi a Zrinyiek áttérését. „Ivere in exemplum Zrinii, et damnata sacra detestati sunt.” (Kazy 131.) A 220. lapon pedig ugyancsak Kazy így ír az 1625-ik évről: „Detestati sunt novum Evangelium: Georgius Zrinus — atque municipia, quae sibi fortuna obstruxerat, ad eandem secum conditionem vocabant.” Valószínű, hogy az első helyen (131. lap) 1617 helyett 1619. év értendő, mint tehát Szalay írta; a második helyen nem György, hanem Miklósról lehet csak szó, mivel már György ugyanis áttért, njra át nem térhetett s ha áttérés volt, ez nem lehetett másé, mint Miklósé.

3) Már 1621-ben az udvar Zrinyi Györgyöt Bécsbe hívja és felszólítja, hogy siessen Collalto segélyére, ki Kőszegnél Batthyányi által szorongatott. Zrinyi e felhívásnak

ellennel, már is félelmessé lett neve. A harczban vakmerő, a cselvetésben kifogyhatatlan, s a legveszélyesebbre is vállalkozó volt, kinek tettei a hadfiak között csakhamar köztudomásra jutottak, kik barátságát keresték, az ellen pedig félt cseleitől és fegyverétől.

Egy alkalommal Mátyás király példájára pór ruhát ölt s fát visz Kanizsára eladás végett. Maghagyja gazdájának, kit, mint szolgálja követett, hogy hozzá szigorú legyen, ne sajnálja az ütleget sem, hogy annál könnyebben félre vezethesse a török őrséget. Csele sikerült. A pór ruhában, a szolgálban senki sem gyanította a félelmes ellent, ki így akadály nélkül körültekinthetett s figyelemmel mindent megvizsgálhatott. Eltávozása után a csele az őrség is megtudta. „Ettől fogva a kanizsaiak nagyon féltek tőle, tartván annak valamely cselétől, főleg midőn zsákmánnyal tova vonulónemest üldöztek, a midőn vakmerőségökért meg-meg szoktak lakolni.“¹⁾

Ezen és sok hasonló vitéz tettei csakhamar őt magas állásra emelték. Frangepán Miklós után Ferdinánd őt Horvát-Szlavon-Dalmát országok bánjává nevezte ki, s e fontos állásnak 24 éve daczára is teljesen megfelelt.

Petthő. Gergely²⁾ Zrinyi Györgyöt állandóan Ferdinánd párt-hívének mondja. Szerinte csak Zrinyi Miklós tért volna át Bethlen pártjára, mit e szavakkal ír le Petthő az idézett helyen: „Az Urakban pedig Eszterházy Miklósnál, az iffiu Zrinyi Györgynél és Nádasdi Tamásnál több nem marada a Tsászár hívségében.“ Így adja elő Katona is,³⁾ ki Petthő szavait átveszi. Ezt látszik megerősíteni Zrinyi Györgynek banná való kineveztetése is. Mert különben alig hihető, hogy György neveztetik ki az érdemtelen Miklós mellőztetésével, hacsak a kinevezésnél az nem volt az irányadó a testestől

enged, fegyverbe állítja banderiumát, ezeket Kőszegre rendeli, a hová ő már megérkezett. „Az iffiu Zrinyi György ott vala Colaldo mellett, kinek a szolgálai Muraközből mikor hozzá mentek volna a táborban, egy német saluban, mikor semmit nem vigyáznának magokra, és akkorban köztök ki még az ágyban feküdt, ki öltözött, ki csukózott, egy jó reggel reájok ütének a Batthyányi szolgálai, és azokat mind föl-verék, és noha vitézül oltalmazták vala magokat, de reájok gyűták a falut és a tüzzel veszték őket. — E'len juliusnak 5. napján.“ Petthő. 194.

1) „Ex quo deinde facto haud parum sanè Canisiani terroris conceperant, semper ab eo fraudis aliquid metuentes; praesertim ubi nobilem semel abigentem praedam fuissent insecuti, nec immodicas temeritatis suae dedissent poenas.“ Rattkay. 177.

2) Petthő 187.

3) XXX. 256.

lelkestől kath. fejedelem előtt, hogy György minden körülmények között hűséget tanusított a királyi ház iránt. Talán György nem is tért át, vagy ha tette is, csak bátyja ösztönzésére, bátyja iránti engedelmességből tette, vagy csak a 19 éves ifjunak a százados protestans ünnepen való jelenléte vétetett áttérésnek. Nála tehát a vallás nem birt oly nagy következménnyel, mint bátyjánál, ki vallásától vezettetve királya ellen Bethlenhez pártolt.

Az új bán győzelmes csatározásainak hosszú sorával bizonyítja be, hogy a bizalomnak teljes mértékben megfelel. Kanizsa, Kosztancza és más helyeken győzelmesen küzdött a török ellen. Ezek azonban csak kisebb határszéli csatározások voltak, melyek azon idők rendetlen viszonyai, a hadakozók helytelen felfogása szerint az általános békét nem zavarták meg s ily határszéli villongások nagyobb háborúk szülőokává ritkán váltak. A hadilábot csak czimzetes fegyverszünetek váltották föl, s békebontásnak csak azt tartották, ha ágyukkal mentek a szomszédra. A határvárakban parancsnokló basák fegyvereseikkel rabolni jártak, a bánok e rablásokat megakadályozni vagy megtorolni tisztüknek hívék.

A harcz azonban nem volt egyenlő, nem igazságos. Mert míg a török folyton támad, háborút visel, a fegyveres úgy, mint a fegyvertelen nép ellen; elrabolta a legbecsesebbet, a lakosság nejeit, gyermekeit: addig a magyar ezeket csak védhette, a foglyokat kiszabadíthatta s csak a fegyveres török ellen hadakozhatott. A török dúl-ful, éget, pusztít, zsarolja a népet s így erejében gyöngfít; de a magyar a pusztulást nem viszonzhatta, mert hisz ekkor testvérét pusztította volna.

Minél egyenlőtlenebbek voltak tehát a fegyverek, melyekkel küzdtek egymás ellen; annál nagyobb volt az elkeseredés. És Zrínyi György, az új bán, ez elkeseredést ügyesen fel tudta használni. Vitézsége által katonáiba új lelket öntött, szerencsés csatározásai harczkedvet szültek. Vezérlete alatt fegyveresei készek voltak bármikor is megtorolni a török rablásait, mert a folytonos győzelmek a csüggédést messze üzték.

1623-ban a kanizsai törökök beütnek Muraközbe, és Kottori nevű falut kirabolták. De a martalékkal még tovább sem állhattak, mert Zrínyi fegyveresei még ott rájuk ütöttek, sokat lekaszaboltak, a futókat a víznek szorítják, melyben mintegy ötszáz veszett el.¹⁾

¹⁾ Fethő 202.

Zrinyi György emberszeretetének, vallásosságának is jelét adta. 1624-ben, Pünkösöd másnapján, iszonyu vihar tombolt Zágráb felett. Villámok hasíták át a léget, a szakadó záport a süvöltő szél csapkodta jobbra-balra. A villám leüt Szent-István királyunk tiszteletére emelt bazilikába, azt fölgyújtja, a tűz az egész épületet fölemésztí. A kár nagy és helyrehozhatatlannak látszik. A lakosok vallásossága Zrinyi György példájára oly szép adakozásban nyilvánult, hogy a templom helyreállítva és a veszteség pótolva lett. Maga a bán kétszáz tallért és annyi fát ajánlott föl, a mennyi az építéshez szükséges volt.¹⁾

Zrinyi György buzgó katolikus lett Pázmány Péter vezetése alatt. Gondoskodása kiterjedt az iskolára is, hogy a gyermekek a katolikus vallásban neveltessenek. Azon időben az elemi oktatást a lelkészek végezték, kiknek száma annyira megfogyott Bethlen Gábor támadása idejében, hogy 10 falu közül alig egynek volt r. k. papja és az elárvult szószékeket az új tan hirdetői foglalták el. Zrinyi György kora gondolkozásmódja szerint a prot. lelkészeket megfosztotta állásuktól, s több mint 20 kath. papot helyezett el birtokán.²⁾

Zrinyi Miklós 1620-tól visszavonult életet élt. Utolsó tette Bethlen Gáborhoz való csatlakozása volt. 1620-tól haláláig, 1625. márczius 24-ig, semmit sem találtam róla feljegyezve. Zrinyi Miklós tekintélyes állást foglalt el, nyilvános téren való működésének bizónnyal nyoma maradt volna. A történelem hallgatása így tehát nem mondhat kevesebbet, minthogy Zrinyi lelépett a nyilvánosság teréről. Sem Rattkay, sem Petthő, kik különben pontosan följegyezték a Zrinyiek tetteit, nem említik az indító okot. Ily körülmények között nehéz itt véleményt mondani, nehéz az okot keresni, mely Zrinyi Miklóst a magányba vivé, mert a legegyszerűbb, mit gondolhatunk, a betegség is elegendő, de nem zár ki más egyéb okokat. Lehet, hogy elhibázott politikai lépésnek tartá Bethlen pártolását; lehet, hogy öcscsének Györgynek nem akart ellenfele

1) „Nec facile universum reputaveris damnum, nec facile reparandum dixisses: Christiana tamen Regnicolarum pietas quam necessaria tam munifica fuit, praeunte in Comitibus Zrinio Bano exemplo pio, ac numerante ducentos argenteos nummos, quos Thaleros vocant, tantamque lignorum copiam, quae fabricae Ecclesiae sufficere videretur; cuius caeteri pio motu zelo, id auxilii adtulere, quod utnunquam illatum damnum tolerabile redderet.“ Rattkay 179.

2) Kazy 220.

lenni: lehet, hogy beteg volt. — Mindegyik egyformán megállhat és mégis lehet, hogy ezek közül egyik sem, hanem egy negyedik szolgált okul. Kérdés alatt van az is, megmaradt-e Zrinyi Miklós az új vallásban, vagy öcsce példáját követvén, visszatért s ha igen, 1625-ben-e? Zrinyi Györgynek a kath. Ferdinándtól banná való kineveztetése azt látszik bizonyítani, hogy György 1619-ben már áttért. Hogy tehát Kazy a 220-ik lapon György nevét említi, ez talán csak ismétlés s tette azért, hogy róla elmondhassa azt, mit a kath. vallás terjesztése körül fentebb felhoztam. Ha így van, akkor Miklós át sem tért, hanem a prot. vallásban maradt meg haláláig. Ezen dologban véleményt sem mondhatok, mert kutforrásaim erről mélyen hallgatnak.

„Zrinyi Miklós meg-hala Tsáktornyan (1621.) Martiusnak 24. napján.“¹⁾ Gyermeket nem hagyott maga után, miként azt Wagnernál olvasom, ki így ír: „Miklós VI. élte virágában halt el, kinek — ha hitelt adhatunk Bucellinusnak — a ki Miklós egy második nejéről, Rimaszéchy Széchy Erzsébetről is említést tesz, első nejétől, Nádasdy Annától, nem volt gyermeke.

Lajtán túl Ferdinánd fegyverére mosolygott a szerencse, mi egy újabb szövetséget vont maga után Bethlen és a Lajtán túli protestansok között. Bethlen felkelése azzal fenyegette Ferdinandot, hogy a kivivott eredmények megsemmisülnek s ő elleneitől legyőzve, az azok által előterjesztett föltételeket lesz kénytelen elfogadni. Ily körülmények között minden erőt magához von, hogy ellenei közül megsemmisíthesse az egyiket, még mielőtt a másik, Bethlen, vele egyesülhetne, örökös tartományait fegyvereivel eláraszthatná.

Minthogy a külháboruban is résztvett Zrinyi György, ennek tárgyalása előtt szükséges ismerni az okokat, melyek Zrinyinek ezen hadjáratban való részvétét kívánatossá tették és feltüntetni azon indító okot, mi a bánt hazánk határain kívül vivott harcba vezette, a melyre kötelezve nem volt.

Vallenstein 1625. jun. 9-én neveztetett ki az összes császári hadsereg parancsnokává. Hadi iskoláját ő a magyarországi török háborukban kezdte, részt vett az esztergomi táborozásban, beutazta a magyar Félvidéket. Ismerte a magyarok hadakozási módját; de

1) Petthő 203.

2) „Nicolaus VI. in ipso flore aetatis vitam clausit, nulla omnino sobole ex Anna de Nádasd, ut Bucellino fides haberi possit, cum Nicolaus alteram quoque Conjugem Elisabetham Széchy de Rimaszéch attribuit.“

különösen megismerhette a magyar könnyű lovasságot Bethlennek 1623-iki hadjáratában. Október 19. és 20-án Szakolczánál vívott ütközetben azonnal felismerhette, hogy a császári sereg gyöngesége a könnyű lovasság hiányában gyökeredzik. Már Bocskay sem annyira a kard élével, mint inkább az által verte le ellenét, hogy könnyű lovasságával az ellen élelmi szereit elfogta, folytonos zaklatásai által kifárasztotta. Bethlen megtanulta ezt Bocskaytól és tervszerűen keresztül is vitte. Ő maga tesz erről tanubizonyságot Thurzó Imréhez írt levelében, melyben ekképen nyilatkozik: „12 ezer magyarral bizony 40 ezer németnek élését elveszem, táborából kijárni sehova nem engedem, éjjel, nappal az szüntelen való csaták által fenn ültetem táborostól, elfárasztom és semmivé teszem.“¹⁾

Ezen hadjáratból Wallenstein azt a tanulságot merítette, hogy a császári sereg gyalogsága bármily erős legyen is, Bethlen Gábor ellen semmire sem megy; de más ellenség ellenében is szükséges, hogy könnyű lovassága elegendő legyen. Ez jó iskola volt Wallensteinnek, minek hasznát is vette.

Fővezérre kineveztetése után gondot is fordított erre. Wallenstein megkezdte táborozását, gyűlhelyül Éger városa, indulásra szept. 3-ika volt kitűzve.²⁾ Az összegyűlt sereg 26,755 főből állott, a melyben 4,522 lovas volt.³⁾ Már ezen első nagy hadseregben Isolano alatt 433 Horvátországban toborzott karabélyos volt, mely egy lovasezredet képezett. „A friedlandi herczeg, úgy látszik, a dán háboru folyamában jó arra a meggyőződésre, hogy leggyorsabban s legbiztosabban könnyű lovas horvátjaival győzheti le a dán királyt. Csak 1625. nov. 25-én intézkedik, hogy Lichtenstein Miksa herczeg verbuváltasson 1500 horvátot, s csak 1626. jan. 7-én, hogy még ezekkel együtt 500 magyart is táboroztasson,“⁴⁾ „denn (die ungern) sein bessere Tschata Reütter alsz die Crabaten.“⁵⁾ Magyarországon toborzott sereg elég jókor érkezett meg, hogy a dessauai hídfőnél vívott döntő ütközetben résztvegyen (1626. apr. 25), melyet Wallenstein tulnyomó lovassága döntött el Mansfeld ellenében.

Még a dessauai győzelem előtt kért Wallenstein magyar könnyű

1) Bethlen Gábor kiadatlan levelei. Szilágyi Sándor. Budapest, 1879. 199. l.

2) Dr. Ballagi A. Wallenstein H. karabélyosai 1882. 81.

3) U. o. 84.

4) U. o. 85.

5) U. o. 92.

lovasságot, melynek mikénti megszerezhetése végett Ferdinánd Eszterházy Miklós nádor tanácsát kéri ki. Eszterházy a magyar katonaság felállítása és vezetésére Zrinyi Györgyöt és Nádasdy Pált ajánlja a királynak, kikről hiszi, hogy ezer-ezer lovaszt örömet kiállítanak. Az udvar magyar politikai és hadügyi dolgokban Eszterházyra hallgatott, kinek tanácsára tehát a király Zrinyi Györgyöt Bécsbe hívja „s felszólítja, hogy külháborura toborozzon ezer horvát vitézt. A bán, mint a drávántúli részek főkapitánya, az insurrectio természetes vezére. De külháborura nincs kötelezve.”)

Mi vitte Zrinyi Györgyöt arra, hogy ezen ajánlatot elfogadja? E kérdést Zrinyi egyénisége fejtí meg. Ifjatal, 28 éves harcos volt, kit öregapja, a szigetvári hős, családjának hagyományos lovagias erényei, de első sorban harczvágya nem engedett nyugodni, bár várható volt, hogy Bethlen közelgő támadásakor a török sem fog tétlen maradni. Ugy is történt. Zrinyi azonban, ki eddig csak határ-széli csatározásokban vitézkedhetett, kinek csak most nyílt először alkalmá ország-világ előtt kifejteti katonai erényeit, nem várhatta be ezt az időt; hanem elfogadta királyá ajánlatát, és Ferdinánd beleegyezésével a bánságot Erdődy Zsigmondra bízta.)

Össze foglalva tehát az egészet azt mondhatjuk, hogy a császári sereg nagyobb erőfelfejtésre képtelen volt, azért, mert eddigelé nem volt könnyű lovassága, a könnyű lovasság hazája pedig Magyarország. Ezt jól tudta Wallenstein, de nem felelte el azt sem, hogy a magyar a német mellett magyar ellen nem harczol, ily harczban megbízhatlan. 1619—21-iki hadjáratban majdnem az egész királyi lovasság átpártolt a fejedelemhez. „A' Tsászár fogadot vala ugyan számos Magyar hadat, de mihelyen Ersek-Ujvár felé indulának, elhagyák a' Németeket és ottan Bethlenhez állának “¹⁾ A magyar a világ legjobb könnyű lovasa, de vak eszközül felhasználni nem lehet. Ezért kellett Wallensteinnek hazánk déli részéről toborzani, toborzani a horvátok közül, kiket még Bethlen ellen is lehetett használni. Így tehát Zrinyi Györgyöt, az insurrectio természetes vezérét elkerülni nem lehetett; részvéte a birodalmi harczban kívánatos volt.

Zrinyi György pedig elfogadta e meghívást, erre fiatal vére, harczvágya vitte.

Zrinyi vállalkozásának Wallenstein nagyon megörült, ki az

1) Ballagi A. 116.

2) Rattkay 180.

3) Petthő 196.

előkelő családok gyermekeit mindég szívesen látja hadseregében s pártfogolta is, mert ezek nem pénz vagy zsákmányért harczoltak, hanem becsületből.

Alig fogadta el Zrinyi az ajánlatot, már is kitüntetésben részesült, bár ez később, mivel fiatal volt s Wallenstein őt a hadban tapasztalatlannak hívé, csupán csak a czimre olvadt le. „Zrinyi grófnak csak a czime legyen ezredes és a könnyű lovasság főnöke.“¹⁾

Wallenstein ugyanis amint meghallotta Zrinyi ajánlatát ipától, gr. Harrach Károlytól, azonnal sietve válaszolta: „Uram leveléből megértettem, hogy Zrinyi gróf horvátjaival ki akar jönni (t. i. a birodalomba), szívemből örvendek rajta, kérem Uram minél hamarabb üsse nyélbe a dolgot, és az összes könnyű lovasság főnöke (Capo vber alle die leichte Reütereij) czimét adassa neki, mely rangra nézve nyomban a gyalogság vezérőrnagya (General-Wachtmeister) után következik“.²⁾

Bár csak czime hagyatott meg Zrinyi Györgynek, mégis nemcsak a maga, de a vele megérkezett Orehóczy ezrednek is parancsnoka volt. Így írja ezt le Petthő Gergely: „Anno 1626. Ezenközben Zrinyi Györgyöt a Horvát Országi Bánt, a Császár Imperiomba bocsátá ezer lovon való Katonával, az ott való hadnak segítségére Bolestáner³⁾ Herczeg mellé, ki ez esztendőben mind mellette hadakozott. Zrinyivel azért ezek a Hadnagyk voltak oda: Bakács Parkas, Dovolich György, Eörsi Sigmond és Mikulics László, ezek az ő maga öt száz lovasi között mindenik száz lovon való Katonának volt Hadnaggya. Az Orehóczy Ferencz öt száz lovasi között pedig Orehóczy László, Orehóczy Gáspár és Patachich János, ez is mindenik száz száz Katonának volt Hadnaggya, kikkel Thót Országból és Horvát Országból sok fő emberek és iffiu legények mentek fel“.⁴⁾

Zrinyi dandárát gyorsan szerelte föl. 1626. jan. első napjaiban vállalkozott s a következő hó elején már teljesen csatakészen állott. „Zrinyinek sietnie is kellett a fölkészüléssel, mert Wallenstein azalatt döntő ütközetre gyürkőzik, s az erről pontosan értesült ellenfél megelőzhetné a támadásban“.⁵⁾

1) Gr. Harrach-levéltár. Ballaginál 132.

2) U. o. 118.

3) Közbeszédben rendszeren így, vagy Friedländernek hívták Wallensteint.

4) Petthő. 207.

5) Ballagi 120.

Az egyik horvát ezred Zágrábból, a másik Zrinyi alatt Muraközből indult Kőszegre,¹⁾ hol több napig kénytelen szünetelni. Innen Sopron, Sziglósra, itt a Dunán átkel²⁾ s Bécs közelében Enzersdorf vagy Inzersdorf és Laa falvakban megnyugszik. Innen Égerbe, a bayreuthi terület, a bambergi püspökségen keresztül Kronach városkába ér.³⁾ Ekközben Wallenstein arról értesül, hogy a dán király nagy csatára készül. Megszállja tehát az Elbe melléki tájakat, Tillyvel összeköttetésbe lép, miáltal a liga és császári sereg előnyt nyer a viszálykodó protestans vezérek fölött. Midőn pedig Mansfeld a dessaui hidfőnél Wallenstein által határozottan megveretett s csak serege romjaival menekülhetett Szilézia felé, IV. Keresztély is vonakodott nagyobb ütközetbe bocsátkozni. De Mansfeld újra összeszedi magát, seregét kiegészíti s ekkor követni akarja Bethlen utasítását. Hogy ebben megakadályozza őt Wallenstein, Keresztélyt Tillyre bizva Mansfeld üldözésére indul. Parancsot küld tehát Zrinyihez, hogy az előbb meghatározott menetrendet abban hagyva, torony iránt vágjon éjszagnak s minél előbb csatlakozzék hozzá. Így jut tehát Zrinyi dandárával együtt a Saalfeldre, Thüringián keresztül Erfurtha és jun. 8-án Ascherslebenbe, hol Wallensteinnal állandó érintkezésbe lép,⁴⁾ s az egész háboru alatt parancsnoksága alatt marad, miként Petthő följegyzé: „Bolestáner Herczeg mellé, ki ez esztendőben mind mellette hadakozott“.⁵⁾

És valóban jun. 8-tól egész haláláig Wallenstein hadseregéhez tartozott s az Elbe vonaltól egész a Morva folyóig egyszer előcsapat, másszor utócsapat gyanánt, mindég a főseregnél van Zrinyi lovasaival együtt.

Bethlen Gábor még mindég nem mozdult. Ferdinánd és Eszterházy bár mindent megtettek, hogy Bethlen befolyását a Portánál megsemmisítsék, ez nem sikerült. A Porta mindent Bethlen kívánsága szerint tett, neki megadta az engedélyt a támadásra, sőt segílyt is ígért s Bethlen még sem mozdult. Előérzete volt, hogy a hadjárat nem fog sikerülni.

A szövetségesek elé határozott tervet terjesztett, melynek értelmében, míg IV. Keresztély dán király Tillyt foglalkoztatja, addig

1) U. o. 122.

2) U. o. 127.

3) U. o. 130.

4) U. o. 132.

5) Petthő. 207.

Mansfeld és János Erneszt weimári herczeg hadaikat Sziléziában egyesítik s ott őt bevárják. Mansfeld azonban mielőtt egyesülhetett volna, Wallenstein által Dessaunál megveretett s serege romjaival menekült Szilezián keresztül Magyarország felé.

A dessaui vereség nagy csapás volt a szövetségesekre nézve akár Wallenstein Tillyhez csatlakozik, akár Mansfeldet üldözi. Bethlen ezért, de „még inkább óhajtá elhalasztani a hadjáratot, miután hirül vette, hogy a bécsi udvarnak sikerült a francia királyt az angollal összeveszíteni, minek következtében Lajos király nemcsak a protestans fejedelmek szövetségéből, melynek egy idő óta főtagja volt, kilépett, hanem ellenséges szándokai által Jakab királyt is gátolta a protestans unio segélyezésében“. ¹⁾ Ily körülmények között Bethlen még mindig tartózkodó állást foglalt el s remélte, hogy szövetségesei is beleegyeznek a hadjárat elhalasztásába. Tanácsai azonban nem fogadtattak el, mert Wallenstein ekkor már Sziléziában üldözte Mansfeld megvert hadát a helyett, hogy Tillyvel egyesült volna, mi Keresztélybe reményt öntött.

Bethlen tehát aug. 16-án fegyverkezni kezdett, s „gyors hadi készülletei közt aug. 21-én kelt levelében, mintegy támadása hirnökéül hét nehézségi pontot terjesztett Ferdinánd elébe“. ²⁾ A választ azonban meg sem várva, szept. 7-én megindult Gyulafehérvárról s 25-én már Füleknel ütött táborot.

Wallenstein egyszerre kapta a hirt, hogy Mansfeld áttört a Kárpátokon, hogy Bethlen felkelt s szokott gyorsasággal közeledik Mansfeld megmentésére. Wallensteinnak tehát terve, hogy Mansfeldet Magyarországtól s így Bethlentől támadása esetére elvágja, füstbe ment, s így most ő jutott azon helyzetbe, hogy Bethlen és Mansfelddel egyszerre lesz kénytelen verekedni. Nem is gondol már többé Mansfeld üldözésére, hanem azon munkálkodik, hogy az udvar siessen békét kötni Bethlen Gáborral. ³⁾

De Mansfeld még nem egyesült Bethlennel s így Wallensteinnek azon eshetőség esetére is kell magát biztosítani, hogy míg Bethlen ellen küzd, fedezve legyen Mansfeld ellenében. Ezért a Vág-vonal őrzésére Zrinyi horvátjait rendeli.

Ezen intézkedéséért Wallenstein a legkülönbözőbben ítéli meg. Korunk első történetírói, Horváth, Szalay és számos követői

1) Horváth III. 603.

2) U. o. 604.

3) Ballagi 142.

Wallensteint kora legnagyobb hadvezérének mondják; abban a korban azonban minden hadjártas magyar¹⁾ Wallensteint a legtehetségtelenebb s legvadabb hadvezérnek tartotta.²⁾

Dr. Ballagi Aladár, ki nagy előkészülettel fogott Wallenstein élettörténetének megírásához, az annyszor idézett munkájában ezen intézkedését Wallensteinnak nem a nagy hadvezérnek tulajdonítja, hanem a szeszély és az ellentétes érzelmek által annyszor vezetett embernek.

Ha azonban a dolgot közelebbről vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy ezen intézkedése a vezér érdeméből mit sem von le.

Wallenstein Horvát és Tótországban toborzott Zrinyi dandárát a Vág-vonal őrzésére rendeli. Erre Ballagi ezt mondja: „Wallensteinnak Vág-Ujhelyben erős hátvédet kell hagynia, de mivel a hátvéd rendeltetése az erős gyalogsággal levő Mansfeld feltartóztatása: a hátvédnek nem könnyű lovas horvátokból, hanem német nehéz gyalogságból kellett volna állania. Annyival is inkább, mert a Bethlen könnyű lovassága ellen arczal támadó főszereg e miatt összes könnyű lovasságától vált meg.“³⁾

Vizsgáljuk meg tüzetesen e pontot. Míg Wallenstein Galgócra ment, hátvédül Galgóczytól Vágujhelyig a Vág-vonal őrzésére rendeli Zrinyit horvát karabélyosaival. Zrinyi dandára azonban nem csupán könnyű lovas ezred, hanem oly katonaság, mely lovon és gyalog egyaránt harcol. Hisz maga írja Ballagi ugyanazon munkája elején: „A karabélyos lovasság jellemző vonása, hogy fölveszi magába a defensiv elemet a löfegyverek alkalmazása által. Ekkép oly benső értékre tesz szert, minőt egyéb lovasság csakis különböző fegyvernemekkel való egyesítés után nyer. Gyalog-szerrel ép úgy harcolhat, mint lóháton. S a horvát harczolt is gyalog vagy lovon egyaránt.“⁴⁾ Ha még figyelembe vesszük azt, hogy Vág-Ujhely Galgóczytól légvonalban 30 kilométernél messzebb van, melynek őrzése, ha gyalogság által őriztetik, nagy számu gyalogságot vett volna igénybe,

1) Eszterházy Miklós nádor, Sennyei István, Kemény János; a történetírók közül Rattkay és Peithő.

2) Sennyei István ez ügyben így ír szept. 7-én a nádorhoz: „Soha sem láttam olyan dolgot, hogy Zrinyi uram hadát mindenütt logutól jártassa az herczeg (t. i. Wallenstein). His en annak kellene nyelvet fogni, élést és egyéb szükségét hajtani. Elhagyja nagyságod, hogy szintén úgy félek én annak az embernek dolgaitól, mint Mansfeldtől, vagy tiszser jobban.“ A kismartoni főlevéltárból. Ballaginál. 148.

3) Ballagi 143.

4) Ballagi 11.

azt mondhatjuk, hogy Wallenstein más katonaság által hadseregéből nem őriztethette jobban e vonalt, mint a karabélyosok által. Zrinyi parancsnoksága alatt 1200 karabélyos volt, s ha még hozzá vesszük Isolano alatt álló horvát ezredet (433 fő), akkor is csak 1600 fő, mi nem igen apasztotta a főszereg számát, a várakozásnak még is megfelelt. A horvát karabélyos, — közöttük kevés magyar is volt, — mint lovas uralkodott az egész vonalon; fegyverneménél fogva támadását, előnyomulását is visszaverhette annak a seregnek, a mely éppen a lovasság által veretett le, a melytől tehát legjobban tartott.

Ugyanazon helyen azt mondja Ballagi: „Annyival is inkább, mert a Bethlen könnyű lovassága ellen arcczal támadó főszereg e miatt összes könnyű lovasságától vált meg.“¹⁾ Ezen intézkedését tette Wallenstein szept. 7-én, ugyanezen nap indult meg Bethlen Gábor Gyulafehérvárról.²⁾ Bethlen tehát nagyon messze volt a császári hadseregtől, a támadás még a messze jövőben volt. De különben is remélte, hogy a mikorra Bethlen a leggyorsabb menetben megérkezik, akkorra Eszterházy Miklós nádor alatt álló magyar hadakat magához vonhatja, s így a hiány nagyon is lesz pótolva a tizezernyi magyar had által, melynek legnagyobb része könnyű lovas volt. Így is történt. „Wallenstein pedig, ki eddig Mansfeldet és Ernő herceget tartoztatá, üzésökkel felhagyván, 32 ezernyi hadát, mely Zrinyi György alatt egy horvát dandárral, Érsekújvárnál pedig Eszterházy nádor magyar hadaival 40 ezernél többre szaporodott, egyenesen Bethlen tábora felé vezette.“³⁾ Wallenstein Érsekújvárra érkezett szept. 26-án,⁴⁾ Bethlen pedig 25-én Füleknel ütött tábor,⁵⁾ e két helynek pedig távolsága légvonalban 127½ kilometert tesz. Wallenstein tehát itt sem hibázott.

Irja továbbá Ballagi: „Ámde Wallensteinnek saját leveleiből kimutatható, miszerint tisztában van azzal, hogy Bethlen tömérdek lovassal jő, kiknek támadását nem bírják meg az ő németalföldi vértesei; hogy ha védelmi állást foglal, oda van seregestül.“⁶⁾ Mindenekelőtt megjegyzem, hogy azon leveleket, melyekből Ballagi ezen állítását merítette, akkor írta Wallenstein, mikor még a nádor

1) Ballagi 144.

2) Horváth III. 604.

3) Horváth III. 605.

4) Ballagi 148.

5) Horváth M. III. 604.

6) Ballagi 144.

nem csatlakozott hozzá, és levelei ennek fölkészülését siettette. De gr. Harrachhoz irt leveleiből¹⁾ nem lehet azt kimutatni, hogy védelmi harc esetében az ő meggyőződése szerint a sereg elpusztul; hanem csak azt, hogy nem tanácsos neki védelmi harczot folytatni; támadót pedig nem kezdhet Bethlen ellen, mert nincs könnyű lovassága. Leveleiből az idézett helyek tehát csak azt mutatják, hogy ő nagyon jól ismerte a németországi harczokat, ismerte Bethlent és hogy serege, mely Dessaunál győzedelmeskedett, nem mérkőzhetik meg Bethlennel, mert e seregnek nincs elegendő könnyű lovassága. Ezt sürgeti tehát csak s mihelyt erről biztosított, Bethlen elé vonul, vonulása közben fölveszi magába a magyar hadakat. Ballaginak tehát még ezen vádja: „oly intézkedéseket tesz, melyek saját meggyőződésével ellenkeznek“ az előzményeknél fogva maga magától elesik.

Wallenstein békét akart Bethlennel. Sőt ha még többet mond seregéről, több hiányokat fed föl, ezek is csak azt bizonyítják, hogy békét akart. De hisz mindezek daczára maga Ballagi is megmagyarázza ezen tények okait a következőkben: „Wallenstein egész életében, mint katona is mindig többet ad politikára, mely machiavellisticus fogasokból áll: mint szorosan katonai intézkedésekre.“²⁾

Wallenstein békét akart s éppen azért küldte gr. Harrach utján a kormányhoz ily értelemben szerkesztett jelentéseit, hogy a kormányt békére hangolja, vagy ha ez nem sikerül, oly erősítéseket vonhasson magához, melyek képessé teszik őt arra, hogy nagy ellenfelével, Bethlennel is megmérkőzhessék. Wallenstein nimbusát, győzelmes hadvezéri hírét nem akarta kockára tenni, ezt tatarozgatta. Mert hisz Magyarország nem volt azon talaj, melyen nagy jövőjét megalapíthatta volna; itt nincsenek lefoglalható herczegségek, országunk területéből nem lehet kiszakítani egy fejedelemséget: célját itt el nem érhetette, mért küzdött volna itt?

Védelmi harczot folytatott volna itt s intézkedéseiből jelentéseivel ellentétben is ez tűnik ki. Drégely-Palánkán okt. 1-én tartott haditanácsban „a magyarság és Wallenstein homlokegyenest ellenkező haditerve, szakadást idéz elő a császári táborban.“¹⁾ Ez csak

1) „es ist nicht rathsamb das ich sola defensa, stehe;“ „defensive zu kriegem ist nicht rathsamb;“ „der Feind (Bethlen) wird ein groszen Quantität von Cavallerie mitbringen: meine Niederländische Reitter seind dessen nicht gewöhnt.“ Gr. Harrach levéltárából. Ballaginál 144.

2) Ballagi 145.

1) Ballagi 152.

úgy történhetett, ha a magyarság támadólag, Wallenstein pedig védőleg akarta magát viselni. A táborban, a haditanácsban ezt nem lehetett eltitkolni; de igen azon jelentésekben, melyeket az udvarhoz küldött. Vagy azt hiszi Ballagi, hogy Ferdinánd, kinek szövetségesei Tilly vezérlete alatt Luther am Barenbergnél (aug. 28.) döntő győzelmet arattak IV. Keresztély dán király fölött, a dolgoknak reá nézve ily kedvező alakulása közepette is békét kötött volna Bethlen Gáborral? Én ezt még elgondolni sem tudom.

Ezen kitérésre szükségem volt, hogy az események további fejlődésénél annál világosabban utalhassak Wallenstein békehajlamaira, s hogy ez nem akkor keletkezhetett, mikor Drégely-Pálánkához, legkeletibb táborozási helyéhez ért, hanem Magyarországra-jöve-telekor tett első intézkedéseiből is már az tűnik ki. Sokkal közelebb volt már Wallenstein céljához, semhogy be ne látta volna azt, hogy tervének valósítása végett nem Magyarország csatátereit kell felkeresnie.

Mansfeld Beszterczebánya felé vonult s így tovább Zrinyinek nem kellett őrizni a Vág-vonalat. Egyesült tehát a fősereggel.

Mansfeld megmenekülése hírére Magyar-Bródban Wallenstein haditanácsot tartott, melyben a herczeg „keményen összetűzött Zrinyivel és Schlickkel.”¹⁾ Ez volt az első összekocczanás. Ha Zrinyi Schlick által támogatva nem is tudta kivinni azt, hogy Wallenstein támadólag lépjen fel; azt azért mégis elérte, hogy a sereg megmozdult.

Szept. 26-án indul meg a sereg Érsekújvárról s gyors menetben Léván keresztül szept. 30-án Drégely-Pálánkához ér.

Mansfeld szept. 26-án egyesül János Ernő weimári herczeg seregével, melynek könnyebb eszközlésére Bethlen előhadát Mansfeld elé küldte, Murtéza basa pedig Nógrádot vivta. Így tehát Bethlen Gábor akkor, mikor szemben állt a császári hadakkal, sem Mansfeld, sem a törökkel még nem egyesült.

A császári seregnek jobb szárnyán volt Zrinyi horvátjaival.

Nógrádot ostromló török előőrsei és Zrinyi dandára közt Nagy-Oroszinál összeütközés történt, melyben Zrinyinek 150 embere elesik, maga is megsebesül. Ezen csatározásról emlékezik meg Horváth Mihály, midőn azt mondja: „Wallenstein és Eszterházy

1) Ballagi 146.

annyira megközelítik a fejedelem táborát, hogy az előhadak már többször csatáztak.“¹⁾

Rattkay, ki a Zrinyi családról pontos jegyzeteket közöl s mindazt összeszedte, mit e család kiválóbbjairól talált, ezen csatározás leírását a következő történetkével toldja meg: a csata végével „egy levágott főt visz Wallensteinhoz, mondván: így kell üldözni a császár ellenségét, így kellene diadalt aratni. Wallenstein így felelt: láttam én már elég levágott főt; mire Zrinyi: láthatott már eleget, de egyet sem vágott le.“²⁾

Ugyanezen nap Zrinyi dandárát visszahívják a táborba, hol Wallenstein szigorú rendeletet bocsájt ki minden csatározás ellen.

De mi történt eddig? Bethlen, hogy tulnyomó erőt talált Wallenstein parncsnoksága alatt s ő sem Mansfelddel, sem Murtéza basával még nem egyesült, hogy időt nyerjen ezekkel való egyesülésre, Eszterháznak békét ajánlott.³⁾ Eszterházy tudatta ezt a királylyal. Bethlen békeajánlatára a nádor Wallensteinnak azt a tervet ajánlá, hogy a fejedelmet bírják semlegességre, s ők ezalatt a Nógrádot ostromló törököt semmisítsék meg. E tervet azonban nem fogadta el Wallenstein, mert attól tartott, hogy ezzel egy nagy török háborúra adhatna okot. Okt. elején haditanácsot tart, melyben előadja, hogy a rossz idő folytán a sereg élélmzése fenakadt, az ellenség békét kért, elvonult s így a hadjárat elérte célját, most már visszavonulhatnak. Wallenstein e tanácskozás eredményét megküldte a kormánynak azon hozzáadással, hogy ebbe egyhangulag beleegyeztek. Ezen jelentésnek azonban csak az első része igaz, az utolsó csak az udvar félrevezetésére szolgált. Mert Ferencz Albert herczeg, a magyarság, ezek közt különösen Zrinyi a leghevesebben sürgették, hogy Wallenstein támadja meg Bethlent, mielőtt az szövetségeseivel egyesülhetne.⁴⁾

Mig ezen vitatkozások tartottak, Bethlen magához vonta Murtéza basa 18 ezernyi török hadát, okt. 1-ső és 2-ka közti éjjel Szécsény felé vonult, s ott egyesült Mansfeld és Ernő herczeg 8 ezernyi kifáradt és kiehült hadával.⁵⁾

1) Horváth III. 605.

2) „Allato in conspectum Wallensteinii praeciso capite: ita, inquit, hostis Caesaris persequendus, ita victoria paranda foret. At plura, inquit Wallensteinus, truncata iam ego vidi capita; cui ille, plura fortasse truncata vidisti, sed non truncasti plura.“ Rattkay 180.

3) Horváth 605.

4) Ballagi 153.

5) Horváth 605.

Wallenstein most még kevésbbé akart megütközni, de maga Bethlen sem akart „a lovasság kifejtésére különben is alkalmatlan, szűk földeken derék-ütközetet adni.“¹⁾ Így tehát mikor Bethlen Szécsényben egyesült, Wallenstein is visszavonult.

Wallenstein seregével ugyanazon uton haladt vissza. Nehogy azonban a fejedelem könnyű lovasságával őt üldözőbe vegye, Schlicket 5 ezer emberrel okt. 2-án Léváról a török által megszállt ipolydamásdi váracs elfoglalására küldi, okt. 12-én pedig Zrinyit is a Garam és Ipoly torkolata felé rendeli. Mig tehát a fősereg Komjáthiból Érsekújvár felé veszi útját, Zrinyi Kéméndnél a szintén visszavonuló Schlickel találkozik.

Bethlen ugyanazon uton követi Wallensteint s okt. 13-án Ipoly-Sághon nyugvót tart.²⁾ Tovább azonban nem kísérelheti a fősereget, mert annak a veszedelemnek tenné ki magát, hogy mikor ő támad, Schlick is visszafordul s két tűz közé jut. Gyorsan tehát átkel az Ipoly és Garamon és Kéménd alatt Schlickre üt. A támadás sikerült, Bethlen Schlick hadát szétszórta.

Zrinyi György megfogyott ezredét Érsekújvárra, majd Sellye, s itt a Vágon átkelve Nagy-Szombatba vezeti, honnan nov. 3-án Beregszegre, Galgóczzal átellenben fekvő megerősített táborba megy.

Bethlen ezalatt a béke megkötésén fáradozott. Sok mindenféle körülmény kívánatossá tette reá nézve a békét. A dán király megveretése óta Ferdinándnak a birodalomban már nem volt ellenséges hadsereggel baja, s így minden erejét Bethlen ellen fordíthatta.³⁾ Mansfeld hada zúgolódott s kihágásokra vetemedett,⁴⁾ a török had, mely Demeter (okt. 26.) napján túl harcolni nem akart, minden fegyelmet megvetve, hazavezettetését követelte. Ily körülmények között Bethlen megelégedhetett azzal, hogy hadjárata által a bécsi udvart a bécsi béke némely lényeges pontjának megsemmisítésére irányzott törekvésében megállította, és így a fenyegetett jogokat legalább egy időre biztosította.

A törökök fegyelmetlensége annyira ment, hogy lázongva kívánták hazavezettetésöket, „mignem a fejedelem Murtéza basa megegyeztével egy dandár élén a lázongók közé vágatott s őket rendre kényszeríté, fenyegetőleg adván tudtokra, hogy most nincs

1) Horváth M. 605.

2) Katona XXX, 261. 262.

3) Horváth III. 606.

4) U. o. III. 607.

a töröknek egyéb sz. Dömötör napja, hanem csak Bethlen Gábor napja; s mikor ő akarja, akkor lesz majd sz. Dömötör napja.“¹⁾)

Mindkét fél akarta a békét. Ferdinánd Wallenstein által ösztönözve, már csak azért is belenyugodott, mert Wallenstein táborát a ragályos nyavalyák naponként iszonyuan pusztították. Bethlen is, mert a perzsákkal háboruba bonyolódott Porta is nagyon sürgette.

Hogy Bethlen békeszeretét Ferdinánd előtt bebizonyítsa, ennek okt. 19-én hozzá intézett levelében foglalt követelését, „Mansfeldet tovább ne segítse“,²⁾) akként teljesítette, hogy Mansfeldet a török hadakkal együtt Adria felé bocsájtotta.

Először fegyverszünet, majd decz. 28-án béke vetett véget a hadjáratnak, mely a nikolsburgi s az 1624-iki bécsi béke pontjait újólag megerősíti.

Az udvari tanács mikor meghallotta, hogy Mansfeld a törökkel egyetemben délnek halad, attól tartott, hogy a had áttör a határon, s a magyar királyi részeket vagy az osztrák örökös tartományokat pusztítani fogja. Kiadja tehát a rendeletet, hogy Zrinyi ezrede „Mansfeld seregével párhuzamosan mozogván dél felé, azt a tengerig kísérje és szemmel tartsa.“³⁾)

E rendelet azonban nem hajtatott végre úgy, mint czélozták, mert Zrinyi csak nov. 17-én indult meg dél felé s szerencsésen el is jutott Modorba, de itt megrekedt. Még decz. 1-én is itt van ezredével. Ebben a városban veszi Zrinyi az udvari haditanács azon rendeletét, hogy egész ezredét bocsássa el szolgálatából.⁴⁾)

Az ezred tehát haza vonultában is nagy szolgálatot tesz, bár zsoldot nem huzott. Mihelyt azonban Wallenstein tudomást vett ezen rendeletről, azonnal sietve irt ipához gr. Harrach Károlyhoz, hogy a haditanács Zrinyi ezredét ne oszlassa fel, mert ennek nagy hasznát vehetné tavasszal a birodalomban.⁵⁾)

Ekkor már Zrinyi György meghalt. A táborban uralkodó pestis, mely annyi áldozatot szedett, Zrinyit is kitörölte az élők sorából. 1626-ban betegen Pozsonyba vitette magát, hol decz. 18-án elhunyt. „Temettetett Dráva Muraközben, a Remete Barátok Klastromában Sz. Ilonán, Szeptember ötödik napján (1627), elég szép

1) Horváth III. 607.

2) Horváth III. 606, Pray Epist. Procer, III. 237.

3) Ballagi 158.

4) Cs. és k. hadi regist. lt. Ballaginál 159.

5) Gr. Harrach levéltár Ballaginál 161.

caeremoniával, és méltóságához illő pompával. Két szép kis fiatskája maradott, Miklós és Péter, kikből nevellyen Isten jó Urakat.“¹⁾

Alig hatott el azonban Zrinyi halálának hire, máris általános lett ama hiedelem, hogy a fiatal bán nem természetes halállal mult ki. Magyar-Bród és Drégely-Palánkán tartott hadi-tanácsban lefolyt jelenet következményét látták Zrinyi halálában.

Az általános nézetnek ad csak kifejezést Rattkay, mikor nem a pestist, hanem a mérgezést mondja a bán halála okának. Rattkay ezt így írja le:²⁾ „Igy tehát miután magát (Wallenstein) különféle kép megboszulni akarta s midőn látta, hogy semmire sem megy, lakoma alkalmával neki mérgezett retket, melyet Zrinyi kiválóan szeretett, nyújtott és így az étkezőt megmérgezte. A mérgezés folytán hirtelen megbetegedvén, a táborból Pozsonyba szállítatott, s miután semmiféle orvosi segély nem használt, a jeles férfiú élte virágában, alig 30-ik, bánágának 4-ik évében, mindnyájok fájdalmára, deczember hóban elhunyt.“

Ez elbeszélést azonban nem lehet egyébnek tartani, mint mesének, melyet a Zrinyiek dicsőítője, Rattkay, az azon idők mendé-mondájának hitelt adva följegyzett. Mert Wallensteinről, mint emberről, bármit gondoljunk is, azt, hogy jeles hadvezére volt korának, kétségbe sem lehet vonni. Zrinyi jó katona volt, s így nem tagadhatta meg tiszteletét a vezértől, kinek katonai képességét ismernie kellett, sőt ebből kifolyólag inkább becsülte, sem hogy őt oly hánya-vetiséggel megsérteni akarta volna, milyent Rattkay Zrinyiről följegyez, a mely Wallenstein boszuját vonta maga után. De a megsértés ellenkezik Zrinyi egyéniségével is. Zrinyi hős volt, nem pedig szájhős. A hős nem dicsekszik tetteivel, mert azok övéi, csak az, ki ilyenekkel nem bír, rak magára idegen ékességet. Így nem lehet indokolni a mérgezést, mert az indok magától elesik. A mérgezést „hallgatagul tagadja Petthő Gergely, a család egyik közel ismerője s dolgainak hű följegyzője.“³⁾ „Rattkay alkalmasint

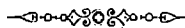
1) Petthő. 209.

2) „Itaque variis ulciscendi tentatis modis, cum se nihil proficere animadverteret, convivii tempore raphani radicem, quam Zrinus avidius essitare solebat, veneno tinctam porrigit, edentemquae inficit. Eo tabefactus subita correptus aegritudine e castris Posonium devectus, cum nihil medicorum ope proficeretur, vir praestantissimus in ipso aetatis flore cum vix trigesimum excessisset aetatis annum, Banatus vero quartum, omnium commiseratione mense Decembris exstinguitur. Rattkay. 180

3) Salamon F. K. tör. dol. 358.

azon mende-mondáknak adott hitelt, melyek, kivált amaz időkben, könnyen tulajdoníták méregnek a hirtelen halált.“¹⁾

Minden arra mutat, hogy II. Ferdinánd különös szeretettel viseltetett Zrinyi György iránt, kivel együtt vadászott, s ki nem csekély magánáldozattal szolgálta őt még külföldi hadjáratokban is, mire állása épen nem kötelezte.“²⁾ Rattkay is följegyezi ezt a következőkben:“) „Hiteles tanuktól tudjuk, hogy Ferdinánd császár, ki éppen asztalnál ült, midőn a halálozás hírére vette, evőkését kiejtette kezéből, egész arczán fájdalom ömlött el, és megütközött ily jeles férfiúnak méltatlan halála fölött.“

1) Salamon 358.

2) U. o. 365.

3) „Sane Ferdinandum Caesarem mensae accubantem, cum obitus eius nuncium accepisset, cultus manibus delapsis, totoquae vultu in moerorem commutato, indignam tanti viri necem indicasse, fide dignis accepimus.“ Rattkay 180.

Zrinyi a költő és öcscse Péter.

Zrinyi György VII. halálát özvegye Széchy Magdolna és két kiskoru árvája siratta. Idősb fia Miklós, kit „költő“ melléknévvel különböztetünk meg ily nevű hat elődétől, született 1616. körül:!) ennek öcscse Péter III. Hogy a két Zrinyinek történetét adhassam, mint egy kerekded egészet; hogy e két hős tettei természetesen következőképpen legyenek a nevelésnek, a melyben részesültek: szükséges egy rövid pillantást vetni e két Zrinyi ifjúságára, neveltetésére:

A két Zrinyi neveltetése atyjok haláláig tulajdonképp abból állt, mit zsenge korukban láttak. Az atya a dicsőség harczmezején kereste föl az ellent, távol volt a családi tűzhelytől, az otthontól, hol az anya gondozá a kisdedeket. De e hely nem volt csendes magány, gyakran megzavarta a harczizaj, mi már korán hozzászoktatta a gyermekeket a bátorsághoz. Mikor pedig atya horvátországi bán lett, sokszor szólították el ügyei Csáktornyáról majd Zágráb, majd a pozsonyi gyűlés, majd valamely veszélyeztetett helyre. „De mig atyját láthatta, s mindaz, a mit tőle látott, nagyon alkalmas volt fölkelteni a fiu szeretetén kívül a gyermek bámulatát.“?)

A család állandó lakhelye Csáktornya volt Muraköz ugyan eléggé biztosított hely volt a törökök becsapásai ellen, de mégis fordultak elő oly jelenetek, a melyeket férfikorában sem feledhet el az ember. A győztes had diadalmenetének végcélja Csáktornya vagy Ozoly volt, hova zsákmány és diadalmi jelvényeivel ment.

1) Pauler Gyula a költő születését 1620., Péterét 1621-ik évre teszi. (Wesselényi Ferencz nádor és társainak összecsküvése. I. 10. l.) De ha tekintetbe vesszük a két Zrinyi neveltetését, mely több évet vett igénybe; azt, hogy 1630-ban syntaxista volt; hogy 1636-ban hagyja oda a nagyszombati nevelő-intézetet; hogy 1637-ben jön meg olaszországi újjából s már ezen évben mint főlovászmester, Zala-, Somogy-vármegyék főispánja, légrádi és muraközi kapitány, személyesen veszi át az állásánál fogva reá bízott helyek védelmét; azt mondhatjuk, hogy: Miklós 1616, Péter 1617-ik évben született, s az a horvát okmány, melyből Pauler Gyula ez adatot merítette, ebben, mint ugyancsak Pauler szerint, sok más helyen sem bír hitelességgel.

2) Salamon F. K. t. i. 349.

Fegyveres szolgák léptek a várba, kik elől vivék az elvett lobogókat, czifra fegyvereket, gazdagon fölszerelt paripákat, a török foglyokat, s az iszonyt gerjesztő diadal-jelvényeket, a levágott és dárdára tűzött fejeket.

Ezen mozzanatok az életből nem alkalmasak arra, hogy megkíméljék az idegeket, hanem hogy már zsenge korban szoktassák a gyermeket a harc izzonyaihoz, kire könnyen ragadhatott környezetének azon hangulata is, hogy mindezt a legnagyobb dicsőségnek tartsa.¹⁾

Említettem az 1623-iki Kottori mellett vívott győzelmet. E harc szemlélője volt Zrinyi Miklós, a költő, ki nem tudta elfeledni a törökök futását a Mura vizének, melyben 500 veszett oda. „Ilyen s ezekhez hasonló jelenetet többször láthatott a gyermek apja távollétében is. Már kis korában, a vesszőparipa és katonásdi helyett, a valódi paripa és valódi katonáskodás örömeit élvezhette, s rut oldalain edzhette meg idegeit.“²⁾

A gyermek nemcsak a jelen dicső harczait látta. Lelki szemei előtt lebegett a múlt is, melynek annyi bizonyíték és emléket talált a ősi várban. A csáktornyai vár folyosóit különféle színű török zászló és mindenféle fegyverek borították; a termekben őseinek arc- és nevezetesebb hadiképei. A jelenben ejtett zsákmány, a múlt emlékei egy nagy időt tártak a gyermek szemei előtt föl, melyek mindegyik mozzanatából ősei dicsőségét, vitéz tetteit olvasta. A gyermek hosszú sorát szemlélte őseinek, kik a hazáért küzdve nagygyá levének. Mindez s a kor felfogása, a főurak egyedüli hivatása, a hazát védeni, egy célzt jelelhettek ki az ifju Zrinyiek előtt, egy utat mutathattak csak nekik, azt, melyen őseik haladtak, a harc, a dicsőség, a győzelem útját.

Ki ily emlékekkel bir, arra nézve a sirbolt lakói Szt.-Ilonán, a sirbolt kinyitása, az atya örök nyugalomra való tétele nem volt csupán fájdalmas és szomorú, hanem egyszersmind lélekemelő is. Nemcsak a bánatos özvegy s az árvák állottak a ravatal körül, a haza színe-java összegyűlt ott, hogy megadják a korán elköltözött hősnek az utolsó tiszteletet. Egy ország kísért a ravatalt, mi „a hadi élet iránti kedven kívül a dicsvágy és tisztesség szomját is fölkelthették a gyermekben.“³⁾

1) Salamon. 354.

2) Salamon. 356.

3) Salamon. 365.

Az atya halála után a két gyermek hogy hova jutott, ezt csak valószínűséggel mondhatjuk meg, miután határozott adatot erre nem találtunk. Valószínűleg azon kor szokása szerint valamely előkelő várba költöztek át, hogy ott vitézekké neveltessenek. De éppen ezen időben az előkelők nevelése egy újabb fordulatot vett, más irányba tereltetett. Pázmány Péter Nagy-Szombatban egy iskolát alapított, melynek vezetését a jezsuitákra bízta, kik ezen intézetbe az előkelők családjából gyermekeket vettek föl, hogy ezekkel megszeretessék a tudományt, de főleg, hogy ezeket a kath. vallás buzgó gyermekeivé képezzék. Ide vitetett később a két Zrinyi is.)

II. Ferdinánd, kinek igen kedves embere volt Zrinyi György, maga gondoskodott az árvákról. A király Pázmány Pétertől kért tanácsot az árvák neveltetése és birtokairól való gondoskodása iránt. Pázmány maga is kiválóan szerette a Zrinyieket, kiket lelki gyermekeinek tartott, ki, miként a jó atya, gondoskodott előmenetelőkről is. „Némi önérdek vegyült e család pártolásába és kitüntetésébe; mert a legnevezetesebb családok egyike nyeretett meg vele a katolikus királyi pártnak; — de oly embereknél, mint Pázmány, nem mindig hideg, közönyös számítás a vonzalommutatása. Őszinte, sőt nagyon hő lehetett az érdekeltség, annyiival inkább, a mennyivel erősebb szenvedélyek párosulnak magával egy közérdekűnek, üdvösnek vallott eszmével.“-)

A király Pázmány tanácsára a gyermekeket Nagy-Szombatba küldte, javaik kezelésére pedig gyámot rendel. Domitrovits Péter, a zágrábi püspök, kit Pázmány ajánlott a királynak, csak rövid ideig, alig egy évig viselte a gyámságot, ki után maga a herczeg-érsek vette át a gyermekek fölötti gondoskodást; de ezen egy évben is tanujelét adta a gyám annak, hogy ő a kisdédek birtokát Csáky szalmájának nézte. A Zrinyi-féle birtokból kiszakítja Szveticze falut s azt a pálosoknak adományozza. E hűtlen kezelés ellen óvást tett Zrinyi Miklós, s ha óvásának eredménye nem is lett, mégis bizonyítja korai érettségét. A falu a pálosoké maradt, s Zrinyi Péter, hogy a tulajdonjogot legalább jelezze, később a pálosoknak adományozta. Nem tudjuk, mikor léptek az ifjak az intézetbe, csak az bizonyos, hogy 19, 20 éves korában, 1635-ben szűnt meg Miklós növendéke lenni az intézetnek.

1) Fraknoi: Pázmány Péter és kora. I. 457. II. 405. 406. állítja, hogy a két árva először Grácban s azután Nagy-Szombatban neveltetett.

2) Salamon. 366.

Pázmány, ki távol lakott a birtoktól, nem fordíthatott ezekre valami nagy gondot; de annál inkább szíven feküdt a két gyermek neveltetése. A két gyermek az intézetben alapos oktatást nyert a classica tudományok és hittanban, s Miklós itt szerezte ama szellemi képzettségnek alapját, mely neki az irodalom terén is nagy nevet vivott ki. Az ifjak itt vallásos neveltetésben részesültek. „Zrinyi Miklós, ha eddig kevésbé volt volna is vallásához ragaszkodó, itt buzgóvá kellett válnia, annál inkább, minél több fogékonyságot teszünk fel lelkében oly szép és magasztos dolog iránt, minő az őszinte vallásosság, önzéstelen áldozatkészség tömeges nyilatkozása.“¹⁾

Zrinyi Miklós kedvesen emlékezett vissza e helyre, hol lelke megtisztult minden salaktól, hol önuralmat tanult, hol lelki szemei megnyíltak, s bátran tekintettek a tudás nagy országába. Későbbi éveiben újra fölkereste e helyet légrádi tiszttartójával, meglátogatta a templomot, hol igen buzgón imádkozott. Zrinyi, a szép lélek, nem esett itt tulságba, vallási türelmetlenségbe; hanem, mint későbbi élete is bizonyítja, egyenlő szeretettel karolta magához minden honfitársát, s ellene iránt is nagylelkű tudott lenni. Ő vallásos volt, de nem öröklötte korának kinövéseit; imádta Istenét, szeretete felebarátját, mint önmagát. Vallásában nem volt türelmetlen, vallása a szeretet tana volt, mely az embereket az Istenhez vezeti. Sok jót sajátított el, de „ha Zrinyi egyebet nem nyer is a nagyszombati iskolában, mint a magyar nyelv és irodalom iránti érdeklődést, Pázmánnak csak e tekintetben is sokkal tartozik a magyar irodalom.“²⁾

Zrinyi Miklós már fiatal korában a közügyek munkása lett. „Még iskolába járt, még csak syntaxista, midőn már Zalamegye főispánja s tizennégyéves korában az ország egyik zászlósura, kinek aláírása és jelenléte szükséges volt az országgyűlési végzések szentesítésére s valóban mint főlovászmester írja alá az 1630-ki törvény-czikket.“³⁾

Pázmány Péter házában Miklós, hova mindennap átjárt, megismerkedett az ország előkelői és a közügyekben jártas férfakkal, kik itt folyton a közügyeket tárgyalták, s a teendők fölött tanácskoztak. A korán fejlődött ifjut a komoly dolgok tárgyalásai csakhamar beavatták a közügyek titkaiba, s neki oly iskolául szolgáltak

1) Salamon. 372.

2) Salamon. 375.

3) Salamon. 376.

melyek későbbi államférfiúi működésére az alapot szolgáltatták, hol az ellentéteket Pázmány Péter és Eszterházy nádorban szemlélhette: de egyszersmind mindkettőben felismerhette, tőlök eltanulhatta a vasakaratot, a melylyel hazánk jólétét előmozdítani iparkodtak.

Mindezek szemlélete nagy hatással volt az élénk lelkű ifjura, ki már ekkor megválogató és önállóságának adta jelét. Nem csatlakozott Pázmányhoz, ki a legszélső conservatív párthoz tartozott; különbözött Eszterházytól, ki a közép nemzeti pártot képviselte, mert ennél szabadelvűbb volt; „vérmérsékletére és nézeteire nézve mindkét fennebbinél jobban megközelíté egy bölcs államférfiu eszményét“.)

Mint katonát elragadja ugyan atyja személyes vitézsége; de meggyőződése, hogy a személyes bátorság nem csupán kelléke a hadi képzettségnek s legkevésbé szereti a kihívó kérdéseket.

A lelket és erőt megtartja és sajátjává teszi a nagyszombati szónoktól; de hozzácsatolja vallásbeli türelmességét, mely őt soha sem hagyja el. Ily nyelven örökíti meg őst, a hőst, s hagy irodalmunkban egy, a szerkezetet illetőleg még ma is páratlan epost; ily nyelven szólítja föl nemzetét, a vallásra való tekintet nélkül a török ellen.

Az árvák neveltetését egy olaszországi ut fejezi be. 1636-ban hagyja oda az intézetet, Olaszországba megy, melyet meglátogatni Ferdinánd és Pázmány akarata nekik előirt. Az árvákat nem lelki vágy vezette a kies országba, hol Velence és Genua uralma már a hanyatlás bélyegét hordozá magán; hol az örök város, Róma ereje meggyengült s szorult viszonyok között sinlődött; melynek déli része spanyol iga alatt görnyedezett, s csak egy részén, éjszakin mutatkozott új élet, hol a savoyai ház veté meg uralmának alapját: hanem mert menni kellett. És e kényszerített utazás is hasznos volt Miklósnak s általa hazánkna. A még hatalmas Velence műkincsekben gazdag volt, Rómában a pápa akkor fogatta el Galileit, ki a naprendszer tanát hirdeté. Pázmány ajánlóleveleivel minden műkincset megnézhettek, finomították ezek izlésüket s az ország tiszta, kék ege, változatokban gazdag felülete, regényes s a lélekre ható egyes helyei, a silány jelent elfeledtető nagy múltja, minden mi őket körülvevő, befolyással voltak Zrinyi Miklós lelkére. „A mi a hős Zrinyinek Csáktornya, a mi az államférfiu, vallásos

1) Salamon 379.

ember és magyar prózairó Zrinyinek Nagy-Szombat, az lehetett a költő Zrinyinek Olaszország. Ki tudja, megírta volna-e idylljeit és hős költeményeit Tasso hazájának e meglátogatása nélkül?¹⁾

Zrinyi visszatérván olaszországi utjából, azonnal ősi birtokán kezdi meg a rendezés műveit, a melyet később az egész országra szeretett volna kiterjeszteni. Átveszi a családi uradalmakat és az elzalogosítottakat visszaváltja, Csáktornyt újra építi, központjává, főerősségévé teszi összes birtokainak. A XVII. század közszellemének befolyása alatt megbontja a régi formákat, ezek helyébe hatalmas és erőteljes új intézményeket ültet, megkezdí azon műveket, melyeket neki előszab a felismert hivatás. A magyar történelem olvasásából búzditást, a régi dicsőségből ösztönt nyer arra, hogy újat alkosson a magyar hadiszervezetben. Életének, tetteinek első rugója a hazafiság, mely, úgy látszik, már fiatal korában irányt adott életének.²⁾

Birtokainak fekvése, a hazának teendő szolgálatai őt a hadipályára vezetik. Hogy Miklós e hivatásának megfelelhessen, a régi és egykoru hadászati és történelmi tudományokat tanulmányozza, hogy öröklött bátorságát a szellemi belátás vezesse, irányát ez megszabhassa. Önállóan és komolyan képezte magát a pályára, melyet számára a 'születés kijelelt, hogy megfelelhessen a haza benne helyezett bizalmának. „Ezt a leghitelesebb forrásból tudjuk: maga Zrinyi Miklós írja.“³⁾

Nyilvános életét a haza szolgálatában 1637-ik évvel kezdi, a mikor a 20 éves ifju főlovászmester, Zala, Somogy főispánja, légrádi és muraközi kapitány, állásánál fogva e helyek védelmét vezette a mind sürűbben üzött rablókalandok ellen. A haza déli részén vívott csatái hasonlítottak őse, a szigetvári hős harczeithez, s miként az, úgy a költő is birtokait védelmezvén, védelmezte a hazát. Ezen küzdelmeiben vált Miklós, valamint öcscse, Péter is a haza első leventéjévé.

1649-ben a két Zrinyi csereszerződést kötöttek egymással, melynek értelmében a családi jószágokban az eddigi közös birtoklás megszűnt. Miklós kapta a muraközt, a zalai, somogyi és baranyai jószágokat, Péter pedig a Száván túli várakat: Ozoly, Ribnik,

1) Salamon, 380.

2) Salamon, 381.

3) Salamon. 383.

Boziako és a tengeremelléki jószágokat. Péterre ez osztály folytán a tulajdonképi Horvátországnak védelme esett, ki különben is már a sumberki uskokoknak, Ogulin, Tovin és Szluinnak kapitánya volt, melyek mind e vidéken feküdtek.¹⁾

1644-ben Miklóstra nézve a harcz színhelye megváltozott. A birodalom nyugoti részén a vallásháboru vihora még nem zajlott le, sőt újabb erőket vont maga körébe, melyek az egykor virágzó tartományokat letarolták s a népesség számát nagyon leapasztották. A kibékülés ez időben lehetetlennek látszott, mert az, ki akkor az események fonalát kezében tartotta, nem a vallásszabadságért lelkesült, hanem ez uton hitte, hogy a római császárság hatalmát megtörheti.

III. Ferdinándnak kormányát nemcsak a török gyakori beütése tevé súlyossá, mely végre is a megerősített szőnyi békében (1642. marc. 19.) véget ért, legalább egy időre; hanem különösen a rettenetes Torstenson győzelmei nehezítették meg, kinek elönyomulása új ellenségeket támasztott.

A svédek Rákóczy György erdélyi fejedelmét minden áron szövetségökbe akarták vonni, hogy míg ők nyugaton, az keleten foglalkoztassa a császári hadakat. Ez végre sikerült, s Rákóczy Gyulafehérvárott febr. 3-án tartott országgyűlésen a rendeknek előterjesztette az okokat, melyek őt fegyverfogásra ösztönzik. A fényes portától pénzen szerezte meg a fegyverviselési engedélyt, a franczia és svéd királylyal a szerződés megkötetett, mi a hadakozás szerencsés kimenetelét reményleni engede. Ezen előterjesztésre a rendek a katonaságot s a pénzsegélyt a legnagyobb lelkesültséggel ajánlották meg. Rákóczy György a háboru indító okául a veszélyeztetett vallásszabadságot hozta fel.

Eleinte mosolygott is a szerencse Rákóczy fegyvereire, de mikor a svédek visszavonultak, hogy hazájukat Ferdinánd szövetségesei, a dánok ellen megvédelmezzék, a magára maradt Rákóczy szerencse csillaga elhomályosult. A felkészült had élén Eszterházy nádor, Puchaim és Götz tábornokokkal mindenütt visszaszorította az erdélyi hadakat. A koczká ismét fordult és az üldözés futásra változott. Eszterházy Miklós nádor megbetegedett, s ezután az összes Rákóczy ellen működő hadak vezére Puchaim lett, ki helyreállítván a királyi hadakat, Keményt, Rákóczy vezérét ismét

1) Az osztálylevél kivonata a kam. lev.

visszaszorította. Ezen hadban működött Zrinyi Miklós is, míg Péter a családi tüzhelyt védelmezte. Zrinyi horvát dandárt vezetett s Onódnál szerencsésen harczolt.

1645. tavaszán Rákóczy a Portától ama parancsot vevé, hogy megelégedvén a Bethlen által birt 7 megyével, hadait vonja vissza. Ezalatt a linczi békekötés is szorgalmaztatott, s az ügyek állása az oly rég eltűnt béke napjainak visszaérkeztét kilátásba helyezék. Rákóczy tehát fölvette az alkudozások fonalát, mely alatt Eszterházy Miklós nádor, a közügyek derék harczosa s a királyi ház hű védelmezője meghalt. Torstenson ellenezte a békét, de Rákóczy mindennek daczára, mivel nem mert a Portával kikötni, megkötötte azt a Bethlennel kötött béke alapján.

A nevezetes linczi békekötés (1646. szept. 16.) hosszas alkudozás után kötött meg, melynek erejénél fogva mindkét evangélikus vallásnak szabad vallásgyakorlat biztosított. Megerősítést nyert tehát ekkor az 1608-iki I. törvénczikk. Rákóczy pedig megnyerte a 7 vármegyét a maga, Szatmár- és Szabolcs megyéket fiainak, Tokaj, Tarczal és Regéczet ellenben nemzetsége számára örökösen megszerezte.

Ferdinánd 1646-ban a Morvában dülő svédek visszanyomása végett a társországok seregét is szakolczai táborába rendelte. Zrinyi Miklós saját költségén eltartott csapatával a király segedelmére sietett. „Egész készülettel és szép rendben Szakolczára érkezvén, ő bíbor és aranytól fénylő ruhában, serege élén, kivont karddal a szemlét tartó császár előtt elhalad, ki allemanu és pannoniai kíséretétől volt körülvéve, és őt hódolatteljesen üdvözlí. Kevéssel később miután a svédek harczra készültek, s a császár erre engedélyt adott, egész könnyűséggel és övéinek vitézsége által meggyőzi az ellent úgy, hogy kétszáznál több elesik és nem sokkal kevesebb foglyot ejt, új babért aratva a győző visszatér a táborba.“¹⁾ A király ekkor szemtanúja volt Zrinyi vezéri erényeinek úgy, mint hősies bátorságának.

Zrinyi ez időben már tábornoki rangot viselt és a horvát hadak főkapitánya volt.²⁾ Visszatérvén lakhelyére, intézkedéseket tesz, hogy Ali, kanizsai basa kitöréseit és rablókalandjait meg-boszolja. E végből egyesül Batthyányi Ádám dunántúli kapitány

1) Rattkay, 214.

2) U. o. 216.

és Péter öccsével s egy kisdéd sereg élén Ali basát egy véres ütközetben megverte.¹⁾

Ugyanazon évben tartott pozsonyi országgyűlésen Miklóssal Péter is jelen volt. Ferdinánd itt figyelmes lett Péter erejére. „A pozsonyi országgyűlés alatt a császár szemeláttára nem közönséges jelét adta bátorságának. Midőn egy alkalommal Ferdinánd szórakozás végett vadászatra ment, egyszerre egy hét éves vadkan törtet a császár elé; a császár parancsára Zrinyi gyorsan leugrik lováról s kardot rántván. azzal a rendkívüli nagy vadra oly csapást mér, hogy a kard ketté hasította a vad fejét, agyveleje kilocscsanván, a földön elterülve kiadta páráját. A bámuló császár elvevé Zrinyi kardját, azt egy kicsit forgatja s ezen szavakkal adja vissza, hogy ez nem az ő kezének való.“²⁾

Az 1646-ik évre összehívott országgyűlés feladata volt a linczi békekötésnek a vallást illető pontjait bővebben körülírni. Ez országgyűlésen választatott meg nádorrá a kath. Draskovics János horvát bán, kinek helyébe horvát bánná az országgyűlés eloszlása után Zrinyi Miklós neveztetett ki.

Az országgyűlés tartama alatt Ferdinánd úgy csendesítette le a vallás miatt megújult viszályokat, hogy a katolikusoktól ajánlott 20 templom helyett 90-nek visszaadatását rendelte el. A linczi békekötés így törvénykönyvbe iktattatott, és pedig a főpapok ellentmondása daczára egész terjedelmében, s Ferdinánd türelmes engedékenységet a rendek azzal hálálták meg, hogy a cseh királylyá koronázott 13 éves Ferdinándot e néven IV-et királylyá választották, és két hét múlva (1647. jun. 16-án,) miután a koronázási oklevél megtartására esküt mondott, meg is koronáztatott.

Zrinyi Miklós Draskovics János utódjává neveztetett ki. Ezen állást számára nemcsak gondos neveltetése, fényes tehetsége, mely neki nagy jövőt jósolt, szerezte meg; hanem viselt dolgai, melyekkel nagy hasznára volt Ferdinándnak. El lehet róla mondani: „Már gyermek korában csatában forog; mint férfi egyszerre fog vezérpalczát s lantot és a „költő-államférfi a jövő látnoka.“³⁾ A két Zrinyi tevékeny részt vesz mindazon harcokban, melyeket Ferdinánd ez időben viselt, melyekben mindkettő vitézségének, Miklós hadi tudományának, Péter erejének nem egyszer adták jelét.

1) Rattkay. 220.

2) U. o. 216.

3) Salamon. 348.

Miklós a bánságot kineveztetése után azonnal nem vehette át, „mert jogköre sokfélekép volt megnyesve s mert a végekben nem volt őrség.“¹⁾ De akkor, mikor a báni hivatalát átvette, s ő országos ügyekkel volt elfoglalva, bánságát a legmeghittebb s vitézebb magyar vitézre bízta, Péter öcscsére.²⁾

Szükség is volt erre, mert a török folyton nyugtalanította azon vidéket s rabló hadai folyton portyáztak. Péter megfelelt a várakozásnak; az ellen támadásait megtorolja, visszaüzi s fegyvere félelmessé válik a török előtt.

A Zrinyiek történetének, vagy jobban mondva drámájának, mely sok szomorú lapot irt be zaklatott hazánk történelmébe, ez csak előjátéka volt. Nagy tetteik, melyek következményei jellemők fő vonásainak, a nemes lélek, hazafiság és áldozatkészségnek a hazáért, más időre esnek. Hazánk ege beborult; de a sötétségen keresztül tör egy-egy csillag fénye, mely reményt önt keblünkbe, s a szomorú napok fájdalmas emlékét enyhítik a letűnt hősök nagy tettei.

1648-ban megkötötték a westphali béke, mely visszaadta Európának a nyugalmat, miután azt letarolta. Hogy az általános pusztítás nagyságáról, melyet a vallásháború okozott, fogalmunk lehessen, Csehországot említem föl, melynek lakossága 4 millióról négyszázezerre olvadt le. Kisebb-nagyobb mértékben így volt ez egész Németországban. E béke nem vetett véget a közinségnek. Tömeges sok obszitos maradt foglalkozás nélkül, kik a béke ideje alatt is folytatták vészthozó munkájukat s növelték az inséget.

Hazánk sem élt ez idő alatt boldog napokat. Sorsa össze lévén kötve a birodalommal, itt is szedte áldozatait a folyton tartó harcz. A vallás-háborúvá fajult szabadságharcz hazánk fiait is két táborra osztotta, s az általános gyűlöletben megfélekedtek a hazáról, mely a harczok alatt legjobb gyermekeit vesztette el; sebe annál fájdalmasabb, minél kitörőlhettebb a tudat, hogy ezeket saját gyermekei ütötték rajta.

A westphaliai békét 1650-ben a törökkel kötött béke követte, mely Ferdinánd és IV. Mohamed között a zsitvatoroki, bécsi és szőnyi békekötés alapján 22 évre megerősítettet. 1651-ben távoztak

1) Szalay. V. 8.

2) „Excubabat Petrus ipse per pagos Insulae suae, donec Frater Nicolaus Imperialis occupatus distineretur armis.“ Rattkay. 216.

a török követek Bécsből, kik a béke szigorú megtartását ígérték. Ugyanezen évben az új bán Zrinyi Miklós a kanizsai basával Légradon tartott fényes összejövetelben a békét megújították.¹⁾

A folytonos harc alatt sok visszaélés honosodott meg a báni területben. Zrinyi, kinek figyelmét misem kerülte el, nehogy a visszaélések a megszokottság és hosszas gyakorlat által törvényes jogerejüvé váljanak, Zágrábban 40 napi törvényszéket tartott.²⁾

A béke, melyhez oly nagy reményeket kötöttek, nem sokkal tartott tovább negyven napnál.

Ezen időben vesztette el Zrinyi Miklós nejét, Draskovics Euzebiát. A magtalanul elhaltnak atyja, Draskovics Gáspár és Zrinyi Miklós között viszály keletkezett, melyet Draskovics idézett elő. Ez ugyanis, miután mindenét elpazarolta, leánya jegyajándokát követelte vissza. Zrinyi Miklós kész volt mindazon birtokokat váltásdíj nélkül ipának visszaadni; de mikor jószívűsége daczára attól megsértetett, megtagadta azok visszaadását. Draskovics igaztalan követelésének fegyverrel akart érvényt szerezni, de Zrinyi által legyőzetett, barátai közbenjárására azonban mégis visszaadta elhalt neje hozományát.³⁾

Míg ezek történtek, Haszán kanizsai aga Selym budai vezértől engedélyt nyert Kis-Komárom elfoglalására. Haszán agának azonban a terve nem sikerült, de Zrinyi, hogy a kölcsönt visszaadja, Kosztaniczát támadja meg, s a kirohanó őrséget öt véres csatában megverte.⁴⁾ Jelen volt, bár lázas beteg, Puchaimmal a segedi dúlásnál, melylyel Kis-Komárom második megtámadása toroltatott meg.⁵⁾ Petriniát pedig Zrinyi újabban megerősítette s hadakkal rakta meg s őrködött a török minden mozdulata fölött.

Ferdinándot 1654-ben nagy csapás érte. Fia IV. Ferdinánd meghalt. Pozsonyban összegyűlt rendek 1655-ben, miután Draskovics János utóda, Pálffy Pál nádor elhalálozása folytán megürült nádori hivatalra Vesselényi Ferencz megválasztott s a felavatási levél megerősítettet, Leopold, e néven I-ő, június 27-én megkoronáztatott.

Ezen országgyűlésen a közkedvességű Zrinyi Miklós nem vétetett föl a nádor-jelöltek sorába. Zrinyi ekkor már tollával és

1) Rattkay. 232.

2) U. o. 233.

3) U. o. 233.

4) U. o. 237.

5) U. o. 244.

kardjával nagy nevet vivott ki; megnyerő modora, igazságszeretete, győzelmes hadakozása által az egész ország figyelmét magára vonta s valószínű, hogy ha őt az udvar nem mellőzi s a jelöltek sorába fölveszi, a nemzet bizalmával őt ajándékozza meg.¹⁾ Miért ejtette őt el az udvar, azt másutt fogjuk látni.

Hazatérvén az országgyűlésről, a zágrábi püspök s gr. Erdődy nyugtalankodó jobbggyait s a következő 1656-ik évben néhány zsákmány után járó török csapatot vert meg.

I-ső Leopold megkoronáztatása után nem soká uralkodott Ferdinánd. A csapások, a melyek népeit érték, nejjének és fiának korai halála mély bánattal töltötték el lelkét, mely csak siettetete betegségének szomorú kimenetelét. Ferdinánd 1657. ápril 2-án megszűnt élni. „Ő szelid lelkű, korának kétségkívül legtanultabb, legműveltebb fejedelme, azon dicsőséggel szállott sirjába, hogy, bár maga is a szív egész melegével csüggött vallásán, a legszebb keresztényi, s legelső fejedelmi erényt, a türelmet magáévá tévén, mérséklete, engedelkenysége által a harmincz éves vallási háborut megszüntette.“²⁾

Leopold (1657--1705.) uralkodása hazánkra nézve nem volt áldásdús. A török kiűzetett ugyan határainkból, de a helyett, hogy a felmentett ország alkotmánya szerint kormányozva a béke áldásaiban részesített volna, alkotmányunk, nemzetiségünk s a szabad vallási gyakorlatok elnyomására tört a kormány, mely nem ismert más törvényt, mint saját akarátát. Hogy a szándék simán nem vitethetett keresztül, az nagyon természetes. A vallási bajok nem orvosoltattak; az országot érdeklő békekötések az országgyűlés meghallgatása nélkül, az ország érdeke ellenére kötöttek; idege-nekből álló bizottságok állíttatnak fel országszerthe, melyek az úgy is megfogyott magyar fajt a vallás köpenyege alatt fogyasztják; a szabadszólás veszélyessé lesz; külföldiek osztoznak a magyar vagyonán, és végre a magyar idegen lesz saját hazájában. Ezek azon főbb vonások, melyek Leopoldnak uralkodását jellemzik.

Erdélyt II. Rákóczy György nagyravágyása az enyészet szé-lére sodorja, Magyarországot a megújult vallási s alkotmány-sérelmek, ellenreformatio kinpadra vonják. Ezen napokat hazánk nehéz meg-próbáltatási napjainak lehet nevezni.

1) Horváth M. III. 706.

2) U. o. III. 708.

Az erdélyi viszonyok egyáltalán távol esnek a Zrinyiek történetétől, ezen zavarok tárgyalása helyett tehát a törökkel való harcz és a vallási viták felé fordítsuk figyelmünket, melyeknek lefolyása alatt Zrinyi Miklós oly magasztos jelét adta vallási türelmességének, és hadi tudományának.

Az 1650—51-ben Bécsben megújított béke ténylegesen megszegetett a török által, ki az erdélyi zavarok folytán nemcsak ott, hanem az ország egyéb részeiben is pusztított. A török rabló csapatok miatt sokat szenvedett a Dunán túli rész s Szlavonország, melyeknek baján Zrinyi segíteni akart annál is inkább, mert a megszegett béke kezeit már nem kötö meg.

1660-ban, midőn a Kanizsán támadt égesben a törökök minden hadiszere megemésztetett, annak visszafoglalását vette célba, de ettől a király által eltiltatott. „Ekkor kardját földhöz vágta a bán, s boszusan vissza fészkebe vonult“.¹⁾

A törökkel kötött béke nem zárta ugyan ki a kisebb csatározásokat, de Kanizsa, ily fontos erőd megvétele, lehet hogy békeszegésnek vétetett volna s egy török háborút idézhetett volna elő. Ettől tartott Leopold, s betiltotta Zrinyi vállalatát, mely siettethette volna a későbbi összeütközést. De ha nem vehette meg Kanizsát, gondoskodott arról, hogy a vár az ellen kezében oly veszedelmes ne legyen. „Gróf Zrini Miklós Kanisának ellenében Zrini Várat felépíti.“²⁾ E vár szolgált ezentúl Zrinyi hadműködésének támpontjául, mely míg egyrészt közel esett az ellenhez s így mozgulatait meg lehetett figyelni, másrészt biztos helye volt az őrségnek. Megesküdött a két Zrinyi, hogy nem hagyják el Zerinvárt, míg életben lesznek, s mindig, valahányszor az egyiket országos ügyek máshova vagy táborba szólítják, a másik a várban marad.³⁾

Kemény Jánossal Leopold szövetséget kötött, kinek segédmére el is küldte Montecocculi tábornokát. Ez Kolosvárig előre is haladt; de tétlenül nézte, mint semmisül meg Kemény hada. Majd ezután a nélkül, hogy valamit is tett volna, hadát visszavezette. Ezen a pozsonyi országgyűlés előtt történt dolgot csak azért em-

1) Szalay. V. 72.

2) Petthő. 23.

3) „Conveniat inter duos fratres, Nicolaum et Petrum, ut non prius Neo-Zrinia arce, quam vita, decederent: interea illud agerent, ut, dum alter pro salute arcis intra muros excubaret; alter in campo rem gereret. Atque in hoc propositum sacramenti religione animum obfirmarunt.“ Katona XXXIII. 423.

litem meg, hogy ismerjük Montecuccoli és Zrinyi Miklós közt kitört surlódás kezdőokát. Mert az Erdélybe küldött hadsereg nem használt Keménynek, nem a magyar király ügyének, hanem első sorban előmozdította Montecuccoli és Zrinyi közt kitört viszályt.¹⁾

Ezalatt a pozsonyi országgyűlés napja kitűzetett, melynek el-érkeztét különösen a protestansok nehezen várták, mert remélték, hogy akkor megszüntettetnek mindazon visszaélések, melyek őket szabad vallásgyakorlatukban zavarták. Már gyülekeztek a rendek, de az, kire legnehezebben vártak, Zrinyi Miklós még mindig nem érkezett meg. Ezen időben Zrinyi Miklós volt a legnépszerűbb ember hazánkban, tisztelte őt mindenki valláskülönbség nélkül. Népszerűségének legszebb bizonyítéka azon irat, melyet hozzá az evangélikus rendek intéztek, a melyben a tartomány gondjaival elfoglalt bánt kérésökkel ösztönzik a minél hamarabb való megjelenésre. „Nagyságodat — így irták — mint kegyelmes urunkat s elfogyatkozott édes nemzetünknek még fennálló egyik magyar oszlopát alázattal kérjük, indítsa nagyságodat szánakozásra a mi édes hazánknek siralmas ügye, s annak orvoslására nagyságod minél hamarabb a pozsonyi gyűlésre való jövetelét siettetni méltóztatásuk²⁾”

Zrinyi megérkezett az országgyűlésre, hol a vallási viták javában folytak. Az evangélikus rendek azon elvet állították föl, hogy mindaddig nem fognak az országgyűlés elé terjesztett ügyek tárgyalásába, míg csak vallási sérelmeik nem orvosoltatnak.

A többség ennek tárgyalásába ereszkedni vonakodott, holott az elfogulatlanabb résznek tudnia kellett, hogy a vallás-szabadság megsértése alkotmány-sértés is, mely épp úgy, mint bármely más kiváltsága nemzetünknek, szentesített törvény által biztosított. Ebből kifolyólag következtetni lehetett, hogy a kormány a mily könnyen enged csorbát ejteni alkotmányunk azon részén, mely tetszéssel nem találkozik, épp úgy adandó alkalommal a kormány maga is eltörli azon részeket, melyek alkotmányunkat megőrizni, védelmezni hivatva lennének. Aki megengedi az igaztalanságot, maga nem lehet igazságos.

Az evangélikus rendek folyamodtak a királyhoz két ízben is,

1) „Verum expeditio in Transylvaniam plurimum valuit ad alendam inter clarissimos viros, Montecuculum eius ducem et Nicolaum Zrinium simultatem; neque Kemenio, neque cuquam alii profuit.” *Fragmenta Histor. I. 2.*

2) Szalay. V. 64.

mind' hasztalan. Midőn látták, hogy kérésök, hivatkozásuk a törvényre, alkotmányra siket fülekre talál, szept 2-án (1662.) odahagyták az országgyűlést. Távozásuk előtt búcsút vettek Vesselényi nádor és Zrinyi Miklós bántól. „Én más vallásu vagyok — mondá a küldöttséghez Zrinyi — de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem rajtam ejtett sérelem. Volna bár százezer pápista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek; ők megmentenék együtt a hazát“¹⁾

Ezen országgyűlés tartama alatt a császári fővezér Montecuccoli ellen erdélyi viseletéért feddő nyilatkozatok mondattak, mely ellen az egy heves röpiratban védelmezi magát, s a magyarokat, mint szerinte a haditudományban járatanokat, ily kérdésekben illetékteleneknek bélyegezte. „Zrinyi Miklós bán, élesen visszatöröl tollhoz nyult s Montecuccoli hadi sétáját nevetség tárgyává tévén, bizonyossá tette a tábornokot, hogy bármily tudatlanok legyenek a magyar kapitányok, közülök egy sem fogta volna az ellenség serege helyett tönkre tenni minden ütközet nélkül a magáét, egy sem fogta volna száraz szemmel és száraz karddal nézni százezer hazafinak rabszíjra fűzését“²⁾ Részletesen tárgyalja a tábornok eljárását, feltünteti a hibákat, s végre Kemény bukását és Erdély kirablását Montecuccoli viszás eljárásának rója föl. E czáfirat névtelenül jelent meg, de a közvélemény ennek szerzőjéül Zrinyi Miklóst tartotta. S ki is lett volna más? Innen eredt azon gyűlölség, melybe a bán e mindenható férfunál esett, ki később gyűlöletének feláldozta Zerinvárát is.

Mily nagy fontossággal bírt hadászati szempontból az a megerősített várpalota, melyet Zrinyi Miklós épített s Zerinvárnak elnevezett, mutatja a törökök eljárása. „Köprili megfojtatta a kanizsai basát, kinek szemeláttára emelkedett az erősség, s a megfojtottnak elődét, Alit, visszahivta Ázsiából, mert feltette róla, hogy Zerinvárurát megfenyítendi“³⁾

Leopold ezalatt folyton szorgalmazta a béke megújítását. Az 1662-iki országgyűlés Zerinvár építtetését helyeselte s Leopold a várba királyi őrséget helyezett. A török ennek hallatára a békét csakis Zerinvár lebontásának föltétele alatt akarja megadni, minek megtagadása után haddal közelít országunk határai felé.

1) Szalay. V. 67.

2) U. o. V. 68.

3) U. o. V. 72.

1663. márcziusban a szultán szokott ünnepélyességgel a nagyvezért a Magyarország ellen indítandó hadak élére állítja. Nagy aggodalmat szült a hír, s a helyett, hogy a közelgő ellenség méltó fogadtatására készülne, Temesvárott még folyton alkudoznak a császári biztosok nagyobb és nagyobb engedményeket tesznek, míg Zerinvár leromboltatását is elfogadták a béke feltételül,¹⁾ mi a helyett, hogy visszatartaná, ösztönzi a törököt.

Junius 8-án a nagyvezér Nándorfehérvárott, Julius közepén hadaival már Budán volt, hol haditanácsot tartott. Magyarország védelmére Julius 14-én Komáromban tartott haditanács hozott még csak végzést, szervezkedni akkor akartak, mikor az ellenség már foglal. E hanyag, hazánkat púsztitó, nemzeti hírnevünket meggyalázó eljárás nem menthető. Az alkudozónak nem lehet a békére okvetlenül számítani, s ha alkudozik is, akkor is szükséges, hogy legyen ereje, a melyre támaszkodhatik; de még akkor is bizni a békében, mikor az ellenhada védtelen határainkhoz ért már, ez több, mint botorság.

Egyedül Zrinyi volt az széles e hazában, ki nem veszté el lélekjelenlétét, ki belátta a veszélyt, de akaratát a félelem, aggodalom nem bénítja meg. Az akarat föntartá őt s a vágy, hazájának használni, a cselekvés terére vezette. Varasdon a tartományok részére országgyűlést tart, a horvátokat táborba hívja, Drávánál egy kalandozó török hadat megfutamít, Zerinvárt csellel bevenni akaró kanizsai basát visszaveri,²⁾ s. szept, vége felé ő is a királyi táborhoz csatlakozik.³⁾

Megérkezése után azonnal dicső tettet művel. Hírül veszi, hogy a törökök Nyulak szigetére vonultak. Zrinyi fegyvereseivel oda siet, őket meglepi és meggyőzi.⁴⁾

Zrinyi Montecuccolit tevékenységre sürgeti, de ez nem mozdul, s tétlenségének következménye lett Érsekújvár eleste. Zrinyi Csallóköz védelmét vállalta magára s Puchaim komáromi kapitánynyal egyetértve több ízben visszaveri a betörni szándékozó ellenséget, sőt a Duna-ágon s a Vágon hidat ver, s sikeres támadásokat intéz a vizen túl lévő török hadak ellen.⁵⁾

1) Horváth. IV. 30.

2) Szalay. V. 77.

3) Horváth. IV. 32.

4) Kazy. II. 260.

5) Horváth. IV. 32.

Montecuccoli arra sem volt rábírható, hogy a foglalás és pusztításaiból téli szállásra vonuló nagyvezérnek legalább utóhadát támadja meg a keresztény foglyok kiszabadítása végett. Zrinyi ekkor odahagyja a királyi tábort, 3—4 ezernyi emberével nyugtalanítja az ellent s ettől sikerült is a foglyok és zsákmány egy részét elvenni.¹⁾

Mig Miklós a Vágnál ily jelesül viselte magát, öcsce Péter, szluini kapitány Zerinvárban örködött, mert megesküdü a két Zrinyi, hogy a várat megvédelmezik a török ellen, ha életökbe kerül is.²⁾ Esküjükhöz hiven tehát, mig Miklós távol volt, Péter parancsnokolt a várban. Hirül viszik Péternek, hogy a boszniai pasa mintegy nyolczezer emberrel Zerinvár ellen kísérletet akar tenni. Péter négyezernyi horvát fegyverest szed össze, s ezek élén a vár alá érkezett törökökre okt. 17-én kirohan. Két óráig tartott a heves küzdelem, s végre is a török ezernél több halott s ugyanannyi fogoly hátrahagyásával megfutamodott. 6 aga, köztük a pasa fia, maradt a csatatéren, 3 elfogatott, kik magokat csak nagy váltságdíjon válthatták meg.³⁾

A megérkezett Miklós Péter öcscsével újabb babért aratott. Nov. 27-én a tatárok tettek kísérletet a Murán átkelni, de a Zrinyiektől véresen visszaverettek.⁴⁾

Igy fejezte be Zrinyi ez évet, s bár nem bizatott reá a háboru vezérlete, s így annak fordulatot sem adhatott, de nála és öcsce nélkül a török támadása még nagyobb szerencsétlenséget hozott volna hazánkra. A két Zrinyi nélkül nem vívatott győzelem; Miklós hol mint védő, hol mint szabadító és ismét mint támadó a hatalmas ellenségnek rettegtetője volt.

1664-ben már az év elején az ország különböző részeiben készülődések tétettek a tavasszal megújulandó háborura. A nádor a rendekkel Löcsén, Nádasdy Ferencz országbíró Sopronban tanácskoztak az ország védelméről, Leopold pedig a regensburgi birodalmi gyűlésen s más külfejedelmeknél segítyt sürgetett. Zrinyi Miklós is készült hadi pályájának legszebb szakára.⁵⁾ A bán a tél közepén tervezett egy hadműveletet, melynek czélja leendett a

1) Horváth IV. 32.

2) Fragm. H. I. 37.

3) Kazy II. 278.

4) Fragm. H. I. 136. Szalay V. 82.

5) Horváth IV. 35.

nagyvezér további működését megnehezíteni. Közölte Zrinyi I. Leopólddal szándékát s ez a haditanács gúnyjai és ellenzése daczára felhatalmazta őt.¹⁾

Zrinyi Miklós, mihelyt a birodalmi segílyt gr. Hohenlohe alatt és Nádasdy Ferencz s Batthyány Kristóf alatt a magyar hadakat magához vonhatta, 25 ezernyi fegyveressel január 21-én megindult Zerinvárról. Jan. 23-án Berzenczét, 25-én Babocsát foglalta el, Barcsot pedig, miután őrsége a Dráván túl keresett menedéket, fölggytatta, 26-án Szigetvár őrségét szalasztja meg és 27-én már Pécs falai alatt üt táborn. Másnap a város a lángok martaléka lett, az őrség a várba vonult vissza. A vár vivásának vezetését Hohenlohera bizza, maga pedig magyar és német lovassággal²⁾ terve főrészenek kivitelére siet. A pozsegai törökök megszasztása után az eszéki hidak felé robog, melyekkel a nagy Szulejman a Dunát, Drávát s ennek egész kiáradási vidékét áthidalta s azt tornyok és várdákkal megerősítette. Zrinyi e nagyszerű művet megtámadja, az erősségeket lerontja, s a hidakat, valamint az épületfával megrakott hajókat az eszékiek sikertelen lövöldözései közt fölégeti.³⁾

Zrinyi Miklós aránylag csekély erővel nagy dolgot vitt véghez. Hadászati szempontból az eszéki hid lerombolása kiszámíthatlan eredményeket vont maga után. A magyar vezér fölénye nagyszerű tett által állapítatott meg, nehezítette az ellen közeledését, félelmessé tette a királyiak fegyverét s mindehhez járult még azon temérdek veszteség, melyet az ellen az erkölcsi veszteségen kívül is ember, marha, lőszer és mindenféle zsákmányban szenvedett. Sok keresztény visszanyerte szabadságát, a kanizsai törökök döllye megtörtetett, s a szomszéd országok biztosságba helyeztetek.

Zrinyi febr. 9-én ismét Pécsnél volt, melynek várát Hohenlohe vivta, melyet azonban faltörő ágyuk hiányában be nem vehetett. Föloldja tehát az ostromot s Zerinvár felé vezeti seregét.

Február közepén az egész haddal, mintán mintegy 500 behódolt falut elhamvasztott, Segesdet megvette, huszezer szarvasmarha, hármezer ló és sok más marhával visszatér Muraközbe, hol fegyveresei s megérdemlett nyugalomra találnak.⁴⁾ „S az alatt, míg a bán ezen körutja által „vastuskó“ nevet érdemelte ki magának

1) Kazy III. 3.

2) Fragm. I. 177.

3) Kazy III. 5.

4) Horváth IV. 35.

Konstantinápolyban, testvére Péter szluini és sichelburgi kapitány, szemes őre volt a horvát végeknek, folytatta mit Miklós már tíz évvel ezelőtt hirdetett róla, mit taval októberben is tett, midőn a boszniai basát megszalasztá, „rettegtette Boszniát és Herczegovinát.”¹⁾“

E téli hadjárat Európát bámulatra és hálára ragadta. A pápa köszönőlevéllel, a császár őt egész hazával együtt római sz. birodalmi hercegi czimmel tisztelte meg, de melyről a magyar hős szerényen lemondott; Steierország és Regensburgban körmeneteket rendeztek s így adtak hálát az Istennek, mely utóbbi helyen abban maga a császár, a választó fejedelmek és főpapok is részt vettek.²⁾ S a szultán? A nagyvezérnek szigorúan meghagyta, hogy addig ne nyugodjék, míg Zrinyit, ennyi bajnak okozóját, egész Magyarország és Horvátországban üldözve el nem fogja, és a megérdemlett halállal nem bünteti.³⁾

Montecuccoli pedig gunyolódott, s állítá, hogy e hadjárat sokkal nagyobb zsákmánnyal, mint dicsőséggel végződött.⁴⁾ Csak-hogy Montecuccoli és véleménye egészen magára maradt s a nagyon ovatos eljárásu s eddig kevés eredményt felmutató tábornok állítását senki sem hitte el. Belőle a gyűlölség beszélt, nem pedig az ész, a katona, kit zászlójához, uralkodójához eskü és becsület köt.

Zrinyi rövid nyugalom után ismét a harcz mezejére száll. Zrinyi úgy értesült, hogy Kanizsa élelemben hiányt szenved. E körülmény, valamint az is, hogy a hidak elrontása által akadályozott nagyvezér gyorsan nem jöhet a vár segélyére, Zrinyit arra ösztönzé, hogy Leopoldnak e fontos erőd ostromlását tanácsolja. Leopold s a haditanács a tervet helyeselte; s e végből a birodalmi segédhadakat is Zrinyi parancsnoksága alá helyezte.⁵⁾

Ápril 28-án az egyesített sereg Kanizsát körültáborolta. Első rohamra a külső városból kiverték az ellent, de maga az erős vár, mely eleségben vagy egyébben hiányt éppen nem szenvedett, daczolt a vívók erőlködésével, kik öreg löszerekkel sem voltak eléggé ellátva. Később a bajon lett ugyan segítve, de ekkor meg

1) Szalay V. 83.

2) Kazy III. 7.

3) Sultanus Vezirium „itaque severe monuit, nullum sibi ut otium antea permitteret, quam Zrinium, tantorum malorum auctorem, tota Hungaria et Croatia, summa diligentia perquisitum irritum, meritisquae suppliciiis mactandum traderet.” Kazy III. 7.

4) Horváth IV. 36.

5) Kazy III. 10.

a vezérek között ütött ki az egyenetlenség, mi megsemmisítette a siker reményét. Ezalatt a nagyvezér időt nyert a hidépítésre, ki csakhamar nagy erővel közeledett a vár fölmentésére.¹⁾ A nagyvezér közeledésének hírére, ki ekkor már (május 26.) Sziget alatt táborozott, a vezérek, egynek kivételével mind az elvonulást sürgették, s miután a télen elfoglalt várakból az őrseget azok felgyújtása után magokhoz vonták, május végén a vár alul elvonultak.²⁾

Zrinyi, ki nyílt mezőn kívánt a nagyvezérrel megmérkőzni, kénytelen volt engedni; mit élte főfeladatául tűzött ki, mindenkitől elhagyatva, félben kellett hagynia, és seregét Zerinvárra visszavezetnie. Ezzel vette kezdetét a Zrinyi család drámája.

Zerinvárhoz követte a nagyvezér Zrinyit, hogy ezt megsemmisítse, Zerinvárt és Muraközt meghódítsa. Zrinyi most is nyílt csatában kívánta a számra nézve nagyobb ugyan, de rendetlen és hiányosan ellátott hadat megtámadni.

Minek irjuk le hosszasan a harczot, melyben Zerinvár földig rontatott? Nemzeti büszkeségünket sérti, a szomszéd jó barátságát kétes színbe tünteti föl, Zrinyit pedig magányába üzte.

Hohenlohe, ki már Pécs alatt hasonlott még Zrinyivel, s az udvari párt ismét Montecuccoli kezébe tette le a fővezérséget, ki először kedvezni látszott Zrinyi tervének, de csak azért, hogy ennek csalódása fölötti fájdalom annál nagyobb legyen. Más és más költött kifogásokkal halasztotta Montecuccoli a hadi működést; Zerinvárból kirendelé a magyar-horvát hadakat s ezek helyébe ezer kllencszázra menő német őrseget Avancourt franczia hadnagy vezérlete alatt helyez bele. Magához vonja az óvári császári hadakat s ezek élén bevárandonak hiszi a török támadását. És mégis ennek támadásakor összetett kezekkel nézi, mint foglalja el a török karddal a várat, mint rombolja szét ama védműveket, melyek hazánk oltalmára szolgálhattak volna.

Zrinyi látta, a gyűlölet mint dobja oda ősi fészket martalékul s az ellen mint rombolja azt össze. Nagy lelkét mély fájdalom emészté, s e fájdalomnak terhe alatt irta levelét a Steyer kormánytanácsnak (jun. 30.) „Semmiféle történelemben nem olvasott, sőt

1) Horváth IV. 36.

2) „Itaquae vel invito Zrinio, solvitur Kanisae obsidio; legiones omnes, in vicinam Neo-Zrinii insulam, miri Kanisiensium, nuper de animo suo, modo de victo hoste triumphantium gaudio, velut in asylum transferuntur.“ Kazy III. 14.

hatalatlan dolgot mondok én el legnagyobb fájdalommal Önöknek. A multkor épített és kizárólag általam erősített várat, nem az ágyuk által összerongálva, nem aknák által halomra döntve, hanem egyedül karddal ma alkonyatkor a törökök egy hatalmas keresztény sereg szemeláttára hatalmukba vevék. Ez tehát a segély, a mely után vágyódtunk és a melynek reménye minket föntartott! Montecuccoli e vár védelmére még kardot sem rántott“ stb.¹⁾

Ugyanezen levelében igéri Zrinyi, hogy visszatér a táborba, melyről hiszi, hogy gyászba borult, és védeni fogja a Muravonalt. Zrinyi ígérését be is váltotta; a nagyvezér több kísérletét, hadait a Murán átvinni, megghiúsította. A nagyvezér pedig, mikor látta, hogy minden erőlködése kárba vész, jul. 12-én hajnalban felszedette táborát s este Kanizsa alá érkezett.²⁾

Nem sokkal később Zerinvár lerombolása után Souches, Leopold hadainak a Dunán innen vezére, szerencsés harcokat vívott a török ellen. Jul. 23-án, miután már Nyitrát és Lévát megvette, 12 ezernyi hadával Ali, érsekujvári pasának 20—30 ezernyi seregét Szt.-Benedeknél megtámadta, abból hatezeret a pasával együtt levágott, a többit megszalasztotta. Hogy az érsekujvári törököket elszigetelje, Párkányt elfoglalta s a Duna hidját szétrombolta.³⁾

Ezen harcokból Montecuccoli azt következtette, hogy a döntő ütközet a Duna mellékén fog vívatni. Azonban csalódott.

Zrinyivel ekkor a lehető legméltatlanabban bántak. Őt, kinek első sorban kellett hazáját védelmezni, ki e hazafiui kötelességét a legszívesebben teljesíté, ki oly eredményt mutatott föl, milyent egy tábornoka sem Leopoldnak, most, mikor hős fészke lerombolatott, félretették őt, mint egy citromot, melyből már minden nedvet kiszorítottak. A haditervet még csak nem is közölték vele, a magyar és horvát hadakat mellőzték, mint a melyekre már szükség sincs s ezek haza is oszlottak. Zrinyi ezért Bécsbe a császárhoz sietett.⁴⁾

Montecuccoli ezalatt átkelt a Murán s magához vonta a birodalmi segédhadakat, Coligny francziáit és Nádasdy dandárát. Ez utóbbi már azelőtt is nem Zrinyitől, hanem Montecuccolitol várta a parancsokat. A fővezér csak hézagosan értesült az ellen

1) Fragm. 244.

2) Szalay V. 89.

3) Katona XXXIII. 559.

4) Szalay. V. 89.

mozdulatairól, de hogy minden eshetőséggel szemben Sopront és Németújhelyt fődözze, a Rába balpartjára igyekezett eljutni.

A nagyvezér jul. 18-án a Balatonnál táborozott, s hadainak számát újból növelte. Kapornak, Kemend, Egerszeg és Egervár vagy megadták magukat, vagy őrség nélkül találtattak, egyedül Peleske őrsege védelmezte magát s temetkezett a romok alá.

A nagyvezér Egervártól a Rábának tartott, s Körmentnél akart a Rábán átkelni. Szerencsére éppen akkor érkezett oda Montecuccoli is (jul. 26.) s erősödött hadával visszaverte az ellen rohamát, vissza a következő napon is. „Jul. 28-án a nagyvezér Körmenttől a folyam ellenében haladva Csákányig, de ott is siker nélkül kísértvén meg az átmenetelt, másnap Szt.-Gotthárdig nyomult a Rába partján, a tulparton mindig aggodalmasan kísértetve a keresztény had által.¹⁾

Itt történt ama nevezetes ütközet, mely forduló pontja volt az ozman uralomnak Magyarországon. Jul. 30-án kölcsönös ágyuzással vette kezdetét az ütközet. Aug. 1-én a török Szt.-Gotthárdhoz fél mértföldnyire alkalmas gázlót talált, melyen seregének egy részét átszállítá a balpartra, s 9 óra körül megkezdte az ütközetet. A törökök oly hevesen támadták meg a császáriakat, hogy ezek a lökést nem állhatván ki, futásnak eredtek, magokkal rántották még a segélyre siető néhány ezredet is. Ez nagy zavart idézett elő, mely általános bomlással fenyegette az egész táborn. Még jókor érkezik segélyre Montecuccoli, ki az ellenséget megfordítja, visszautzi, s időt hagy a birodalmiaknak a rendezésre és helyeik elfoglalására.

A harc megújul, mindkét fél több és több erőt von a veszélyeztetett helyre. Míg az öldöklő viadal a közepén ekként hullámszik, a nagy számu török lovasság a jobb szárnyat túlhaladva, átkel a folyamon, s ugyanezen időben a balszárnny alatt is átgázolni törekszik egy erős lovas dandár.

A helyzet válságossá válik a császáriakra nézve. Montecuccoli tanácsba hívja vezéreit, előadja a helyzet veszélyeit, hogy szabadságra nincs kilátás; kimagyarázza a körülkerítés eshetőségét, s így más nincs hátra, mint halál vagy diadal. „Halál vagy diadal“ lett a jelszó. A keresztény had félholdat képez, az ellent minden oldalon megtámadja, viadalra kél vele.²⁾ Délután négy órakor az egész

1) Horváth. IV. 39.

2) U. o. IV. 40.

csatasoron megharsannak a kürtök s a császáriak az előbbi viadalban az elesettek tetemein keresztül támadásra indulnak. Az első heves támadásra kivetik az ellent állomásukból; az első sorok a puskatüz és az ágyúk által leterítettnek; a távolabb állók menekülnek a Rába hullámai közé. A visszavonulás általános lesz; az egész sereg a víznek fordul, de a szörnyű tolongásban kétezeren lelik a hullámok között halálukat. A csatatéren, mint az összeszedett fegyverek számából kitűnt, tizenkét ezeren estek el.¹⁾ Hogy mennyi eshetett el a keresztények seregéből, azt határozottan nem lehet megmondani, mert mint a győztes, mint a legyőzött fél kicsinyíteni szokta veszteségét. De hogy ez elkeseredett harczban nem lehet sokkal kisebb, mint az ellen áldozatainak száma, mutatja az a körülmény, hogy a török katonaság egy része, a janicsárok, inkább temették magokat az égő üszkők közé, semhogy magokat a keresztényeknek megadják.²⁾ Az ellen bátran küzdött s kész volt élni vagy halni, de a megadásra nem gondolt. Ily harcz mindkét féltől egyenlő áldozatot szokott követelni.

A nagyvezér, ki a lovasság nagy részével a sztt. gotthárdi mezőn várta a harcz kimenetelét, látván seregének veszedelmét, maga is futásnak eredt, lőszereinek nagy részét a győzőnek hagyván martalékul.

Montecuccoli másnap a harcz színhelyén hálaimát tartott, hol oly rég idő óta először arattak a keresztény fegyverek győzelmet a török derékhada fölött. „És a helynek, hol a diadal kivivatott s hol a győztes sereg a harczok istenének halát mondott, maiglan egy kápolna tartja fenn emlékét.“³⁾

Montecuccoli, nehogy a nyert babért veszélyeztesse, nem üldözé az ellent, ki ennél fogva időt nyert, hogy seregét összeszedhesse. A nagyvezér megvert seregével aug. 6-án Vasvárnál ütött tábort, hol Renningerrel, a császári követtel alkudozásba ereszkedett, s a Leopold által a háboru előtt ajánlott feltételeket minden hábozás nélkül elfogadta. A béke aug. 10-én nagy titokban megkötöttet azon záradékkal, hogy mindaddig az ellenségeskedés ne legyen megszüntetve, míg a megerősítés Leopoldtól meg nem érkezik.

1) Hist. Leop. M. C. A. I. 165.

2) Katona XXXIII. 530.

3) Horváth IV. 40.

Corneli a záradékot másképp adja elő:¹) „Mindezek után Vasvárott a béke, mely azonban csak a folyó hó eltelte után lesz érvényes, ezen föltételek mellett megkötve lett.“ Corneli szavai kijelelik a határt, a melyen belül a béke megerősítésének meg kellett érkeznie. Renninger tehát teljhatalmu követ volt, ki a táborban Leopold személyében, ennek nevében intézkedett.

A nagyvezér a békepontok megállapítása után a Bakonyon keresztül Székesfehérvárra, onnan Esztergomnál a Dunán keresztül Érsekújvár alá szállott s Nyitra visszafoglalását vevé célba, ha abban Montecuccoli által nem akadályoztatik. Montecuccoli nem üldözte a nagyvezér hadát, csupán Nádasdy hadosztályát küldte utána, maga pedig Magyar-Óvárra vonult. Itt vette a hirt, mely őt a nagyvezér mozdulatairól értesítette s azonnal fölszedvén táborát, a Vág-vonalra sietett. Galgócznál táborozott telve harczvágygyal a sereg, midőn szept. 17-én a megerősített béke hire megérkezik, mely minden további munkálatot beszüntetett.

Nem irom le a békekötés pontjait, e helyett inkább idézem Horváth Mihály szavait, mely a békét eléggé jellemzi. „Ha Szent-Gotthárdnál a török győzött s Leopold könyörgött volna békéért, ez akkor is alig lehetett volna gyalázóbb reá, ártalmasabb Magyarországra nézve.“²)

Mi indithatta Leopoldot ily békekötésre? Sokat fölhoznak a történetírók, különösen azok, kik nem szünnek meg dicséreteket zengeni Leopold uralkodása fölött, de a védelem nem látszik egyébnek, mint hasztalan erőlködésnek, melylyel el akarják takarni azon általános elterjedt véleményt, hogy ezen békekötésnél nem tekintették Magyarországot. Akaratlanul is kimondja ezt Corneli védekezése végén, midőn így szól: Akár győzelem, akár vereség emészténé föl a keresztény sereget (mert mindkettő is megtörténhetett volna,) mi akadályozta volna, hogy egész Magyarország az ellenség hatalmába ne kerüljön és Németország ne pusztíttassék?“³) Németországot féltették akkor is, pedig azt mondták, hogy a birodalmi hadak is Magyarorszáért harcolnak.

1) *Eo intellecto, in pago Vasvár, — pax, sed quae non prius, ac mense evoluta sit habenda, in has leges coaluit.* Frag. I. 326.

2) Horváth IV. 41.

3) „Seu victoria, seu clades Christianum exercitum absumeret (nam utrovis modo affligi poterat) quid inhibuisset, ne in hostis potestatem universa Ungaria transcat et Germania pervastetur?“ Fragm. I. 337.

Ez okoskodás még akkor sem állhat meg, ha hasznot mutatna föl, mert nincs jogalapja. A koronázás előtti törvény, melyet Leopold is elfogadott, szentesített s erre megesküdött, határozottan kimondja, hogy: „Ő Felsége, a király a magyarok tanácsával éljen akár a békéről, akár a fegyverszünetről legyen szó“.1) Kormányra léptekor megfogadta: „hogya mikor a magyar királyság ügyeiről lesz szó, Ő azokat a magyarok által fogja megvitatni.“2) Magyarország e békekötésnél meg sem kérdeztetett, sőt teljesen mellőztetett, mintha nem is Magyarország sorsáról lenne szó; nem vették tekintetbe Zrinyi és a többieknek a császárhoz intézett esdekléseit sem, sőt ellenkezőleg minden jó magyar óhajta dacára oly béke rögtönöztetett, mely meggyőzöttekhez, nem győzőkhöz illett. A német birodalomban épp úgy, mint Magyarország és Erdélyben általános elégtelenséget keltett a békekötés s azt szentesíteni, a törvénybe iktatni vonakodtak. E vélemény nemcsak egyeseké volt, kik vérmes reményeket tápláltak, kiket nem kötött állandóan hűség a királyi házhoz, de így vélekedtek „egyebek között a Zrinyiek, így maga a nádor, Vesselényi Ferencz, sőt még Lippay György esztergomi érsek is, Leopold leghivebb embere, midőn őt Zrinyi Miklós a hadsereg szétszlása után meglátogotta“.3) Magyarországra a győzelem gyászt hozott, mert ebben látta hazánk alkotmányunk első sérelmét, melyet Leopold uralkodása alatt annyi követett.

Zrinyi ezután beteg lélekkel csáktornyai várába vonult, gyakori vadászattal üdvén el kényelmetlen nyugalma fájdalmait. Magányában keresték fel barátai, hogy a nagy férfiú iránt tiszteletők s rokonérzelmőknek kifejezést adjanak.

A birodalmi hadban szolgált nemes francziák, Coligny és társai mielőtt hazánkat elhagynák, Csáktornyára mentek, s ott néhány napot töltöttek. A nemes férfiak bámulattal vegyült tisztelettel viseltettek hősünk iránt, s róla így nyilatkoztak: „ők négy dolgot bámultak Zrinyiben: a személy méltóságát és komolyságát; a beszédben a bölcsességet és könnyűséget; a műveletlen nemzetből eredt férfuban a bőkezűséget és neveltetést. Csak egy hiányzott nála,

1) „Regia Majestas utatur consilio Ungarorum sive de pace, sive de induciis agendum sit.“ Fragm. I. 327.

5) „Quando de negotiis Regni Hungariae agatur, ea se per Ungaros tractaturum.“ U. o. I. 328.

3) Horváth IV. 43.

hogy hizelegni nem tanult meg; de azért ők soha sem bátorkodtak csak egyetlen kétértelmű szóval is hűségét próbára tenni, jölehet a vetélytársak erőlködése folytán hatalmától már megfosztatott¹⁾

A békekötés az egész országban elégtelenséget idézett elő, melynek lecsendesítésére a kormány nem a legszerencsésebb eszközökhöz fordult. A helyett, hogy országgyűlést tartott volna, a király előadta volna az okokat, melyek őt a békekötésre kényszerítették s így legalább az alkotmányos formát megtartotta volna, tanácsosokat hívott Bécsbe, kiknek azonban semmi kedvök sem volt megjelenni oly gyülekezésben, melytől mitsem várhattak. Maga Lippay érsek így ír okt. 19-én: „El vagyok tökélyve, nem mennem fel Bécsbe a tanácskozmányra, mert ha már is gyanu s panasz van ott ellenem, mi lesz még, ha ott érzelmeimet a többi tanácsosok előtt kijelentem²⁾”

Zrinyi Miklós is meghívott a tanácskozmányra, bár gyanu alatt volt azon tizezer tallér miatt, melyet a francia király küldött jószágai pusztulásáért, s a melyet Leopold tudtával el is fogadott. Vitnyédy István „a híres lutheranus prókátor és főember“ figyelmeztette őt a gyanura és a Bécsbe menetelről le akarta beszélni. „Concia mens recti fama mendica ridet; (a tiszta lelkiösmeret megveti a hazug híreket) — szóla neki Zrinyi, — semmit sem vettem; ha veszek, ártatlan tisztességesen, az igazságért, nemzete-mért veszek, hogy ezt a törökkel való gyalázatos békességet nem javallottam, melyben nem voltam egyedül.³⁾ Elhatározta tehát Zrinyi, hogy daczára a gyanunak, melylyel beszédét fogadni fogják, fölmegy Bécsbe.

Pár nappal a levél vétele után 1664. nov. 18-án Zrinyi Miklós meghalt. Gyászos napja volt ez hazánknak, a melyen egyike a legnemesebb és munkásabb hazafiaknak, a legnagyobb vezérek és költőknek, vadászat közben egy vadkan áldozata lett, életének 48-ik évében. Bethlen Miklós, ki ekkor vendége volt, leírja mint szemtanu a gyászos esetet; de öcscsének Péternek előadása is megczáfolja azon általánosan elterjedt gyanut, mintha Zrinyi irigyei által öletett volna meg.

Halála nagy csapás, pótolhatlan veszteség volt nemcsak Horvát-

1) Szalay V. 100.

2) Horváth IV. 43.

3) U. o. IV. 44.

ország és Szlavoniára nézve, mely tartományoknak ő és öccse nemtői voltak, miként ezt a kanizsai, szigeti, szerémi és boszniai basák tapasztalhatták, de óriási veszteség volt halála az egész Magyarországra nézve is. Zrinyi Miklós volt legnemesebb személyesítője azon elvnek, mely czélul tűzte ki a török iga lerázását; Erdélyt a legszorosabban fűzni Magyarországhoz; megőrizni a nemzet alkotmányát és döntő befolyást nyerni a koronatanácsban. „Ezen hazafiui törekvés legmagasztosabb személyesítője, már költői kedélyénél fogva is, Zrinyi Miklós volt, jellemének tisztasága, higgadt belátása egyszersmind biztosítékul szolgáltak, hogy a kitűzött irány nem fog ürügyül használtatni magánérdekek foganatosítására, hogy a választott eszközök nem lesznek férgesek, nem lesznek céltévesztők, hogy a hazafiui törekvés nem fog kibányásztatni cselszövő idegen hatalmasságok által“¹⁾

Zrinyi Péter, Miklós halála után, magára maradt, árvája lett egy ország, melynek vezére, védője, jó csillaga volt. Gyöngye kezébe jutott a kormány, a vihar túlcsapott az állam hajóján, a hajótörést szenvedett hazafiui igyekezet vérebe fojtatott. A szomorú időkről csak szomorú emlékek maradtak reánk örököül.

Zrinyi Miklós második nejétől, Löbl Zsófiától egy fia, Ádám, született, ki a szalánkeméni ütközetben (1691.) esett el. Miklós családja benne kihalt. Miklóst a bánágban öccse Péter követte.

A Zrinyi család legnagyobb, a magyar történelem egyik legnemesebb alakjától nem válhatunk meg szó nélkül. Zrinyi a költőnél alig van nagyobb, összes történelmünknek vonzóbb alakja. Bámulattal vegyes tisztelettel tekintünk emlékére vissza ama férfinak, ki bölcs tanácsai, hős hadi tettei, hadvezéri tudománya és költeményei által nevét halhatatlanná tette.

Nem akarom itt ismételni mindazt, mit neveltetéséről mondtam, melyek kétségtelenül befolyással voltak nagy szellemének érvényesítésére, hanem csak utalni fogok azokra akkor, mikor tetteiben a rugót, az eredményeknek okait fogjuk fürkészni.

Zrinyi Miklós neveltetése vallásos alapon nyugvott. A legtisztább vallás honolt szívében, melynek első és eltörölhetlen törvénye ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. És ő menten korának beteges gondolkozásmódjától, kivétel nélkül minden emberre,

1) Szalay V. 102.

alkalmazta azt, s a mint a mindenségben fölismerete a legbölcsőbb alkotót, az örök Istent, úgy minden emberben a Mindenható gyermekét látta, kik arra vannak utalva, hogy, mint egy atya gyermekei, széressék egymást. Nyilván vallotta, hogy a kath. vallás szelleme idegen az üldözéstől, elítéli az erőszakos térítést, más vallásbeliek üldözését, mert hisz Szt. Péternek még a maga védelmére sem szabadott kardot rántani,¹⁾ a keresztény vallás pedig nem kíván más vért, hanem csak a Megváltóét az Isten dicsőségére.²⁾

Buzgó katolikus volt és jó keresztény és ez maradt haláláig, de nála a vallás nem képezte tetteinek főrugóját. Őt hite megnyugvással töltötte el, az örök élet reményének magvait ültette szívébe, erőt adott neki szembe szállni a veszéllyel és hazájáért élni, halni. Legveszélyesebb ellenségnek ismerte a törököt, de nem vallása miatt,³⁾ hanem mert meg volt győződve, hogy rablásai a sir szélére juttatják a hazát, melynek védelmére katolikust a protestanssal egyesíthetni legfőbb törekvése volt.

A nagyszombati iskolában kezdte gyűjteni az adatokat később befejezett nagy eposzához. Itt olvasta Bonfint, itt Istvánffy-t s e két író munkáján elmerengve, lelkébe földidézte azokat, kik a hazáért ontották véréket. Ő is hasonló akart lenni azokhoz, élni a nemzetnek, élni a nemzetért, mit kifejez amaz ajánlás, mit hőskölteménye homlokára irt: „Dedicálom ezt az munkámat Magyar Nemességnek. Adjá Isten, hogy véretem utolsó csöppig hasznosan neki dedicálhassam“.⁴⁾

Költészete szép lelkének volt gyermeke. Kétségtelen, hogy a classicussok hazája, melynek minden göröngyéhez annyi emlék fűződik, fölkelte benne a költői képességet; Torquato Tasso, Vergil és Homér tanulmányozása buzdították őt, s nemesítették érzékét; de bizonyos az, hogy a költészet és művészetben, mely a lelket érinti, csak olyanokat tanulhatunk el másoktól, melyek a mi lelkünkkel, tehetségünkkel teljes öszhangzásban vannak.

1) Zrinyi M. munkái: Újabb nemzeti könyvtár. 1852. 339.

2) U. o.

3) „Vannak más okok, és méltók, kik kényszerítenek az török ellen, religion kívül is, fegyvert fognunk, és mások ellen is, kik reánk tusakodnak, akár azok a mi hitünkön legyenek, akár ne: de csak csupán a religio titulusa alatt rá menni valamely szomszédunkra vagy keresztény fejedelemre, nem hiszem, hogy sem isten előtt volna ez az ok kedves, sem emberek előtt elegendő.“ U. o.

4) U. o. 30.

Zrinyi nem volt utánzója a nagynevű íróknak, hanem melléjük sorakozott, s ha munkájában vannak egyes kifejezések, melyek Torquato Tasso Jeruzsalemében is előfordulnak, ezeket nem lehet másnak mondani, mint önkénytelen visszaemlékezésnek. Zrinyi eposzában egészen más szellem uralkodik, más az alapgondolat, irány és szerkezet, még a részletekben is különbözik. Nem utánozta Zrinyi Tassot, sőt sok tekintetben magasabban áll az olasz költőnél: a feltalálásban önállóbb, irányzatban nemesebb, a tényezőkre nézve választékosabb.

Zrinyi egy ifju lelkesedésével és a költő képzelő erejével olvasta Istvánffy, különösen az 1565-iki szigetvári ostromot, melyben őse, a hasonló nevű nagy hadvezér, feláldozta magát a hazáért és az egész keresztény Európáért. A történetíró munkájának olvasása után hőskölteményének eszméje és egyes cselekvények megvalósulva lebeghettek szemei előtt, melyhez a színezést és az elevenítő részeket saját kora, mely nem esik távol amattól, nem is különbözik tőle, bőven szolgáltatta.

Vergil és Torquato Tasso csak századok múlva és oly eseményeket beszélnek el, a melyek előttük többnyire ismeretlen helyen folytak le, elbeszéli akkor, mikor a cselekvő emberfaj szokásai, szelleme és főbb jellemvonásaival együtt már rég kiveszett; Zrinyi azonban Homérrel és a középkori germán eposzköltőkkel egyetemben a közelmúlt eseményeit énekli meg. „Szigetvári veszedelmében“ oly sok van a történehből átvéve, s a képzelt részek annyira a történet szelleméhez vannak idomítva, hogy a valót szemeink előtt látjuk és a valószínűt valóságnak fogadjuk el; kezében a történet költőivé és a költészet történetté válik.

Hogy Zrinyi Miklós választotta e tárgyat, melyben őt énekli meg, ez természetes és reá nézve könnyű volt. Szellemi munkássága által fel akarta rázni nemzetét; a hazai közelmúlt eseményeiből választott példa csak lelkesíthette a magyart, mely a régi dicsőséget ősi ragyogásában mutatta be; nemzetének kimutatta az utat, melyen függetlenségét biztosíthatja: de hogy ez eseményt, mely hazai történelmünk egy lapját képezi, a mely korlátolt következményű, biztos műérzéssel eposzi tárgygyá avatja az által, hogy azt az egész nemzetre kiható erkölcsi nagy eszme kifejezőjévé teszi, a legnehezebb feladatok közé tartozik.

És e nehéz feladatot sikerrel oldotta meg. Teremtő lélekkel és szerkesztő műtéhetséggel bírván, tárgya felett mindvégig ural-

kodott és azt öntudatosan alakította. Szolimannak e hadjáratát és őse hőstettét nem úgy tünteti fel, mint a török részről pusztán hódítási, Zrinyi részéről védelmi harczot, hanem mint egy Isten minden adományaival elhalmozott, de vétekbe merült nemzetnek büntetését, mely a nemzetnek eszméltetésére, javítására van Isten által rendelve.

Krisztus leszáll keresztjéről, hogy a kereszténység bajnokává avassa fel Zrinyit, ki ünnepélyes fogadást tesz és magát az áldozatra felajánlja. Ehhez képest maga az Isten használja fel a szultánt büntető eszközül a viszályokba merült nemzet ellen, hogy megtámadja a nemzetet s ennek alkalmat adjon a megváltó áldozatra. Nagy haddal tör tehát Magyarországba Szolimán és minden mást félben hagyva, csapatát Szigetvár bevételére küldi. Az előcsapat megérkezik a vár alá, de Zrinyi egy éjjeli harczban meggyözi ezeket. A szultán a vár urához követséget küld, hogy meghódolásra felszólítsa, mit azonban Zrinyi visszautasít. Ezután 12 ezer ember támadja meg a várat, mit azonban Zrinyi nem vár be, hanem tizedrésznyi csapattal ellenök indul. Véres csata fejlődik ki közöttök, s a győzelem ismét a magyarok részére dől. Végre Szolimán maga is megérkezik derékhadával, s támadást intéz a vár ellen. Zrinyi a tűzerség hatalmas támogatása mellett hőiesen küzd s a győzelmet kétséssé teszi, mire a török újabb erőt von magához. Erről a hős tudósítani akarja a királyt. A tudósítás elvitelére két hős ifju vállalkozik, kik szerencsésen áthaladva a táboron, végre meglepetnek és erélyes küzdés után elesnek. A két ifju kedves alakja, hős lelkülete és szomorú sorsa fájdalmas hangulatu részletét képezi a műnek.

A szerencse, melynek mint minden régi hadvezér, úgy Zrinyi is oly sokat tulajdonít, hátat fordít a várbelieknek, kikre csapás csapás után nehezedik. Újabb roham alkalmával a külső és belső város az ellenség kezére jut, de a megmaradtak hőiesen küzdenek a nagyszámú ellenség ellen s fölöttök nem egy győzelmet aratnak. A hosszas harcz és a nagy véráldozatok az ellen táborában viszályt támasztanak, a mi a török divánban nyer kifejezést. A VIII. ének, mely a hadi tanácsot leírja, oly élethű, hogy a személyek nemcsak valószínűkké, hanem valóságokká válnak. Azok, kik a vitába bocsájtkoznak, vérmérsékők, gondolkodásmódjuk és egész jellemköhöz képest s annyira beletalálják magokat a viszonyokba, hogy feleleteik meglepnek a találó kifejezés által.

Ezalatt a harcz folyton tart, melyben különféle episodok, párbajok is fordulnak elő, melyek közt nevezetesek Demirhám párvadala és Deli Vid merénye és megszabadulása.

Végre az elpusztult Szigetvár és a megfogyott hősök ellen döntő csatára készül Szolimán. E végcsapást ég és föld, Isten és az ördög hatalma készíti elő, mely esemény a nemzet lelki váltására szolgál. Minthogy ily nagy dolog csak rendkívüli eszközök által mehet végbe, tehát egyfelől Isten intézi azt, más felől a pokol minden erői mozgásba hozatnak, hogy az Istenhez hű és a benne bízó seregnek, valamint vezérének ellentállása annál nagyszerűbb, önfeláldozásának jutalma, melylyel végül maga Isten koronázza meg, annál fényesebben kiérdemelve legyen. Ezzel van a csodálatos elem igazolva, mely az eposzban szükséges, mely nélkül valódi hősköltemény nincs.

A vár végpusztulásának ideje elérkezik, a megmaradt védők Zrinyi vezérlete alatt kitörnek és sok ezer török megölése után éltöket feláldozzák. Az áldozat végbe ment, a magyar hősi erény megdicsőül és az erkölcsi győzelem teljessé lesz.

Ez röviden tartalma hőskölteményének, mely, ha minden tette feledésbe merül, halhatatlanná teszi nevét. A szerkezetet illetőleg nemcsak az első helyet biztosítja számára irodalmunkban, hanem a világirodalom első eposztermékei közé sorolja, s hogy nem oly ismeretes, mint Homér, Vergil és Tasso hőskölteményei, ennek nem más az oka, mint az, hogy nyelvünk szűk határok közé van szorítva.

Nem ékesíti ugyan fel művét keresett leírásokkal; a harcz heve, a tömegek nagysága és tarkaságának, az ágyuk dőreje, füstjének, a vad és kegyetlen harczokban elhullottaknak nem szentel szebb hangzású verseket, miként ezt tette Tasso, Byron és Vörösmarty, mert nem keresi az eposz szépségeit a külső leírásokban; de ott, hol jellemeket ábrázol, hol reá mutat ama lelki erőkre, melyek az eseményeket szülik, a legkülönbözőbb jellemeket csoportosítva úgy festi, hogy ezek a lélekre nézve a legmélyebb hatást gyakorolják. Szükséges ugyan a phantasia az egyes leírásoknál is, de tetőpontját mégis csak a jellemfestésekben éri el és abban remekelt Zrinyi. Az, ki csak a külső leírásokban éri el képzeletének tetőpontját, lehet kitűnő lyrai költő; de mint eposziró a közepszerűsége felül emelkedni nem tud.

Feltűnő Zrinyi eposzában az, hogy ő, ki a legnehezebbet sikerrel oldotta meg, a részletekben sok hiányt mutat fel. Nyelve

darabos, sőt itt-ott hibás, verselése nagyon gyarló, mi arra mutatna, hogy a költészet zenei része iránt elég fogékonysága nem volt. Ugyan a munkájának sikerültebb helyeiből az ellenkezőről győződünk meg, de ha ezek nem volnának is, bizonyítaná ezt prózai műve is, mely nemcsak erőteljes, hanem hangzatos és szabatos is. Mindezen hiányokat ő maga mondja el hőskölteményéhez irt előszavában: „Homerus száz esztendővel az trójai veszedelem után irta historiáját; énnekem is száz esztendővel azután történt írnom Szigeti veszedelmet. Virgilius tiz esztendeig irta Aeneidost; énnekem pedig egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat. Egyikhez is nem hasonlítom pennámat, de avel előttök kérkedhetem, hogy az én professióm avagy mestertégem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál. Az kit irtam, multságért irtam, semmi jutalmot nem várok érte, önekik más gondjok nem volt, nékem ez legutolsó volt. Irtam azt mint tudtam, noha némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni. Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mindaz holdban, mind az napban, kit mi eklipsisnek hívunk. Ha azt mondják „saepe et magnus dormitat Homerus:“ bizony szégyen nélkül szemlélhetem csorbáimat. Igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam munkámat, mert üdöm nem volt hozzá, hanem első születése elmémnek“. ¹⁾

Mindezeket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a feltalálás és elrendezés tekintetében Zrinyi munkáját költészetünkben semmi sem mulja felül.

Kisebb költeményeiben, melyeket idylleknek nevez, mi sem mulja felül a képzelem gazdagságát, az érzés bensőségét és erejét, mi itt-ott édes kötődéssel a kibékülés örömeinek megható festésével, váltakozik; a „Feszületre“ irt költeményében mély vallásos érzelme nyer kifejezést, mely a buzgóság mélysége és a képek szépségeire nézve összes vallásos költészetünknek legszebb darabja.

Zrinyi Miklós nem csak költő volt, hadi emberré tette őt már születése, családjának legszebb és legdicsebb emlékei, terjedelmes birtokainak fekvése a török határszélen. Tudta jól azt, talán senki sem látta tisztábban nálánál, hogy a török és magyar meg nem férhetnek egymás mellett. De ha elfelejti is, eszébe kellett jutnia, valahányszor Muraközből áttekintett Kanizsa felé, hol az ádáz el-

1) Zrinyi M. munkái. Újabb nemzeti könyvtár. 1852. 29.

lenség tanyázott, mely elpusztította a védtelenek tűzhelyét, mely szüntelen fenyegette a Szigetet, melyet a legéberebb vigyázattal tudtak ősei, tudott ő megmenteni.

Bizonyos, hogy a pusztulás naponként való szemlélete, a közel szomszédság nagyban elősegítették a török iránt táplált ellenszenv kifejlődését, és hogy ez nála nagyobb volt, mint a felvidéki nemesek és póroknál, kik kevésbé fenyegettettek; de közreműködött abban is, hogy képezze magát a küzdelemre. Sokat fáradozott és tanult, hogy jeles hadvezérré képezze ki magát, és azért akart azzá válni, mert meg van győződve, hogy korában így tehet hazájának legnagyobb szolgálatokat. Ettétben sem közönséges, hanem magasabb czélok vezették. A magyar hadi dicsőségnek visszaadni régi fényét, fegyverrel kivívott eredmények által biztosítani hazája függetlenségét csak úgy lehetett; ha ő a harcz mezejére nem csak bátorságot visz magával, hanem hadvezéri tudományt is, azt, mi a magyarnál eddig hiányzott.

Ifju éveinek első tanulmánya Istvánffy és Bonfin valának. Alig olvasta magyar nagyobb lelkesedéssel a hazai történelmet, mint Zrinyi Miklós és e lelkesedés nem volt mulékony, maradandó nyomot hagyott lelkében s folytonos ösztönül szolgált hazájának minél nagyobb szolgálatot tehetni.

Szeretett ugyan a régibb és az újabb kor költőivel, történetíróival és bölcsészeivel foglalkozni, de soha sem feledkezett meg a fegyverről, a harczról. Magán kezdé a reformot, és törekedett ismereteket szerezni a hadi tudományban. A classicus íróktól kezdve Gusztáv Adolfig áttanulmányozá mindazon változásokat, melyek a hadászat fejlődésében előfordultak és hazája viszonyait, az ellenséget tekintetbe véve azon volt, hogy nemzetével a legjobbat megismertesse.

Számos kisebb-nagyobb csatározásokban, melyek korában napirinden voltak, vitézséget, ügyességet, leleményességet tanusított és folytonos önművelése és a tapasztalás lehetővé tették az 1663—64 évek dicső fegyvertényeit. A név már maga nimbuszszal vette körül személyét, tettei megmutatták, hogy az ősök helyébe méltó utód lépett; míg a törökök rettegtek fegyverét, a magyarok büszkén emlegették őt a mi vérünknek. Zrinyi Miklós harczaiban a körültekintő vezér óvatossága mellett oly bátorságot tanusított, mely az élettel játszik, a halállal nem gondol. Hirnevét fegyverrel szerezte, miként maga is éneklí:

„Nem irom pennával,
Fekete tentával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök hiremet“^{1.)}

Nem gondol a halállal, bár hol éri is utol, csak a becsület maradjon tisztán. Ezt is tőle tanuljuk, ki így ír:

„Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Óram tisztességes csak legyen utolsó.
Akár farkas, akár emésztszen meg holló;
Mindenütt (el)jül ég, a föld lészen alsó“^{2.)}

Mindezen harczok hírnevét alapították meg, neve tiszteltté lett és szava nyomatékkal birt. Ekkor aztán fellépett reformatori ter- vével, melynek czélja nem is lehetett más, mint, kiküszöböl- vén a lábrakapott nyegleség és ferdeségeket, határt szabni a töröknek, hazánk épségét visszaállítani, és függetlenségét biztosítani.

Fönnállásunk alapjának az állandó hadsereget mondotta,^{3.)} mely azonban magyar legyen magyar vezérek alatt.^{4.)} Az állandó katonaság számát a viszonyok szerint szabja meg. Oly béke ide- jében, mikor a fegyver nem igen nyugszik, a nagyobb csatározások vannak csak tiltva, állandó hadsereg számát 4000 gyalog és 8000 lovasban állapítja meg, mely míg egyrészt elegendő volna a török rablásainak megakadályozására, sőt megtorlására is, másrészt ez a felkelő sereg magvát képezhetné.^{5.)}

Erre azonban szükséges az egész nemzet egyetértése. Ezt sürgette tehát, valamint Várad visszavételét, Erdély megvédését; mert ha „Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélyt elvesztjük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem vagy most, vagy soha sem; fus- sunk ki az országból, ha ezt resteljük“.^{6.)}

Ő maga sokat tett, hogy a háboru kitörjön. Éber figyelemmel őrizte a reá bízott részeket s nem egy portyázást akadályozott meg. Ha azonban erről elkésett, beütött a török földre, megtorolta a rablást; de boszut ált Erdély szenvedéseiért is. Rég ideje annak, hogy a magyar akadályozni merte a török rablásait; ő még többet

1) Zrínyi M. munkái. Ujabb nemzeti könyvtár. 1852. 326.

2) U. o.

3) U. o. 206.

4) U. o. 205.

5) U. o. 206.

6) U. o. 222.

tett, felépítette Zerinvárt, mely bár biztos menhelyül szolgált a magyar katonaságnak, mégis inkább politikai, mint hadtani fontossággal bírt. E várépítés valóságos kihívás volt, „kesztyű, melyet a bán a török birodalomnak szeme közé vágott, és sem a bécsi udvar tilalmai, sem a török fenyegetései nem tudták őt megkezdett munkájában megtántorítani. El volt határozva váracsában, ha segíti a király, ha nem, szembe szállni a török összes erejével, és csakugyan, a kitört háboruban meg is tudta azt védelmezni“.¹⁾ Fenállott a hős fészek, mint élő tiltakozása, bosszulója a török rablásainak, honnan szemmel tarthatta a szomszédos Kanizsát, az ellen mozdulatait. Montecuccoli az osztrák had élén pusztítani engedte a Vágmentét, Morvát, Ausztriát 1663-ban, csak Zrinyi Miklós torolta meg e veszteségeket a Duna, Mura és Drávánál és kétszer elverte hős fészke alól a törököt. Nem is vette be Zerinvárt, míg Zrinyi és a magyarok örködték benne, de mikor Montecuccoli 1664-ben a Muraközbe jött, a magyar helyett német őrseget rakott a várba, elpusztult.

Mindezen intézkedése azonban csak egy szemét képezi ama nagy tervnek, melyet mint államférfi alkotott. Államférfiúi munkálkodásában semmit sem hagyott ki, nem feledkezett meg semmiről, úgy, hogy terve egy teljes egészét képezett, melynek célja volt nemzetét boldogítani. Kezdte reformátori működését a nevelésnél, folytatta a katonaságnál és befejezte azon irány kijelelésével, melyet a nemzetnek követnie kell.

Rámutat a kor ferde nevelési módjára, ama nyegleségekre, melyek ebből következnek, azon követelésekre, melyeket mindennek daczára a nemesség táplál,²⁾ de nem esett kétségbe, mert tudta, hogy a magyar mindenre képes, csak akarjon, csak vezetője legyen. Lelkesedett nemzete iránt, de e lelkesedés nem tette őt vakká, nem simított el a nemzet hibáját, sőt erősen rámutatott azokra, hogy a nemzet hibáit levetkezze.³⁾

A magyarnak csak egy eszköze van, melylyel bánni kell tudnia, és ez a fegyver. Maga a helyzet, amelybe Magyarország jutott, parancsolja ezt: már „a mi első politikánk fegyver volt; most is annak kell lenni, mert mi egyébbhez engedetlenek vagyunk“.⁴⁾ De ha volna is más, a jelen esetben csak a fegyver lehet, mert

1) Vesselőnyi. Pauler Gy. I. 9.

2) A török Áfium ellen való orvosság. Ujabb nemz. könyv. 1852. 205.

3) Vitéz Hadnagy. Zrinyi M.

4) U. o. 220.

„oly nemzettel van dolgunk, a ki minálunknál ravaszabb, álnokabb, több, s ha fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött.“¹⁾ Más nemzetek, melyek az ily ellentől távolabb vannak, azok, kik ily közléről nem látják veszedelmöket, keressék föl a béke áldásait; de mi ily ellenség szomszédságában „nem viselhetünk egyéb öltözetet fegyverderéknél, pánczélnál, egyszóval fegyvernél, vasnál.“²⁾

Nem lehet tehát más mód nemzeti fennállásunk biztosítására, mint a fegyverkezés. Állandó hadsereget kell teremteni szigorú fegyelem és becsületes ellátással, hogy ne legyen ez a magyar nép terhére, ne pusztítsa a magyart, miként az idegen zsoldosok. E had élére magyarokat kell kinevezni, hogy védőnk a magyar nemzeti hadsereg legyen.

Ez, míg egyrésztől biztosítja határunkat, meg fogja védeni jogainkat is E hadseregre támaszkodva, melyet a nemzet fiai képeznek, felkiálthatunk: „Ne bánts a magyart.“³⁾ E szót Croesus néma fiától veszi, ki csak akkor hallatja hangját, mikor atyjára fegyvert emelnek, s e veszedelemben így kiált oda a vitézeknek: „Ne bánts a királyt.“⁴⁾ Így szól ő is, oly erővel, oly hatalmas érzékkel, oly ékesen, mint alig valaki a magyar nemzet fiai közül e nemzet érdekében.

Zrinyi ugyan maga is azt mondja 1649-ben, midőn alig 30 éves korában a horvátországi báni méltóságot ünnepélyes beigtató beszéddel foglalja el; „Genius enim meus magis me ad tractandum gladium, pro utilitate Patriae, quam ad gestandum togam invitat“⁵⁾; de meg volt győződve, hogy a közügy szolgálatának egyik ága a másikkal van kapcsolatban. Tudta azt, hogy a honvédelmet a közigazgatás és közérkölcsök tekintetbe vétele nélkül rendezni nem lehet és azért reformatori működésében ezeket sem hagyhatta figyelem nélkül.⁶⁾ Zrinyi tehát akkor is, mikor arra határozta magát, hogy hazáját fegyverrel szolgálja, nem szünt meg a haza politikai viszonyairól, társadalmi bajairól és az óvszerekről gondolkodni. És hogy komolyan látott a feladat teljesítéséhez, úgy, miként kortársai közül egy sem; mutatják munkái. Ebben meggyőz bennünket arról, hogy nem csak

1) Vitéz hadnagy. Zrinyi M. munkái. Újabb nem. könyv. 1852. 220.

2) U. o. 221.

3) U. o. 193.

4) U. o.

5) Rattkay: Memoria Reg. et Ban. 228.

6) Mátyás király dicsérete. Zrinyi Miklós.

felületesen ismeri hazánk helyzetét, viszonyait, nem csak úgy könynyedén veti oda az intézkedéseket, hanem komoly megfontolás, alapos eredményei ezek.

A honvédelmet illetőleg tekintetbe vette nemzetének szokásait, erkölcsét és hibáját; az ellenséget, mely ellen küzdenie kell és ezekhez alkalmazta mindazt, mit koráig a hadi tudományokból merített.¹⁾ Zrinyi nem volt szűk látkörű. Más feldolgozta azt, mit hazájai határai közt talált, Zrinyi mindazt tekintetbe vette, mit a franczia, mit az egész keresztény műveltség mint eredményt fölmutatni tudott. Mások a saját hitfelekezetök érdekei által vezettetve, ez által elvakítva gondolkoznak és irnak, Zrinyinél ez szóba sem jöhet; előtte csak egy cél lebegett, használni Magyarországnak a magyar nemzet keresztény műveltségét előmozdítani. Ezért mulja fel Zrinyi minden kortársát.

A nagyszombati intézetben már megismerkedett a közügyekkel. Mint Pázmány Péter gyámfia, naponként ájtárt annak házához, hol az ország előkelői gyűltek össze s a teendőket beszélték meg. Zrinyit e tárgyalások, melyeknek tanuja volt, csakhamar beavatták a közügyek titkaiba, és neki oly iskolául szolgáltak, melyek államférfiúi működéséhez az alapot nyújtották. Itt a legközelebbről szemlélhette az ellentéteket Pázmány Péter és Eszterházy nádor személyében; de egyszersmind mindkettőben felismerte, tőlök eltanulta azt a vas akaratot, melylyel hazánk jólétét előmozdítani iparkodtak. De mikor ezektől tanult, mikor ezek példáján hazájának szentelni életét elhatározta, már önállóságának is tanujelét adta az által, hogy sem Pázmányhoz, ki a legszélső mérsékelt párthoz tartozott, sem Eszterházyhoz, ki a közép nemzeti pártot képviselte, nem csatlakozott. Pázmánynál önállóbb, Eszterházynál szabadelyűbb volt, és így „vérmérsékletére és nézeteire nézve mindkét fennebbinél jobban megközelíté egy bölcs államférfiu eszményét.”²⁾

Pázmány Péter mindent elkövetett, hogy gyámfia minél nagyobb készség és tapasztalattal lépjen ki az élet szinpadára. Nemcsak hallgatta házában lefolyt vitatkozásokat, hanem már mint gyermeket nyilvánosság térére léptette, hogy jelen legyen ott is, hol egy megye gondoskodik belügyeiről, hogy eleve magára vonja az ország figyelmét. 14 éves korában, mint Zálamegye főispánja

¹⁾ A vitézség circumstanciaról. II. rész. Zrinyi M.

²⁾ Salamon. K. t. i. 379.

jelen ven a megyei gyűléseken, e korban az ország zászlós urává lesz, kinek jelenléte és aláírása szükséges volt az országgyűlésen hozott törvények szentesítéséhez, „s valóban mint főlovászmester írja alá az 1630-ki törvényczikkeket.“¹⁾

Czélul tüzte ki, hogy a hazában egységet és összetartást hozzon létre, hogy a vallási viszályok megszűnjenek a vallásszabadság védelmére hozott törvények megtartása által. Jó közigazgatás, igazságos törvénykezés biztosítsa kinek-kinek jogait; az állandó hadsereg felállítása a nemzetnek erőt adjon, tiszteletet szerezzen az országnak a korona előtt, de egyszersmind bizalmat is szüljön; távolíttassanak el a magyar ügyektől az idegenek, helyökbe magyarok lépjenek, kik teljesen bírják a korona bizalmát s ennek védelme alatt működjenek a haza jólétén.

Hazánkat ért csapások azon véleményt szülték országszerte, hogy nemzetiségünket csak idegen védelem mentheti meg. Felsorolja az egyes nemzeteket s azok történetéből, szokásaiból és érdekeiből kimutatja, hogy a magyarnak nem lehet azokban bízni. Van a magyarnak multja, a melyből erőt meríthet a jelen és jövőre nézve, melyből megtanulhatjuk, hogy hazánkban a legjobb tábornokok a magyarok voltak. „Csak a Mátyás király után való historiákat rumináljuk, meglátjuk, hogy Felss Lenárd, Roggendorf, Joachim Brandenburgumi herczeg operatioi, kik talán másutt vitéz generálisok voltak, országunkban haszontalanul multak el; meglátjuk, a sok várak s erősegek megadásában az idegeneket vétkeseknek lenni.“²⁾ De milyen is az a védelem, mit nekünk az idegenek nyújtanak? „Nyáron s aratás után ősszel jól megrabolván országunkat, visszamentek, s magunkat magunknak hagytak, kinek nagyobb bizonyosságát ki látni kívánja, nézze meg Istvánfynak a XXVIII. részét a vége felé és több helyen.“³⁾

Nem is lehet a magyarnak másban, mint önmagában bízni, bízni fegyverében. A törököt csak ezzel lehet visszatartani határainktól; meghódolás, ártatlanság, együgyű reménykedés itt nem használ semmit. „Forgassuk elő az historiákat, megtaláljuk, hogy miolta a caspiai barlangok közül kijött a török dühös nemzet, keresztyén vérnek patakul folyása meg nem állott. Mert :

1) Salamon. K. t. i. 376. Corpus iuris hungarici. I. 745.

2) Zrínyi M. munkái. Ujabb n. k. 1852. 199.

3) U. o. 200.

. regi fraeni nequit
Et ira, et ardens hostis, et victoria,
Gladiusque felix, cuius infecti semel
Vecors libido est¹⁾

A magyar önmagára tekintsen, önmagától várja sorsa javulását. „Mert bizonyára a mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki nem érzi nyavalánkat úgy, mint mi; tehát következik ebből, hogy senki oly serényen nem nyul az orvossághoz, mint minékünk kellene nyulnunk, főképen ha az orvosság veszedelemmel jár.”²⁾

Egy szabad, jogaiba visszahelyezett országot teremtett volna államférfiúi bölcsessége, mely bizonyára erősebb támasza lett volna a trónnak, mint azon intézkedések, melyek a vasvári béke után hazánkban mindinkább általánosakká lettek, a melyeket végre is vissza kellett vonni.

Halála után tűnt ki azonban legjobban, ki volt, mije volt Zrinyi Miklós a hazának; akkor, mikor a nehéz, a megróbáltatások napjai virradtak a nemzetre. Halálával a nemzet elvesztette tanítóját, tanácsadóját, vezérét és nem volt senki, ki a veszedelmet föl tudta volna tartani, ki köré gyülekezhetett volna a nemzet. Hazánk csak évek után sirathatta meg igazán legnagyobb fiának elhunytát.

1) Zrinyi Miklós munkái. Ujabb n. k. 1852. 195.

2) U. o. 200.